

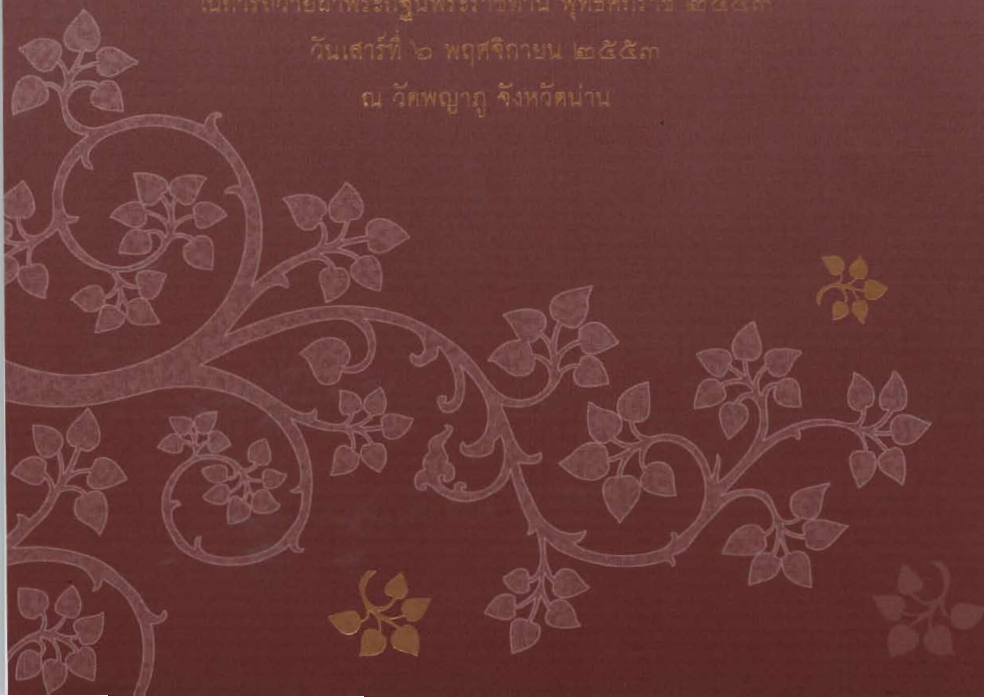
สุพิลาตงกรชนิมิตตาวิชาลัย

จัดพิมพ์เป็นครั้งแรก

ในการถวายผ้าพระกฐินพระราชทาน พุทธศักราช ๒๕๕๓

วันเสาร์ที่ ๖ พฤศจิกายน ๒๕๕๓

ณ วัดพญาภู จังหวัดน่าน

กำหนดการ

พิธีสมโภชและพิธีถวายผ้าพระกฐินพระราชทานจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ประจำปี ๒๕๕๓

ณ วัดพญาภู พระอารามหลวง ตำบลในเวียง อำเภอเมืองน่าน จังหวัดน่าน

พิธีสมโภชของคักฐินพระราชทาน

วันศุกร์ที่ ๕ พฤศจิกายน ๒๕๕๓ ณ วัดพญาภู จังหวัดน่าน

เวลา ๑๖.๓๐ น. ผู้ร่วมพิธี พร้อมกัน ณ ลานด้านข้างพระวิหาร

เวลา ๑๖.๔๕ น. อธิการบดีผู้ว่าราชการจังหวัดน่าน รองผู้ว่าราชการจังหวัดน่าน
รองอธิการบดี คณบดี ผู้อำนวยการสถาบัน/ศูนย์
ผู้ช่วยอธิการบดี บุคลากร นิสิต และผู้ร่วมพิธีถึงบริเวณ
พิธี

อธิการบดีเชิญผ้าพระกฐินพระราชทานขึ้นวางบนพานแว่นฟ้า
ที่โต๊ะหมู่บูชา

รองอธิการบดี (รองศาสตราจารย์ นาวาอากาศเอก นายแพทย์
เพิ่มยศ โกศลพันธุ์) ตั้งพัตรของมหาวิทยาลัย
วางผ้าไตรของมหาวิทยาลัยบนพานเงิน
วางเครื่องไทยธรรมที่โต๊ะค้ำหน้าหรือด้านข้างโต๊ะหมู่
ผ้าพระกฐินพระราชทาน และเครื่องบริวารพระกฐิน

เวลา ๑๗.๐๐ น. พระสงฆ์ ๑๐ รูป ถึงบริเวณพิธี
เริ่มพิธีสงฆ์

อธิการบดีจุดธูปเทียนบูชาพระรัตนตรัย
เจ้าหน้าที่กรมการศาสนาอาราธนาศีล

ประธานสงฆ์ให้ศีล

เจ้าหน้าที่กรมการศาสนาอาราธนาพระปริตร

พระสงฆ์ ๑๐ รูป เจริญพระพุทธมนต์

อธิการบดี ผู้ว่าราชการจังหวัดน่าน รองผู้ว่าราชการจังหวัดน่าน

รองอธิการบดี คณบดี ผู้อำนวยการ สถาบัน/ศูนย์

ผู้ช่วยอธิการบดี และผู้ร่วมพิธีถวายจตุปัจจัยไทยธรรม

แต่พระสงฆ์ ๑๐ รูป

พระสงฆ์อนุโมทนา

อธิการบดี กรวดน้ำ รับพร

อธิการบดี ผู้ว่าราชการจังหวัดน่าน รองผู้ว่าราชการจังหวัดน่าน

รองอธิการบดี คณบดี ผู้อำนวยการ สถาบัน/ศูนย์

ผู้ช่วยอธิการบดี และผู้ร่วมพิธีรับการประพรมน้ำ

พระพุทธมนต์

เสร็จพิธีสงฆ์

เวลา ๑๗.๓๐ น. เริ่มพิธีสมโภช

การแสดงนาฏศิลป์สมโภช โดยโรงเรียนสตรีศรีน่าน

รับประทานอาหารร่วมกัน (มีขันโตกและอาหารพื้นเมืองบริการ)

พิธีถวายผ้าพระกฐินพระราชทาน

วันเสาร์ที่ ๒ พฤศจิกายน ๒๕๕๓ ณ วัดพญาภู จังหวัดน่าน

เวลา ๐๙.๓๐ น. ตั้งขบวนอัญเชิญผ้าพระกฐินพระราชทานและเครื่องบริวาร

พระกฐิน ณ บริเวณลานพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติน่าน

เวลา ๐๙.๔๕ น. ขบวนอัญเชิญผ้าพระกฐินพระราชทานถึงหน้าพระวิหาร

วัดพญาภู

(วงศุภริยางค์ของโรงเรียนศรีสวัสดิ์ศึกษาครบวงแสดง

เพลงสรรเสริญพระบารมี)

นายกสภามหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรเวศน์มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรเวศน์
พระราชทานขึ้นวางบนพานแว่นฟ้าที่โถงหมู่บูชา
อธิการบดี กรรมการสภามหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรเวศน์
รองอธิการบดี คณบดี และผู้ช่วยอธิการบดี
เชิญเครื่องบริวารพระภิกษุขึ้นตั้งที่โถงหมู่บูชา

เวลา ๑๐.๐๐ น. เริ่มพิธีถวายผ้าพระกฐิน

นายกสภามหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรเวศน์มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรเวศน์
พระราชทานเข้าสู่พระวิหาร

นายกสภามหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรเวศน์มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรเวศน์
หน้าพระพุทธรูปปฏิมาประธาน กล่าวคำถวายผ้าพระกฐิน
พระราชทาน

พระสงฆ์ประกอบพิธีกฐินกรรม

นายกสภามหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรเวศน์มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรเวศน์
พระภิกษุของพระราชทาน ถวายพัทธอง ถวายยามและ
ถวายเครื่องไทยธรรมของมหาวิทยาลัย แต่พระสงฆ์
องค์ประธาน

อธิการบดี และรองอธิการบดี (รองศาสตราจารย์ นายแพทย์
เจษฎา แสงสุพรรณ) ถวายยามและเครื่องไทยธรรมแต่
พระคู่สวด ทั้ง ๒ รูป

กรรมการสภามหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรเวศน์มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรเวศน์
น่าน รองผู้ว่าราชการจังหวัดน่าน รองอธิการบดี คณบดี
ผู้อำนวยการสถาบัน/ศูนย์ ผู้ช่วยอธิการบดี และผู้ร่วม
พิธีในพระวิหาร ถวายยามแต่พระอันดับและสามเณร

นายกสภามหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรเวศน์มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรเวศน์
ปัจจัยโดยเสด็จพระราชกุศล บำรุงพระอาราม
พระสงฆ์อนุโมทนา ประธานสงฆ์ถวายอดิเรก

นายกสภาจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยและอธิการบดีกระทรวง
รับพร

รองอธิการบดี (รองศาสตราจารย์ นายแพทย์เจษฎา
แสงสุพรรณ) กล่าวมอบเงินบำรุงการศึกษาแก่ผู้แทน
สำนักเรียนแผนกนักธรรม-บาลี

อธิการบดีถวายเงินบำรุงการศึกษาแก่ผู้แทนสำนักเรียน
แผนกนักธรรม-บาลี

เวลา ๑๑.๐๐ น.

นายกสภาจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยกราบพระพุทธรูปวิมา
ประธานแล้วกราบประธานสงฆ์

นายกสภาจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อธิการบดี กรรมการ
สภาจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ผู้ว่าราชการจังหวัดน่าน รองผู้ว่าราชการจังหวัดน่าน
รองอธิการบดี คณบดี ผู้อำนวยการสถาบัน/ศูนย์
ผู้ช่วยอธิการบดี และผู้ร่วมพิธี ออกจากพระอุโบสถ
เสร็จพิธี

นายกสภาจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อธิการบดี กรรมการ
สภาจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ผู้ว่าราชการจังหวัดน่าน
รองผู้ว่าราชการจังหวัดน่าน รองอธิการบดี คณบดี
ผู้อำนวยการสถาบัน/ศูนย์/สำนัก ผู้ช่วยอธิการบดี
และผู้ร่วมพิธีถวายภัตตาหารเพลแต่พระสงฆ์

รับประทานอาหารกลางวันร่วมกัน (มีซุ้มอาหารบริการ)

- การแต่งกาย
๑. พิธีสมโภชองค์กฐินพระราชทาน (วันศุกร์ที่ ๕ พฤศจิกายน ๒๕๕๓)

ผู้บริหารมหาวิทยาลัย	ชุดสากลนิยม/ชุดสุภาพ/ชุดผ้าไทย
ผู้ร่วมพิธี	ชุดสากลนิยม/ชุดสุภาพ/ชุดผ้าไทย
นิสิตชาย/หญิง	เครื่องแบบนิสิต

 ๒. พิธีถวายผ้าพระกฐินพระราชทาน (วันเสาร์ที่ ๖ พฤศจิกายน ๒๕๕๓)

ผู้บริหารมหาวิทยาลัย	เครื่องแบบปกติขาว สวมหมวก
ผู้ร่วมพิธี	ชุดสากลนิยม/ชุดสุภาพ/ชุดผ้าไทย
นิสิตชาย/หญิง	เครื่องแบบนิสิต

วัดพนัญญ์ อำเภอเมือง จังหวัดน่าน

รูปที่ ๑ : เจดีย์พระธาตุและพระวิหาร

โบราณสถานและโบราณวัตถุที่สำคัญในพระอาราม

เจดีย์พระธาตุพญาภู เป็นพระเจดีย์ทรงระฆังแบบล้านนารุ่นหลัง ขนาดความกว้าง ๑๔ เมตร สูง ๒๕ เมตร ตามประวัติกล่าวว่า สร้างขึ้นในสมัยพญาภูแข็ง (พญาภู) เมื่อคราวแรกสถาปนาพระอาราม ในปี พ.ศ. ๑๙๕๖ ต่อมาได้มีการบูรณะครั้งใหญ่ เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๐๐ ในสมัยเจ้าอนันตวรฤทธิเดชเป็นเจ้าผู้ครองนครน่าน ซึ่งทำให้มีการปรับเปลี่ยนองค์ประกอบสถาปัตยกรรมบางส่วน ดังที่จะปรากฏสืบมาจนปัจจุบัน

องค์ประกอบสถาปัตยกรรม ประกอบด้วยฐานเชิงซ้อนลดหลั่นกัน ๓ ชั้น ต่อด้วยฐานบัวแบบล้านนาประยุกต์ ที่ตกแต่งด้วยแถวกลีบบัวหงายโดยรอบ ถัดขึ้นไปเป็นชุดฐานบัวในแผนผังทรงกลม ๓ ฐาน รองรับองค์ระฆัง ที่ส่วนบัวปากระฆังและส่วนบนขององค์ระฆัง ปั้นประดับด้วยแถวกลีบบัวหงายและกลีบบัวคว่ำเหนือขึ้นไปเป็นส่วนยอดประกอบด้วยบัลลังก์ทรงกลม ปล้องโฉนดและปลี ที่ปั้นขึ้นเป็นทรงลูกจันทร์ต่อเนื่องกันไป ถัดขึ้นไปเป็นฉัตรโลหะ ประดับที่ส่วนยอดบนสุด

พระวิหาร ตั้งอยู่ตามแนวแกนทิศตะวันออก เบื้องหน้าพระเจดีย์ ก่ออิฐถือปูน มีแผนผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า กว้าง ๑๒.๑๐ เมตร ยาว ๒๔ เมตร หลังคาลดชั้นมุงด้วยกระเบื้องดินเผา หน้าบันด้านหน้ารูปสามเหลี่ยม แกะสลักเป็นลายเทพพนมประกอบลายก้านขด ที่ส่วนโค้งคิ้วแกะสลักเป็นลายกนก

บันไดทางขึ้นด้านหน้าทางทิศตะวันออก ราวบันไดทั้ง ๒ ข้าง ปั้นเป็นรูปมกรคายพญานาคประดับด้วยกระเบื้องเคลือบและกระจกสี ประตูทางเข้าออกมี ๓ บาน ก่อเป็นทรงปราสาทซ้อนชั้นประดับกระจก บานประตูไม้บานกลางจำหลักเป็นทวารบาล รูปยักษ์ถืออาวุธ ฝั่งขวาถือพระขรรค์และคันศร ฝั่งซ้ายถือดาบ มีเขี้ยวคาบไปหน้าตาเกรงขาม สันนิษฐานว่าอาจเป็นรูปยมทูต^๓ ที่เบื้องหลังจำหลัก

^๓ สุรศักดิ์ ศรีสาอาง, เมืองน่าน โบราณคดี ประวัติศาสตร์ และศิลปะ, พิมพ์ครั้งที่ ๒ กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๓๗, รูปที่ ๑๐๒, หน้า ๑๕๙.

ลายพันธุ์พฤกษา ฝีมือการแกะสลักประณีตงดงาม โดยพระยาสรรพ ช่างแกะสลัก
คนสำคัญในสมัยเจ้าอัครดวรวปัญญ์

พระพุทธรูปนันทมัทมณี ประดิษฐานเป็นพระพุทธรูปปฏิมาประธาน ภายใน
พระวิหาร ก่ออิฐถือปูนลงรักปิดทอง ศิลปะล้านนา มีขนาดหน้าตักกว้าง ๑๑ ศอก
ประทับนั่งขัดสมาธิราบ ปางมารวิชัย ถือว่าเป็นพระพุทธรูปปฏิมาคู่บ้านคู่เมืองมีขนาด
ใหญ่ที่สุดในเมืองน่าน ตามประวัติกล่าวกันว่าสร้างขึ้นเมื่อครั้งสถาปนาพระอาราม
ครั้นต่อมาคงได้มีการปฏิสังขรณ์ต่อเนื่องมาโดยตลอด สืบมาจนปัจจุบัน

พระพุทธรูปปฏิมาลีลา ๒ องค์ ศิลปะล้านนา-สุโขทัย ประดิษฐานภายใน
พระวิหาร ที่เบื้องขวาและเบื้องซ้ายของพระพุทธรูปนันทมัทมณี กำหนดอายุได้จาก
จารึกที่ส่วนฐาน กล่าวถึงการสร้างเมื่อปี พ.ศ. ๑๙๗๐ ในสมัยพระยาสาธิตสาธิต
ผู้ครองนครนันทบุรีหรือเมืองน่าน โดยสร้างเป็นชุดจำนวน ๕ องค์ ประกอบด้วย
พระพุทธรูปปฏิมาลีลา ๔ องค์ และพระพุทธรูปปฏิมาปางประทานอภัย ๑ องค์ ปัจจุบัน
ประดิษฐานที่วัดพญาภู ๒ องค์ และวัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหาร ๓ องค์ นับเป็น
พระพุทธรูปปฏิมาที่มีความงดงามด้านสุนทรียศาสตร์และมีความสำคัญยิ่งทาง
ประวัติศาสตร์ ในส่วนของรายละเอียดและการวิเคราะห์ จะนำไปกล่าวในเรื่อง
พระพุทธรูปปฏิมา พระเป็นเจ้าห้าพระองค์ ณ นันทपुर

เครื่องสูง, เครื่องทำว, เครื่องเทียมยศ

เครื่องสูง เครื่องทำวหรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า **เครื่องเทียมยศ**^๔ เป็น
สัญลักษณ์ที่แสดงพระอิสริยยศความเป็นกษัตริย์ สร้างถวายเป็นพุทธบูชา เพื่อ
บูชาสมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งทรงประสูติในวาระกษัตริย์ และ
ทรงเป็นสมเด็จพระบรมครูแก่สรรพสัตว์ทั้งปวง ปรากฏในวัฒนธรรมล้านนา จาก

^๔ สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคเหนือ, เล่ม ๓๓, (กรุงเทพฯ : มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย, ธนาคาร
ไทยพาณิชย์, ๒๕๔๒), หน้า ๑๒๑๔-๑๒๑๕.

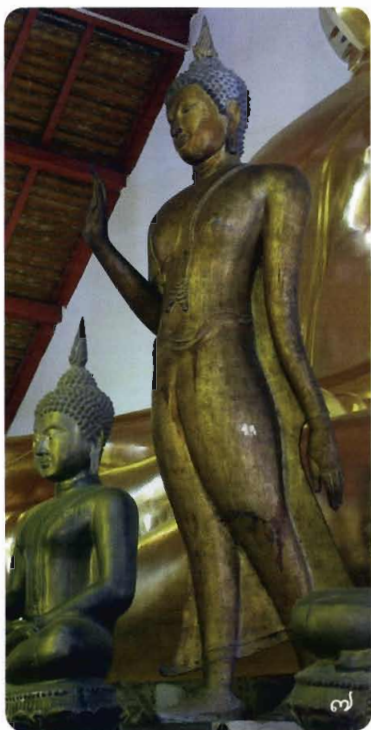
๕. พระครูสิริธรรมภาณี พ.ศ. ๒๕๔๒ ถึง พ.ศ. ๒๕๔๓ (รักษาการ)
๖. พระภัทรสารมุนี พ.ศ. ๒๕๔๓ ถึง พ.ศ. ๒๕๔๔ (รักษาการ)
๗. พระศรีธีรพงศ์ (ศิเรก วชิรปณฺโญ ป.ธ. ๙) ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาส ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๔๔ ถึง ปัจจุบัน

รูปที่ ๔ : พระพุทธนันทมหา牟尼
พระพุทธปฏิมาประธาน
ที่มีขนาดใหญ่ที่สุดใน
เมืองน่าน

รูปที่ ๕-๖ : พระพุทธปฏิมาตั้งปางประทานอภัยยกพระหัตถ์ซ้าย
ประดิษฐานที่เมืองขวาของพระพุทธนันทมหา牟尼

รูปที่ ๓-๔ : พระพุทธปฐิมาตีดาปางประทานอภัยยกพระหัตถ์ชวา
ประดิษฐานที่เมืองซ้ายของพระพุทธนันทมัทมณี

พระพุทธรูปปฏิมา พระเป็นเจ้าห้าพระองค์ ณ นันทপুর

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. จีราวรรณ แสงเพชร^{*}

ประวัติความเป็นมา

พระพุทธรูปปฏิมาชุด ๕ พระองค์ เป็นพระพุทธรูปปฏิมาสำคัญคู่บ้านคู่เมืองของชาวน่าน สร้างขึ้นในสมัยพระยาสาธิตสุมน ผู้ครองนันทบุรีหรือเมืองน่านในปี พ.ศ. ๑๙๗๐ กำหนดอายุได้จากจารึกอักษรไทย-สุโขทัย ที่ส่วนฐานของพระพุทธรูปปฏิมา^๑ ในส่วนของการสร้างพระพุทธรูปปฏิมาชุดดังกล่าว ประกอบด้วย^๒

๑. พระพุทธรูปปฏิมาลีลา ปางประทานอภัยยกพระหัตถ์เบื้องซ้าย ก้าวพระบาทซ้าย ขนาดความสูง ๒๐๐ เซนติเมตร ประดิษฐานที่เบื้องขวาของพระพุทธรูปนันทมุนี ปรากฏจารึกที่ส่วนฐานพระพุทธรูปปฏิมา จารึก นน.๑๓^๓ (รูปที่ ๑, ๒)

* หัวหน้าภาควิชาทัศนศิลป์ คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^๑ จารึกฐานพระพุทธรูปวัดพญาภู (องค์ที่ ๑) นน.๑๓ และจารึกฐานพระพุทธรูปวัดพญาภู(องค์ที่ ๒) นน.๑๔ จารึกฐานพระพุทธรูปวัดช้างค้ำ(องค์ที่ ๓) นน.๑๕

รายละเอียดดูที่ **จารึกสมัยสุโขทัย**, กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๒๖, หน้า ๑๔๗, ๑๕๐, ๑๕๒. นายเต็ม มีเต็ม ผู้แปลจารึก กำหนดอายุ จ.ศ. ๗๙๙ ตรงกับ พ.ศ. ๑๙๗๐ นับตามแบบลังกา ซึ่งมากกว่าวาระคนโกสินทร์ ๑ ปี จารึกที่ส่วนฐานของพระพุทธรูปปฏิมาทั้ง ๓ ชิ้นนับเป็นการจารึกครั้งแรกที่ใช้ชื่อปีมหาศักราช แทนชื่อปีพุทธศักราช ศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ ณ นคร กำหนดเป็น จ.ศ. ๗๙๙ ตรงกับ พ.ศ. ๑๙๖๙ คือ วันที่ ๒๙ มกราคม พ.ศ. ๑๙๖๙

^๒ จากการสำรวจของกรมศิลปากร เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๒๓ ได้พบพระพุทธรูปปฏิมา ๕ พระองค์ ประดิษฐานที่วัดพญาภูและพระธาตุช้างค้ำวรวิหาร อำเภอเมือง จังหวัดน่าน รายละเอียดดูที่ สุรศักดิ์ ศิริดำรง, เมืองน่าน โบราณคดี ประวัติศาสตร์ และศิลปะ, พิมพ์ครั้งที่ ๒ กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๓๗, หน้า ๒๔๙.

“... สมเด็จพระเจ้าพระยาธรรมาสุมเสวยราชย์ ในนันทปร
 สถายก สมเด็จพระเจ้าเป็นเจ้าห้องค์ เพราะจักให้คงในศาสนา
 ห้าพันปีนี้ ตั้งเป็นพระเจ้า ในปีมะเมีย เพื่อบุญจุลศักราช ๗๘๘
 มหาศักราช ๑๘๗๐ เดือน ๖ วันพุธ ๗ ยาม ปรารถนา
 (ขอให้) ทน (ศาสนา) พระศรีอาริย์โมตรีเจ้า...”

๒. พระพุทธปฏิมาลีลา ปางประธานอภัยยกพระหัตถ์เบื้องขวา ก้าว
 พระบาทขวา ขนาดความสูง ๑๘๓ เซนติเมตร ประดิษฐานที่เบื้องซ้ายของ
 พระพุทธรูปนันทมุนี ปรากฏจารึกที่ส่วนฐานพระพุทธปฏิมา จารึก นน.๑๔^๔
 (รูปที่ ๓, ๔)

“... สมเด็จพระเจ้าพระยาธรรมาสุม เสวยราชย์ในนันทปร
 สถายก สมเด็จพระเจ้าเป็นพระห้องค์ เพราะจักให้คงใน
 ศาสนาห้าพันปีนี้ ตั้งเป็นพระในปีมะเมีย เพื่อบุญจุลศักราช
 ๗๘๘ มหาศักราช ๑๘๗๐ เดือน ๖ วันพุธ ๗ ยาม
 ปรารถนา (ขอให้) ทน (ศาสนา) พระศรีอาริย์โมตรีเจ้า...”

๓. พระพุทธปฏิมาลีลา ปางประธานอภัยยกพระหัตถ์เบื้องซ้าย ก้าว
 พระบาทซ้าย ขนาดความสูง ๑๘๖ เซนติเมตร ประดิษฐานที่เบื้องขวาของ
 พระพุทธปฏิมาประธานวัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหาร อำเภอเมือง จังหวัดน่าน
 ไม่ปรากฏจารึกที่ส่วนฐาน (รูปที่ ๕)

๔. พระพุทธปฏิมาลีลา ปางประธานอภัยยกพระหัตถ์เบื้องขวา ก้าว
 พระบาทขวา ขนาดความสูง ๑๘๔.๕ เซนติเมตร หรือพระพุทธรูปนันทบุรีศรีศากยมุนี
 ประดิษฐานภายในหอพระไตรปิฎก วัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหาร ไม่ปรากฏจารึก
 ที่ส่วนฐาน (รูปที่ ๖)

^๓ จารึกสมัยสุโขทัย, กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๒๖, หน้า ๑๔๗.

^๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๐.

ภาพประกอบ พระพุทธปฏิมา พระเป็นเจ้าห้า
พระองค์ ณ นันทপুর

รูปที่ ๑ : พระพุทธปฏิมาลีลา

ปางประทานอภัย

ยกพระหัตถ์ซ้าย วัดพญาภู

รูปที่ ๒ : รายละเอียด (จากรูปที่ ๑)

รูปที่ ๓ : พระพุทธปฏิมาลีลา

ปางประทานอภัย

ยกพระหัตถ์ขวา วัดพญาภู

รูปที่ ๔ : รายละเอียด (จากรูปที่ ๓)

รูปที่ ๕ : พระพุทธรูปปฏิมาลีลา
ปางประทานอภัย
ยกพระหัตถ์ซ้าย
วัดพระธาตุช้างค้ำ
วรวิหาร

รูปที่ ๖ : พระพุทธรูปปฏิมาลีลา
ปางประทานอภัย
ยกพระหัตถ์ขวา
วัดพระธาตุช้างค้ำ
วรวิหาร

๕. พระพุทธปฏิมาประทับยืน ปางประทานอภัย ๒ พระหัตถ์ ขนาดความสูง ๒๐๐ เซนติเมตร ประดิษฐานที่เบื้องซ้ายของพระพุทธปฏิมาประธานภายในพระวิหารวัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหาร ปรากฏจารึกที่ส่วนฐานพระพุทธปฏิมา จารึก นน.๑๕^๕ (รูปที่ ๗)

“... สมเด็จพระเจ้าพระยาสารมาศุม เสดยราชย์ในนันทบุรี
สถาปนา สมเด็จพระเจ้าเป็นพระหำองค์ เพราะจักให้คงในศาสนา
ห้าพันปีนี้ ตั้งเป็นพระในบิเระเมียบ เพื่อบุญจุลศักราช ๗๘๘
มหาศักราช ๑๘๗๐ เดือน ๖ วันพุธ ๗ ยาม ปรารถนา
(ขอให้) ทน (ศาสนา) พระศรีอารียไมตรีเจ้าฯ...”

จากที่กล่าวมาพิจารณาได้ว่า ในสมัยสมเด็จพระยาสารมาศุม ครองเมืองนันทบุรี^๖ ได้สร้างพระพุทธปฏิมาขึ้นในวาระเดียวกันจำนวน ๕ องค์^๗ ประกอบด้วย พระพุทธปฏิมาถึลา ๔ องค์ ซึ่งเมื่อแรกสร้าง คงเจตนาที่จะสร้างเป็นชุด เพื่อประดิษฐานเบื้องซ้ายและเบื้องขวาของพระพุทธปฏิมาประธาน วัดพญาภูและวัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหาร สำหรับพระพุทธปฏิมาประทับยืนปางประทานอภัย ๒ พระหัตถ์นั้น คงสร้างให้มีความแตกต่าง ในส่วนของจารึก แต่เดิมคงมีครบทั้ง ๕ องค์ เนื่องจากข้อความจารึก มีเนื้อหาลักษณะเดียวกัน กล่าวถึงประวัติการสร้าง และมีเจตนาเพื่อสืบอายุพระพุทธศาสนาให้คงอยู่ ๕,๐๐๐ ปี ในท้ายที่สุดจึงขอให้อนิสงส์การสร้างในครั้งนี้ ได้ไปเกิดในยุคพระศรีอารียเมตไตรย พระอนาคตพุทธเจ้า

^๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๒.

^๖ สมเด็จพระเจ้าพระยาสารมาศุม หรือเจ้าจ๋อมาศุม ครองราชย์ระหว่าง พ.ศ. ๑๘๖๙-๑๘๗๖ รวม ๘ ปี

^๗ ในจารึกใช้คำเรียกพระพุทธปฏิมาชุดนี้แตกต่างกัน คือ จารึกนน.๑๓ เรียกว่า สมเด็จพระเป็นเจ้าห้าองค์ ส่วนจารึก นน.๑๔ เรียกว่า สมเด็จพระเจ้า เป็นพระหำองค์ และจารึก นน. ๑๕ เรียกว่า สมเด็จพระเป็นเจ้า เป็นพระหำองค์

รูปแบบศิลปกรรม

การสร้างพระพุทธรูปปฏิมา ๕ พระองค์ชุดนี้ พระพุทธรูปปฏิมาทุกพระองค์มี พระพักตร์ค่อนข้างยาวรีเป็นวงรูปไข่ ขมวดพระเกศาจนม้วนเป็นก้นหอย รัศมี เหนืออุษณีย์จะเป็นเปลวไฟ ส่วนพระอังสาค่อนข้างใหญ่ พระอุระนูน ครองจีวร ห่มเฉียงเปิดพระอังสาขวา ชายจีวรยาวลงมาจรดพระนาภี ส่วนปลายแยกออกเป็นซี่วตะขาบ ในส่วนของพระหัตถ์ที่แสดงท่ามูทรา (ปาง) ประทานอภัยพระหัตถ์ ใด ก็จะทำวพระบาทที่สัมพันธ์กับมูทราที่แสดงปางประทานอภัยค่านั้น ส่วน พระพาหาและพระกร ทอดลงมาเป็นเส้นโค้งจากพระอังสา จะยาวจรดลงมาที่ พระขงม้อย่างกลมกลืน เปรียบเทียบได้กับข้อความที่กล่าวไว้ในคัมภีร์มหาบุรุษ ลักษณะ ที่สามารถสร้างสรรคิ์ให้มีความงดงามตามหลักสุนทรียศาสตร์ได้อย่าง เหมาะสม

จากพุทธลักษณะดังที่กล่าวมา แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลจากรูปแบบพระพุทธรูปปฏิมาศิลปะสุโขทัยหมวดใหญ่ (รูปที่ ๘, ๙) ซึ่งสอดคล้องกับหลักฐานประวัติศาสตร์ ที่กล่าวถึงความสัมพันธ์กับอาณาจักรสุโขทัย^๘ อาทิ จารึกสุโขทัยหลักที่ ๘ (พ.ศ. ๑๙๑๕) จารึกสุโขทัยหลักที่ ๔๕ และจารึกวัดพระธาตุช้างค้ำหลักที่ ๖๔^๙ นอกจากนี้รูปอักษรจารึกที่ส่วนฐานพระพุทธรูปปฏิมา ยังจารึกด้วยอักษรสุโขทัย

^๘ หนึ่งความสัมพันธ์ระหว่างเมืองน่าน กับอาณาจักรสุโขทัย เกิดขึ้นก่อนที่เมืองน่านหรือนันทบุรี จะ ตกเป็นเมืองขึ้นของอาณาจักรล้านนา (พ.ศ. ๑๙๙๓-๒๑๐๑) ตั้งแต่รัชสมัย พญาติโลกราช โดยมี ฐานะเป็นเมืองประเทศราช ครั้นต่อมาเมื่อพระเจ้าบุเรงนองกรีฑาทัพมาตีอาณาจักรล้านนา เมืองน่าน จึงตกเป็นเมืองขึ้นของพม่า

^๙ จารึกสุโขทัยหลักที่ ๔๕ และจารึกวัดพระธาตุช้างค้ำ หลักที่ ๖๔ (พ.ศ. ๑๙๓๕) กล่าวถึงการ กระทำสัตย์สาบานระหว่างปู่พระยา (เจ้าพระยาผากอง) และหลาน (พระมหาธรรมราชาที่ ๒) ที่จะ ช่วยเหลือกันเมื่อเกิดศึกสงคราม รายละเอียดดูที่ เมืองน่าน โบราณคดี ประวัติศาสตร์ และศิลปะ, หน้า ๕๒.

อย่างไรก็ตาม ยังมีข้อแตกต่างระหว่างพระพุทธรูปปฏิมา ที่สร้างขึ้นในเมืองนันทบุรีหรือเมืองน่านชุดนี้ กับพระพุทธรูปปฏิมาลีลาศิลปะสุโขทัย คือ พระพุทธรูปปฏิมาลีลาศิลปะสุโขทัย พระหัตถ์ที่ยกขึ้นจะแสดงวิตรรกมูทรา ซึ่งอาจเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์พุทธประวัติ ตอนพระพุทธองค์เสด็จลงจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ภายหลังจากโปรดพระพุทธรมาตคา (รูปที่ ๑๐) มีปรากฏในงานประติมากรรมปูนปั้นภาพเล่าเรื่องเหตุการณ์ดังกล่าวและพระพุทธรูปปฏิมาลอยตัว ซึ่งต่างจากพระพุทธรูปปฏิมาล้านานที่เมืองน่าน พระหัตถ์ที่ยกขึ้นนั้น จะแสดงอภัยมูทรา และที่กลางฝ่าพระหัตถ์ปรากฏลายประจำยามรูปสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูน ภายในเป็นลายดอก ๔ กลีบ อีกทั้งจะปรากฏรอยเส้นขอบสมอง ที่บริเวณเหนือพระโสณีทุกองค์

คติการสร้างพระพุทธรูปปฏิมา ๕ พระองค์

สำหรับคติการสร้างพระพุทธรูปปฏิมาเป็นชุดจำนวน ๕ พระองค์นั้น สันนิษฐานว่าอาจมีความหมาย ที่เกี่ยวข้องกับ**พระพุทธเจ้าในภัทกัป**

คำว่า **ภัทกัป** แปลว่า กัปที่เจริญ ซึ่งเป็นระยะเวลาที่จะมีพระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นติดต่อกัน ๕ พระองค์ คือ พระพุทธเจ้ากกุสันธะ พระพุทธเจ้าโกนาคมนะ พระพุทธเจ้ากัสสปะ^{๑๐} พระพุทธเจ้าโคตมะ และพระอนาคตกพุทธเจ้าคือ พระศรีอริยเมตไตรย

ทั้งนี้ในช่วงท้ายของจารึกที่ฐานพระพุทธรูปปฏิมาชุด ๕ พระองค์ รวมทั้งจารึกที่พบในดินแดนล้านนา มักกล่าวถึง ความปรารถนาของผู้สร้าง ที่เมื่อสิ้นสุดสมัยของพระพุทธโคตมะ (พระปัจจุันพุทธเจ้า) ขอให้ได้ไปเกิดในศาสนาของพระศรีอริยเมตไตรย แสดงให้เห็นว่าคติความเชื่อเรื่องดังกล่าว มีปรากฏใน

^{๑๐} พระพุทธโฆสเถระ, นิทานกถา พระพุทธประวัติคอนตัน, ธนิต ชยวิโพธิ์ เรียบเรียง, กรุงเทพฯ : กอวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๓๐, หน้า ๕๘.

ดินแดนด้านนออย่างชัดเจน นอกจากนี้สมัยต่อมา ยังพบหลักฐานพระพุทธรูปปฏิมาปางประทับรอยพระพุทธรบาท (พ.ศ. ๒๐๒๔)^{๑๑} (รูปที่ ๑๑, ๑๒) ขณะทรงประทับรอยพระพุทธรบาทบนแผ่นศิลา ภายหลังจากเสด็จลงจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ณ โกลัประคูเมืองสังกัสสะ อันเป็นแผ่นดินเดียวกับที่พระอัครพุทธเจ้าได้ทรงประทับไว้ ดังที่กล่าวในพุทธประวัติ ปริจเฉทที่ ๒๔ เทโวโรหนปริวรรต^{๑๒}

“...แต่ที่พื้นเชิงบันไดทั้ง ๓ ประดิษฐาน แผ่นศิลาขนาดใหญ่ ซึ่งเป็นที่รองรับพระพุทธรบาท โกลัประคูเมืองสังกัสสนคร ปรากฏนามว่า อจตเจตีย์ ครั้งนั้นเทพดา สรรพสัตว์ทั้งหลาย ซึ่งได้เห็นองค์พระชินสีห์ ล้วนปรารถนาพุทธภูมิที่จะบรรลुพระโพธิญาณทั้งสิ้น...”

อนึ่งสมเด็จพระสัมพันธุ์พุทธเจ้าใน มหาภิกขุ ๕ พระองค์ จะทรงมีพระพุทธรูปประเพณีที่เหมือนกัน ๒ ประการ คือ จะทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์ แล้วเสด็จขึ้นไปจำพรรษานพิภพดาวดึงส์เทวโลกประการ ๑ และการเสด็จลงจากพิภพดาวดึงส์เทวโลก ณ ที่โกลัประคูเมืองสังกัสสนครประการ ๑...”

อย่างไรก็ตามในส่วนของการสร้างพระพุทธรูปปฏิมาจัษเป็น **อูเทสิกเจตีย์** คือ สิ่งที่สร้างขึ้นเพื่อระลึกถึงสมเด็จพระบรมศาสดาสัมมัตพุทธเจ้า รวมทั้งเพื่อเป็นการสืบต่อพระพุทธศาสนาให้คงอยู่ถึง ๕,๐๐ ปี ดังข้อความจารึกปรากฏที่

^{๑๑} ในช่วงทำของจารึกที่ส่วนฐาน พระพุทธรูปปฏิมาปางประทับรอยพระบาท พ.ศ. ๒๐๒๔ (ศร. ๑๕) กล่าวถึง

“...เจ้าวิเชียรบุญโญ สร้างเสด็จพระเจ้าไว้รอยดิน

สืบบุญนี้ขอถือ พระเมตเจ้า ทำนายว่าจะเป็นพระตน ๑...”

จารึกถ้ำนาคา ภาค ๑ เล่ม ๑, กรุงเทพฯ : บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป จำกัด, ๒๕๓๔, หน้า ๓๐.

^{๑๒} ปรมานุชิตชิโนรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ, ปฐมสมโพธิกถา, กรุงเทพฯ : กิจการวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๒๐, หน้า ๗๐.

- รูปที่ ๗ : พระพุทธปฏิมาประทับยืน
ปางประทานอภัย ๒ พระหัตถ์
วัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหาร
- รูปที่ ๘ : พระพุทธปฏิมาลีลา ศิลปะสุโขทัย
หมวดใหญ่ ปัจจุบันประดิษฐาน
ในพระระเบียงวัดเบญจมบพิตร
สุสิตวนาราม กรุงเทพมหานคร
- รูปที่ ๙ : พระพุทธปฏิมาลีลา
ยกพระหัตถ์ซ้ายแสดง
ปางวิตรรกะมูทรา

รูปที่ ๑๐ : ประติมากรรมปูนปั้นเล่าเรื่อง
เหตุการณืพุทธประวัติตอนเสด็จ
ลงจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์

รูปที่ ๑๑ : พระพุทธปฏิมาปางประทับ
รอยพระพุทธรบาท
ศิลปะล้านนา
พ.ศ. ๒๐๒๔

รูปที่ ๑๒ : รายละเอียดในส่วน
รอยพระพุทธรบาท
(จากรูปที่ ๑๑)

ส่วนฐานของพระพุทธรูปปฏิมาที่สร้างขึ้นในเมืองน่านชุดนี้ นอกจากนั้นในสมัยสุโขทัย และสมัยล้านนา ยังมีแนวคิดในการสร้างพระพุทธรูปปฏิมาถวายเป็นพุทธรูปบูชา ตามจำนวนที่เกี่ยวข้องกับผู้สร้าง เช่น จำนวนปี จำนวนวัน หรือจำนวนบุคคลในครอบครัว ญาติมิตร หรือผู้เข้าร่วมเป็นเจ้าภาพ

สำหรับพระพุทธรูปปฏิมาที่สร้างขึ้นจำนวน ๕ องค์ในสมัยพระเจ้าสารภัสร์แห่งราชวงศ์ภูคา นี้ อาจมีนัยยะที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับพระองค์เอง ตามประวัติกล่าวว่า ท้าวผาสุม (เจ้าพราสารผาสุม) เป็นโอรสของท้าวพัน^{๑๓} และมีโอรส ๓ องค์ คือ อินทแก่นท้าว ท้าวแพง และท้าวเหาะ จำนวนพระพุทธรูปปฏิมา ๕ องค์ ที่สร้างขึ้นอาจเกี่ยวข้องกับพระบิดา พระองค์เอง และโอรสทั้ง ๓ เพื่อสร้างถวายเป็นพุทธรูปบูชา แต่เหตุผลดังกล่าว ก็เป็นเพียงข้อสันนิษฐานเบื้องต้นที่คงจะต้องหาหลักฐานต่อไป

แม้ว่าจะยังไม่อาจหาข้อสรุปที่แน่ชัด ถึงเหตุผลการสร้างพระพุทธรูปปฏิมา ๕ พระองค์ชุดดังกล่าว แต่เราก็ทราบถึงความปรารถนาของพระยาสารภัสร์ผู้สร้าง ที่ได้แสดงมโนปณิธาน ปรารถนา ขอบุญกุศลในการสร้างพระพุทธรูปปฏิมาครั้งนี้ เมื่อสิ้นสุด ๕,๐๐๐ ปีแห่งพระพุทธศาสนากาลของสมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน ขอให้ได้ไปเกิดในยุคของพระอนาคตกพุทธเจ้า พระศรีศรียเมตไตรย อันเป็นยุคแห่งความเจริญรุ่งเรืองของสรรพสิ่ง

พระพุทธรูปปฏิมาทั้ง ๕ พระองค์ นับเป็นมรดกทางวัฒนธรรม ที่แสดงถึงความเจริญรุ่งเรืองและความศรัทธาในพระพุทธศาสนา เป็นผลงานพุทธศิลป์กรรมชิ้นเอก ที่จะยังคงประดิษฐานอยู่คู่กันครันนันทบุรีแห่งนี้ตลอดไป

^{๑๓} พญาสารภัสร์ (เจ้าพราสารผาสุม) เป็นหลานปู่ของพญาภูแจ้ง ผู้สร้างวัดหลวงพญา

สำหรับประวัติพญาสารภัสร์ (เจ้าพราสารผาสุม) รายละเอียดดูที่ สวัสดิ์ ช่างสกุล (ปริวรรต), ประชุมพงศาวดารฉบับราชทูต ภาคที่ ๒ พื้นเมืองน่าน ฉบับวัดพระเกิด, หน้า ๑๒๑.

พระราชหัตถเลขา คราวเสด็จมณฑลฝ่ายเหนือ
ในรัชกาลที่ ๕

(พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. ๒๔๖๕)

คำนำ

พระเจ้าฟ้าเธอ กรมหลวงชุมพรเขตอุดมศักดิ์ พร้อมด้วย
 หลุยกัยหม่อมเจ้าในกรม ฯ จะทรงบำเพ็ญพระกุศลฉลองอายุต้นของ
 คุณเจ้าจอมมารดาโหมต ซึ่งครบ ๖๐ ทศในปีจอ พ.ศ. ๒๔๖๕ มีพระ
 ประสงค์จะพิมพ์หนังสือสำหรับคุณจอมมารดาจะได้แจกร่ำรวยแก่ผู้
 ไปช่วยงานโดยไม่ตรีจริตสักเรื่อง ๑ จึงมีรับสั่งมายังหอพระสมุด
 วชิรญาณสำหรับพระนคร ขอให้กรรมการช่วยเลือกเรื่องหนังสือใน
 หอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร แลจัดการพิมพ์ถวายตามพระ
 ประสงค์

ข้าพเจ้ารับเป็นธุระด้วยความยินดี ได้เลือกดูเรื่องหนังสือ เห็น
 มีเหมาะแก่การที่จะพิมพ์แจกในงานฉลองอายุของเจ้าจอมมารดาโหมต
 เรื่อง ๑ คือพระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอม
 เกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์ครั้งเสด็จเยี่ยมหัวเมืองมณฑล
 ฝ้ายเหนือเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๔ เป็นจำนวนพระราชหัตถเลขา รวม ๒๖ ฉบับ
 ด้วยกัน แต่ยังมีรูปถ่ายที่ช่างผู้ตามเสด็จไปในครั้งนั้นได้ฉายไว้ก็มาก
 เห็นว่า ถ้าวมพระราชหัตถเลขาที่รูปเรื่องการเสด็จครั้งนั้นพิมพ์เป็น
 หนังสือร่ำรวย ผู้ที่ได้รับแจกไปคงจะชอบไม่เว้นคิด แต่จะเป็นการ
 เนิตมพระเกียรติยศในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ด้วย ข้าพเจ้าได้ทูลความที่คิดเห็นทงนแก่กรมหลวงชุมพรเขตอุดม

ศักดิ์ ทรงหาหรือเจ้าจอมมารดาโหมต ท่านก็ยินดีเห็นชอบด้วย จึงให้
จัดการพิมพ์หนังสือเรื่องนชน แต่ข้าพเจ้าได้แต่งคำอธิบายเรื่องการ
เล็ดลอดเมืองเหนือทพิมพ์ไว้ข้างต้นเปนของเพิ่มเติมด้วยอีกตอนหนึ่ง

อนึ่งเจ้าจอมมารดาโหมต มีความประสงค์จะให้พิมพ์คำอำนวย
พรของท่านลงไว้ในท้ายคำนำนด้วย เพราะเกรงว่าเมื่อถึงเวดางานมี
กิจการต่าง ๆ มาก ท่านจะไม่มีโอกาสที่จะขอขอบคุณอำนวยพรแก่ผู้
ที่มีแก่ใจช่วยงานได้ทั่วถึงทุกคนถึงเจตนา ขอให้ท่านทั้งหลายที่ได้รับ
สมุดเล่มนี้ไป จงเจริญศรพรศิริสวัสดิคพิพัฒนามงคลชนมสุขสวัสดิภาพรทุก
ประการเทอญ

ในโอกาสที่ได้จัดการพิมพ์หนังสือนี้ กรมการหอพระสมุด
วชิรญาณสำหรับพระนคร ขอถวายอนุโมทนาในกุศลบุญราษี ซึ่ง
พระเจ้าพี่ยาเธอกรมหมื่นวงษ์มุนีพรเชตรอุดมศักดิ์แด่หม่อมเจ้าในกรมทรง
บำเพ็ญต้นของ คุณเจ้าจอมมารดาโหมต ได้พิมพ์หนังสือเรื่องนให้แพร่
หลาย ขอพระกุศลจงบันดาลดลให้เจ้าจอมมารดาโหมต เกษม
ดำรงอายุมีชนมายืนนาน ปราศจากโรคาพาชแด่ศรพรอุป้ทวันคราย
เปนนิจกาลเทอญ

ตฤ ๑๖ มหัทธนา สถานนายก

หอพระสมุดวชิรญาณ

วันที่ ๒๒ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๔๖๕

สาราน

คำอธิบายว่าด้วยการตั้งเมืองเหนือ	หน้า (๖)
พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๑ ตั้งใจไปจากบางปิ่นถึงเมืองอ่างทอง	” ๓
พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๒ ตั้งใจไปจากเมืองอ่างทอง ถึงเมืองสิงห์บุรี	” ๓
พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๓ ตั้งใจไปจากเมืองสิงห์บุรี ถึงที่ประทับอำเภอดรพยา แขวงจังหวัดไชยนาท	” ๕
พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๔ ตั้งใจไปจากอำเภอดรพยา ถึงเมืองไชยนาท	” ๖
พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๕ ตั้งใจประกาศเมืองดรพบุรี แล้วยุออกจากเมืองไชยนาท ไปถึงที่ประทับอำเภอมโนรมย์	” ๘
พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๖ ตั้งใจเมืองอยู่ไทยธานี แล้วยุออกจากอำเภอมโนรมย์ไปถึงเมืองนครสวรรค์	” ๑๓
พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๗ ตั้งใจไปจากเมืองนครสวรรค์ ถึงที่ประทับที่ปากน้ำเกษไชย	” ๑๕
พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๘ ตั้งใจไปจากปากน้ำเกษไชย ถึงที่ประทับอำเภอบางมุดนาค แขวงจังหวัดพิิจิตร	” ๑๗
พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๙ ตั้งใจไปจากอำเภอบางมุดนาค ถึงที่ประทับตำบลบ้านขมิ้ง แขวงจังหวัดพิิจิตร	” ๑๘

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๓๐	เสด็จไปจากบ้านขม็ง ถึงเมือง พิศิคร	หน้า ๒๓
พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๓๑	เสด็จไปจากเมืองพิศิคร ถึงที่ ประทับตำบลปากพิง	” ๒๓
พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๓๒	เสด็จจากปากพิง ถึงเมือง พิษณุโลก แด่มโฆษพระพุทธรชินราช	” ๒๔
พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๓๓	ประพาศเมืองพิษณุโลก	” ๓๐
พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๓๔	ทรงหัตถ์อําดองพระพุทธรชินราช แล้วเสด็จไปจากเมืองพิษณุโลก ถึงอำเภอรหมพิราม	” ๓๒
พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๓๕	เสด็จไปจากอำเภอรหมพิราม ถึงเมืองพิไชย	” ๓๕
พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๓๖	เสด็จไปจากเมืองพิไชย ถึงที่ ประทับอำเภอมืองครอนทวีสินธุ์	” ๓๗
พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๓๗	เสด็จไปจากเมืองครอนทวีสินธุ์ ถึงเมืองอุครดิษฐ์ เสด็จประพาศเมืองทุ่งยั้ง เมืองตบแด และเมืองฝาง	” ๔๐
พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๓๘	เสด็จกลับจากเมืองอุครดิษฐ์ ถึงเมืองพิไชย	” ๕๐
พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๓๙		” ๕๒
พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๔๐	เสด็จกลับจากเมืองพิไชย ถึงเมือง พิษณุโลก	” ๕๓

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๒๓	เสด็จกลับจากเมืองพิษณุโลก ถึงที่ประทับบ้านขมมัง แขวงจังหวัดพิจิตร	หน้า ๕๔
พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๒๒	เสด็จกลับจากบ้านขมมัง ถึงเมือง นครสวรรค์	” ๕๕
พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๒๓	เสด็จประพาศในจังหวัดนคร สวรรค์	” ๕๖
พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๒๔	เสด็จกลับจากเมืองนครสวรรค์ ถึงอำเภอเมืองมโนรมย์	” ๕๗
พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๒๕	เสด็จกลับจากอำเภอเมืองมโนรมย์ ถึงเมืองอ่างทอง	” ๕๘
พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๒๖	เสด็จกลับจากเมืองอ่างทอง ถึง พระราชวังบางปะอิน	” ๖๒

อธิบายเรื่องเสด็จมณฑลฝ่ายเหนือ

หัวเมืองมณฑลพิษณุโลกแถมณฑลนครสวรรค์ตั้งแต่ปากน้ำโพธิขึ้นไป แต่โบราณเรียกรวมกันว่า “เมืองเหนือ” คำที่เรียกอย่างนั้นเห็นจะเกิดขึ้นแต่ดึกดำบรรพ์ถึงครั้งพระเจ้าอู่ทองครองกรุงศรีอยุธยาด้วยทรงน่นแผ่นดินแบ่งกันเป็น ๒ ราชอาณาจักร พระเจ้าธรรมราชาธิไทยในราชวงศ์พระร่วงครองกรุงสุโขทัยเป็นใหญ่ข้างฝ่ายเหนือ พระเจ้าอู่ทองครองกรุงศรีอยุธยาเป็นใหญ่ข้างฝ่ายใต้ ประชาชนทั้ง ๒ ฝ่ายเป็นไทยด้วยกัน แต่อยู่ต่างอาณาจักรเป็นต่างพวกกัน พวกกรุงศรีอยุธยาจึงเรียกพวกไทยที่อยู่ในราชอาณาจักรของราชวงศ์พระร่วงว่า “ชาวเหนือ” พวกกรุงสุโขทัยก็เรียกพวกไทยที่อยู่ในราชอาณาจักรของพระเจ้าอู่ทองว่า “ชาวใต้” แต่เรียก ๒ ราชอาณาจักรนั้นว่า “เมืองเหนือ” และ “เมืองใต้” เป็นเดิมมา ดั้งเดิมฐานว่ามณฑลจะเป็นดังกตาวน ครั้นเมื่อ ๒ ราชอาณาจักรนั้นรวมกันตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ การปกครองก็เป็นอย่าง ๒ ราชอาณาจักร ต่อมาว่า ๒๐๐ ปี ชื่อที่เรียกว่าเมืองเหนือเมืองใต้จึงใช้กันต่อมาจนถึงเมื่อสมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงเลิกขังปกครองหัวเมืองเหนืออย่างเป็นอาณาจักรต่างหาก ตกลงเป็นแต่หัวเมืองชั้น ๘ เมือง ซึ่งที่เรียกรวมกันว่าเมืองเหนือก็ยังคงเรียกอยู่อย่างเดิม เหตุด้วยหัวเมืองเหล่านั้นอยู่ไกลจะไปมากับราชธานีคงเดินทางคงเดือน อย่างเรียก

กันว่า “อยู่สุดหุบเขาเขียว” เพราะถนนในกรุงศรีอยุธยาเป็น
 ราชธานีพระเจ้าแผ่นดินน้อยพระองค์ที่จะได้เสด็จขึ้นไปถึงเมืองเหนือ
 มาถึงชนกรุงรัตนโกสินทร์ราชธานียังห่างลงมาข้างใต้ ในรัชกาลที่ ๑
 ที่ ๒ ที่ ๓ จึงหาได้เสด็จขึ้นไปประพาศถึงเมืองเหนือไม่ แต่เมื่อรัชกาล
 ที่ ๓ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงผนวชอยู่ตลอด
 รัชกาล ได้ทรงพระอุดำหะเสด็จฯ ไปเมืองเหนือเมื่อปีมะเส็ง
 พ.ศ. ๒๓๗๖ เสด็จไปถึงเมืองนครสวรรค์ เมืองพิจิตร เมืองพิษณุโลก
 เมืองสุโขทัย เมืองสวรรคโลก แลเมืองอุดรดิษฐ์ ดูเหมือนจะเป็นครั้งแรก
 ที่เจ้านายในกรุงเทพ ฯ นี้ได้เสด็จขึ้นไปเมืองเหนือในเวลาบ้านเมือง
 เป็นปรกติ

การที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จฯ ไป
 ถึงเมืองเหนือครั้งนั้น เป็นหัวข้อข้อสำคัญในพงศาวดารของเมืองเหนือ
 ฤๅจะว่าสำคัญในพงศาวดารของสยามประเทศทั่วไปก็ว่าได้ ข้อสำคัญ
 นั้น คือในเบื้องต้นได้เสด็จไปพบหลักศิลาจารึกแด่พระแท่นมณฑล
 ของพระเจ้ารามคำแหง ทิ้งหลักศิลาจารึก (ภาษาขอม) ของพระเจ้า
 ธรรมราชาธิไทย โปรด ฯ ให้ตั้งลงมายังกรุงเทพ ฯ แล้วทรงพิจารณา
 จารึกจนอ่านได้ความ ได้รู้เรื่องพงศาวดารสยามครั้งราชวงศ์พระร่วง
 ครองกรุงสุโขทัยแน่นอนมาแต่บัดนั้น อีกข้อหนึ่ง ได้ทรงทราบครั้น
 แก่พระราชหฤทัยว่า การที่เสด็จไปประพาศถึงเมืองไกลเช่นนั้นได้ทรง
 ครอบงำกิจธุระทุกขุของไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินเป็นประโยชน์แก่การปกครอง
 พระราชอาณาจักรอย่างยิ่ง เพราะถนนที่ขอมมาเมื่อได้เสด็จถึงถวดย

ราชสมบัติ จึงทรงเอาเป็นพระราชหฤศัตถ์ประพาศตามหัวเมืองใหญ่
น้อยเนื่อง ๆ จนตลอดรัชกาล

เมื่อปีชวด พ.ศ. ๒๔๐๘ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงพระประชวรหนัก จึงเสด็จขึ้นไปยังเมืองเหนืออีกครั้งหนึ่ง
โดยเรือพระที่นั่งอรรคราชวรเดช ซึ่งเป็เรือกลไฟจักรข้าง ๒ ปล่อง
ใหญ่กว่าเรือกลไฟพระที่นั่งทองปวงทม้อยู่ในเวลานั้น ด้วยมีพระราช
ประสงค์จะให้กระบวนเสด็จไปได้ในเรือลำเดียว ไม่ต้องกะเกณฑ์
พาหนะให้ลำบาก พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงผนวชเป็นสามเณรอยู่ได้ โดยเสด็จด้วยในคราวนั้น ออกเรือพระ
ที่นั่งจากกรุงเทพฯ เมื่อวันพฤหัสบดีเดือน ๑๑ แรมค่ำ ๑ เดือนเว
กำลังยามาก แลในเวลานั้นตำนานทางเมืองพิจิตรเก่ายังดึก ขา
พระที่นั่งชนทางตำนานนั้น ได้เสด็จแวะทวดโพธิ์ประทับช้าง ซึ่ง
พระสุริเยนทราริบัติ พระเจ้าเสือครั้งกรุงศรีอยุธยาได้ทรงสร้างไว้
ประสูติ เมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้น
นมัสการพระทวดโพธิ์ประทับช้างครั้งนั้น ทรงพระราชดำริที่ว่าพระบาท
สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงผนวชอยู่ จึงโปรดฯ ให้
ทรงพระราชยานแลให้กระบวนแห่เสด็จต่างพระองค์ ส่วนพระองค์
ทรงพระราชดำเนินตามพระราชยานไป เรืองนถอกันมาว่าเป็นบุ
รพนิมิตรอนหนึ่ง ซึ่งแสดงว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้า
อยู่หัวจะได้ทรงรับรัชทายาท

เรือพระที่นั่งอรรคราชวรเดชขึ้นไปยังเมืองเหนืออีกครั้งหนึ่ง

ลำบากยิ่งนัก เพราะดำแม่น้ำแควแต่ละคู้ในทบางแห่ง ึ่งสายน้ำ
ก็ไหลแรง พัดเรือพระที่นั่งเกยตลิ่งบ่อย ๆ เสด็จไปจากกรุงเทพ ฯ
๗ วันจึงถึงเมืองพิษณุโลกเมื่อวันพฤหัสบดีเดือน ๓๓ แรม ๘ ค่ำ ประทับ
ส้มโภขพระพุทธรชินราชอยู่ ๒ ราตรี ถึงวันเสาร์เดือน ๓๓ แรม ๓๐ ค่ำ
ก็ต้องเสด็จกลับ เพราะนำตดตงเกรงเรือพระที่นั่งอรรคราชวรเดชจะ
ติดอยู่กลางทาง เมื่อซาใกล้ทางดำเนินเมืองพิศิตรเก่ามากต้นเดี่ยเดี่ยว
ต้องเรือพระที่นั่งลงมาทางคลองเรียง คือดำเนินตงเมืองพิศิตร
ใหม่บดิน

มีการอย่างหนึ่ง ซึ่งปรากฏว่าเกิดขึ้นในครั้งพระบาทสมเด็จพระ
พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จเมืองเหนือเมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๘ คือเสด็จไป
ทอดพระเนตรเห็นศาลากลาง อันเป็นที่ตั้งนักรัฐบาลตามหัวเมืองใน
ระยะทางรุงรังชุกโครมไม่เป็นดังราชธานีเก่าบ้านเมือง เพราะประเพณีใน
สมัยนั้นใครเป็นหัวราชการจังหวัด ต้องหาที่สร้างจวนที่อยู่ แต่ปลูก
สร้างศาลากลางด้วยทุนของตัวเอง มิได้มีสถานที่เป็นของหลวงประจำ
สำหรับบ้านเมืองอย่างทุกวันนี้ ทรงตั้งเฉพระราชหฤทัย จึงทรงพระ
ราชทานเงินพระคลังข้างที่ ให้ไปสร้างศาลากลางใหม่ เป็นของทรง
ครอบแทนผู้ว่าราชการจังหวัดที่จัดการรับผิดชอบทุกเมือง โปรด ฯ
ให้ทำเหรียญไม้จำหลักเป็นลายคราบัตทองพนประดับกระຈก เหรียญ
ที่ ๑ ตายเป็นรูปพระมหามงกุฎเหมือนตราค่านำเงินเหรียญบาทรัชกาล
ที่ ๔ เหรียญที่ ๒ ตายเป็นรูปช้างอยู่ในวงจักร เหมือนตราค่านึง
เงินเหรียญบาทรัชกาลที่ ๔ เหรียญที่ ๓ ตายเป็นรูปตราพระราชดี

ใหญ่กระทรวงมหาดไทย พระราชทานเหรียญเหล่านี้ให้ไปติดประดับไว้ที่ศาลากลางซึ่งสร้างใหม่แห่งละชุด แต่ต่อมาเมื่อเปลี่ยนตัวผู้ว่าราชการจังหวัด ย้ายที่ตั้งจนแต่ศาลากลางอยู่ตามประเพณีเมื่อก่อน จึงมณฑลเทศาภิบาล เหรียญที่พระราชทานก็สูญหายเสียโดยมาก แต่ยังมีเหลืออยู่บางแห่ง กระทรวงมหาดไทยได้ให้จำลองแบบอย่างมาศึกษาไว้ มีอยู่ในศาลากลางชุมชนในฉบับนี้

ถึงรัชกาลที่ ๕ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริเห็นประโยชน์ในการเสด็จประพาศเหมือนอย่างสมเด็จพระบรมชนกนารถ จึงเสด็จประพาศตามหัวเมืองใหญ่ในพระราชอาณาเขตที่เสด็จมาได้เนื่องนี้ จึงเสด็จได้เสด็จทั่วทุกเมืองไม่มีเว้น แลยังทรงพระอุดำหะเสด็จไปทอดพระเนตรกิจการบ้านเมืองถึงนานาประเทศก็หลายคราว ว่าณะเพาะเมืองเห็นได้เสด็จ ๓ ครั้ง ๆ แรกเมื่อรัตนโกสินทรศก ๑๒๐ (พ.ศ. ๒๔๔๔ คือคราวที่ทรงพระราชนิพนธ์พระราชหัตถ์เทศา ซึ่งพิมพ์ในสมุดเล่มนี้) เสด็จโดยรถไฟไปเพียงพระราชวังบางปะอิน แค้นทรงเรือพระที่นั่งแ่ง เรือกลไฟพุ่งขึ้นไปตามลำแม่น้ำจนถึงเมืองฝางข้างเหนือเมืองอุตรดิตถ์เป็นที่สุดทางครั้งที่ ๒ ในรัตนโกสินทรศก ๑๒๕ (พ.ศ. ๒๔๔๙ เมื่อทางรถไฟทำขึ้นไปถึงเมืองนครสวรรค์แล้ว) เสด็จโดยทางรถไฟขึ้นไปถึงปากน้ำโพธิ์ แค้นทรงเรือแม่ปะเป็นเรือพระที่นั่ง ถอนทางดำเนินาฟางจนถึงเมืองกำแพงเพชรเป็นที่สุดทาง ครั้งที่ ๓ ในรัตนโกสินทรศก ๑๒๗ (พ.ศ. ๒๔๕๓) เสด็จโดยทางรถไฟจนถึงเมืองนครสวรรค์ แล้วทรงเรือ

พระที่นั่งต้องนำดวงมาเข้าปากน้ามะขามเถ่า ประพาค์ทางดำเนินาเมือง
ศุพรรณบุรี

การเสด็จเมืองเหนือเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๔ เป็นคราวแรกที่จะได้เสด็จ
เมืองเหนือในรัชกาลที่ ๕ จึงโปรด ฯ ให้จัดกระบวนเสด็จพระราช
ดำเนินเป็นการเทียบมณฑลในทางราชการ มีประกาศกระแสพระราช
ดำริห์ที่จะเสด็จเมืองเหนือครั้งนั้น ตั้งคิดดำเนินาพิมพ์ไว้ก่อนไปข้างหน้า
แต่ทรงพระราชปรารภว่า ตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวเสด็จเมื่อปีชวด ฯ กาดล่วงมาถึง ๓๕ ปี พวกพศกนิกร
ชาวเมืองเหนือจะได้มีโอกาสเฝ้าพระเจ้าอยู่หัวของคนอีก ส้มควรว
จะทรงสถาปนาตั้งตำคัญพระราชทานไว้ตามหัวเมืองให้เป็นทีระดัดถึง
การที่เสด็จเมืองเหนือครั้งนั้น ท่านองเดยวกับทพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวได้โปรด ฯ ให้ตั้งร่างค่าตากตางพระราชทานแต่
ก่อนมา แต่มาในชนนได้ตั้งร่างค่าตารัฐบาตประจำมณฑล ท่าต
กตางประจำจังหวัด แต่ทว่าการอ้าเกอตอดจอนที่อยู่ของข้าราชการ
เป็นของหลวงประจำที่นั้นคงแล้ว ได้ทรงทราบว่ามีกาที่ขังไม่ตง
ระเบียบอยู่อย่าง ๓ คือในการพิชถอนาพระพิพัฒนสัตยาประจำ
จังหวัดที่อยู่ใกล้กรุงเทพฯ ฯ ต้องมารับนาพระพิพัฒนสัตยาไปจาก
กรุงเทพฯ ฯ แต่จังหวัดที่อยู่ห่างออกไป แต่ก่อนมาเคยใช้กระบบเครื่อง
ยศทพระราชทานผู้ว่าราชการเมืองชบนำพระพิพัฒนสัตยาแทนพระแสง
ครนเด็กประเพณการพระราชทานเครื่องยศประจำตำแหน่งเดยแล้ว หัว
เมืองยังห้ามพระแสงสำหรับชบนำพระพิพัฒนสัตยาไม่ จึงโปรด ฯ ให้

ด้สร้างพระแต่งราชอาวุธขึ้นตำหรับพระราชทานไว้ประจำหัวเมือง จังหวัด
 ตะบองคี จังหวัดคอนแปนที่คังทวการมณฑลเปนพระแต่งค้ำมของฝัก
 ทองตงยาราชาวดี จังหวัดคอนแปนเปนพระแต่งค้ำมของฝักทอง เมื่อ
 เสด็จไปถ้ถึงเมืองไหนดก็พระราชทานพระแต่งค้ำมสำหรับจังหวัดนั้น แต่มี
 พระราชกำหนดว่า ถ้าเสด็จไปประทับในจังหวัดใดเมื่อใด ให้ถวาย
 พระแต่งราชอาวุธตำหรับจังหวัดมาไว้ประจำพระองค์ตลอดเวลาที่เสด็จ
 ประทับอยู่ในจังหวัดนั้นอย่างหนึ่ง แต่ให้ช้บุหน้าพระพิพัฒน์สัตยาด้วย
 พระแต่งราชอาวุธนั้นด้วยอย่าง ๓ อีกประการหนึ่งมีพระราชประสงค์
 จะพระราชทานตั้งของให้เป็นที่ระลึกแก่ตัวราชภูริ จึงโปรด ฯ ให้
 ด้สร้างเตมาเงินเปนตวยรูปพระจุตมงกุฏกับอักษรพระนามขึ้นด้วยอีก
 อย่างหนึ่ง ตำหรับพระราชทานเด็กชายหญิงตามหัวเมืองที่เสด็จไป
 ประพาศครั้งนั้น (เตมาตราพระจุตมงกุฏกับอักษรพระนามนี้โปรด ฯ
 ให้ด้สร้างด้วยทองคำตำหรับพระราชทานหม่อมเจ้าแตมบุครีข้าราชการผู้
 ใหญ่ที่ไปตามเสด็จครั้งนั้นด้วย) ประเพณีการพระราชทานพระแต่ง
 ราชอาวุธแต่พระราชทานแจกเตมาเริ่มมีขึ้นครั้งนั้นเป็นต้น จึงปรากฏใน
 พระราชหัตถเลขาที่พิมพ์ในสมุดเตมนั้น ว่าเมื่อเสด็จไปถ้ถึงเมืองไหนดได้
 มีการพิธีพระราชทานพระแต่งราชอาวุธแต่ผู้ว่าราชการ กรมการ จังหวัด
 นั้นจัดการต้มโภชพระแต่งราชอาวุธเนื่องในการรับเสด็จ แต่มีเรื่อง
 ปรากฏว่าทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานแจกเตมาแก่เด็ก
 ชาติเมืองทุกระยะไป

ประกาศการเสด็จพระราชดำเนิน ประพาศหัวเมืองฝ่ายเหนือ

มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศให้ทราบทั่วกัน
ว่า การที่จะเสด็จพระราชดำเนินประพาศหัวเมืองฝ่ายเหนือ เพื่อจะได้
ทรงนมัสการพระพุทธชินราช แลทรงหัตถ์พระพุทธชินราชจำลองที่
เมืองพิษณุโลก แลจะได้ทอดพระเนตรภูมิประเทศแลตรวจราชการ
ประกอบพระราชดำริที่จะทรงทำนุบำรุงบ้านเมืองให้เจริญยิ่งขึ้น ดับไป
นั้น กำหนดจะได้เสด็จพระราชดำเนินจากกรุงเทพมหานคร ณวัน
ที่ ๒๙ กันยายน รัตนโกสินทรศก ๑๒๐ ประมาณเวลาที่จะเสด็จกลับ
ณกรุงเทพมหานครราวตี ๕ ราวตี ๕ การเสด็จพระราชดำเนินครั้ง
ย่อมจะนานวันอยู่ แต่ในตำบลที่ต่าง ๆ ตามหัวเมืองที่จะประทับนั้นโปรด
โปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพนักงานกระทรวงโยธาธิการจัดการให้มีโทรเลข
ติดต่อกันกับกรุงเทพมหานครแล้ว แลถ้ามีเหตุการณ์อันใดอันหนึ่ง
ซึ่งเป็นการสำคัญ อันเป็นพระราชกิจ ฤๅต้องเป็นพระราชธุระอยู่
นั้น ก็อาจจะกราบบังคมทูลพระกรุณาฯ แลรับพระราชทานกระแส
พระบรมราชโองการได้ตลอดเวลาในไม่ช้านัก แต่กระนั้นแต่ยังมี
พระบรมราชประสงค์อีกว่า จะไม่ให้ราชการแผ่นดินซึ่งเคยทรงเป็น
พระธุระอยู่เป็นนิจันคองค้างด้าเร่งช้าเวลาไป เพราะเหตุที่ไม่ได้
ประทับอยู่ในกรุงเทพมหานครนได้เคย แลทรงพระราชดำริให้เห็นว่า

การเสด็จพระราชดำเนินคราวนี้ ถึงเป็นการที่เสด็จประพาศตามหัวเมืองในพระราชอาณาเขตรักดิ์ บางที่จะมีราชการแผ่นดินอยู่บ้าง บางอย่างก็ต้องทอดถอง เพื่อได้มีพระราชดำรัสตั้งเบ็ดดีทิศทางไปโดยนับพัน แต่การอันนั้นไม่พอที่จะต้องมีโทรเลขไปกราบบังคมทูลพระกรุณา ๗ ให้เนิ่นช้าไปไม่ทันท่วงทีของการที่จำเป็นจะกระทำให้สำเร็จแล้วไปได้ดังนี้

จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ๗ พระราชทานอำนาจในราชกิจที่จะรักษาพระนครในระหว่างเวลาเสด็จพระราชดำเนินประพาศหัวเมืองฝ่ายเหนือครั้ง ๒ ใต้พระเจ้าอนงยาเธอ กรมหลวงเทเวศร์วงศ์โรปการ แด่ให้ทรงเป็นประธานในที่ประชุมทั้ง ๒ อย่างดังที่จะได้กล่าวต่อไป แด่ให้ทรงบังคับบัญชาการทวงเบ็ดดีทิศทางทั่วไปพร้อมด้วยที่ประชุมทั้ง ๒ อย่าง คือ:—

อย่าง ๑ ที่ประชุมผู้สำเร็จราชการอยู่รักษาพระนครกรุงเทพฯ ๗ นนมทปฤक्षा ๒ คือ:—

- ๑) พระเจ้าอนงยาเธอ กรมหลวงนครสวรรค์
- ๒) พระเจ้าอนงยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนนริศรานุวัดติวงศ์

อย่าง ๒ ที่ประชุมเสนาบดีนั้น มีเสนาบดีผู้ที่อยู่รักษาพระนครรวมทั้งผู้เป็นประธานด้วยเป็น ๕ กับปลัดทอดถอง ผู้แทนเสนาบดีที่ตามเสด็จพระราชดำเนิน & รวม ๓๐ คือ:—

๑) พระเจ้าอนงยาเธอ กรมหลวงเทเวศร์วงศ์โรปการ เสนาบดีว่าการต่างประเทศ แด่เป็นประธานในที่ประชุม

๒) พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงนเรศวรฤทธิ เสด็จประทับที่
ทรงวงนครบาด

๓) พระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนนริศรานุวัดติวงศ์ เสด็จประทับ
ที่ทรงวงโยธาธิการ

๔) เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ เสด็จประทับที่ทรงวงธรรมการ

๕) เจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์ เสด็จประทับที่ทรงวงเกษตรราชการ

๖) หม่อมเจ้าปิยะภักดิ์ ปลัดทูลฉลอง แทน (พระเจ้าน้องยา
เธอ กรมหมื่นมหิศวราชหฤทัย) เสด็จประทับที่ทรงวงพระคลังมหาสมบัติ

๗) พระยาศรีวิฑูรเทพ ปลัดทูลฉลอง แทน (พระเจ้าน้องยา
เธอ กรมหลวงดำรงราชานุภาพ) เสด็จประทับที่ทรงวงมหาดไทย

๘) พระยาบำเรอภักดิ์ ปลัดทูลฉลอง แทน (พระเจ้าน้องยา
เธอ กรมขุนพิทยลาภพฤฒิธาดา) เสด็จประทับที่ทรงวงวัง

๙) พระยานรินทรราชเดณี ปลัดทูลฉลอง แทน (สมเด็จพระ
เจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมพระภาณุพันธุวงศ์วรเดช) เสด็จประทับที่
ทรงวงกระต๊อใหม่

๑๐) พระยาจักรปาณี ปลัดทูลฉลอง แทน (พระเจ้าดุกยา
เธอ กรมหมื่นราชบุรดิเรกฤทธิ) เสด็จประทับที่ทรงวงยุติธรรม

แต่ให้พระยาศรีวิฑูรโหวหาร เจ้ากรมพระอาตักษณ์ เป็นตภา
เดชานุการสำหรับที่ประชุมทั้ง ๒ อย่างนี้ด้วย แต่ให้ประชุมกันใน
พระบรมมหาราชวังเป็นนิจทุกวันไป ตามเวลาที่สมควรจะกำหนดไว้

ถ้ามีการอันใดเช่นก่อกองมาข้างต้นนี้เกิดขึ้น ซึ่งควรจะกราบบัง

คมทูตพระกรุณา ฯ ก่อน ก็ให้รับทราบบังคับคมทูตไปโดยทางโทรเลข
แต่ถ้าการอื่นใดอันหนึ่ง ซึ่งเป็นกรรณเร็วก็ดี ฤ็าเป็นกิจไม่
สำคัญพอที่จะถึงต้องกรรณบังคับคมทูตพระกรุณา ฯ ก็ดี เมื่อการนั้น
เป็นกิจซึ่งเคยพระราชทานพระบรมราชวินิจฉัย โดยไม่เคยต้องปลุกษา
เด็นามด้แต่ด้ ก็ให้พร้อมกับทที่ประชุมผู้ด้ำเร้จราชการอยู่รักษาพระนคร
กรุงเทพ ฯ คาคการเทียบเคียงกัพระราชนิม แต่แบบอย่างที่เคย
แต่ควรแก่เหตุนี้บังคับบัญชาไปให้ด้ำเร้จแต่ด้ จึงกรรณบังคับคมทูตพระ
กรุณา ฯ ออกไปภายหลัง

เมื่อการนั้นเป็นกิจที่เคยโปรดเกล้า ฯ ให้เด็นามด้ประชุมปลุกษา
กัน ก็ให้พร้อมกับทที่ประชุมเด็นามด้บังคับบัญชาไปให้ด้ตัดตทุทประการ
ด้ด้แต่ให้การที่ควรจะให้ด้ำเร้จทุทอย่างทังปวงนั้น ด้ำเร้จทังไปให้ทั้น
การทั้นเวตาอันควร อย่าให้คังคังขวางขัดอยู่ด้เดียวตาไปโดยใช้เหตุ

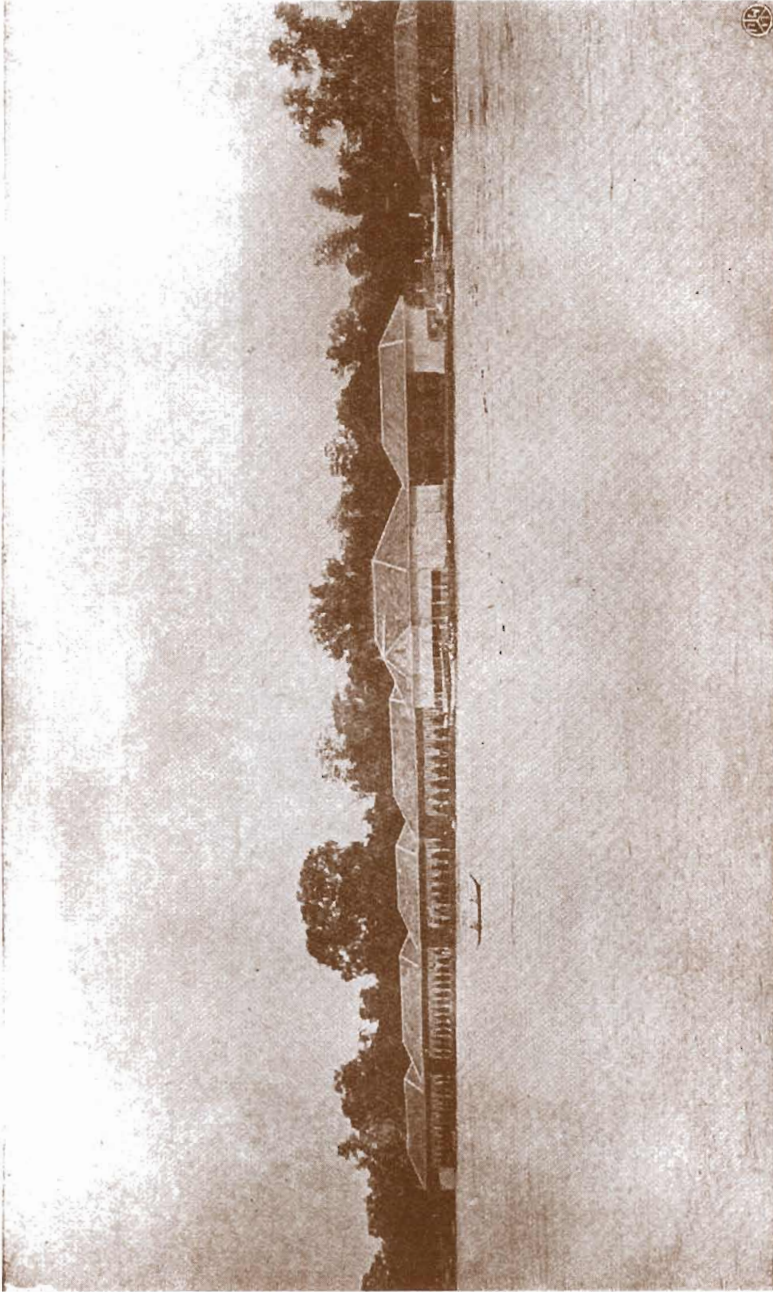
แต่ด้ำราชการทุทค้ำแห่ง ฟังบังคับบัญชาให้เข้าใจแน่นอนตาม
พระราชก้าหนดกฏหมาย แต่กระทำตามทุทด้งทุทประการเทอญ

ประกาศมาแต่พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท ในพระบรมมหาราช
วังกรุงเทพ ฯ ณวันที่ ๒๔ เดือนกันยายน รัตนโกสินทรศก ๑๒๐
เปณวันที่ ๑๒๐๐๕ ฤ็าปีที่ ๓๔ ในรัชกาลด้ปัจจุบัน

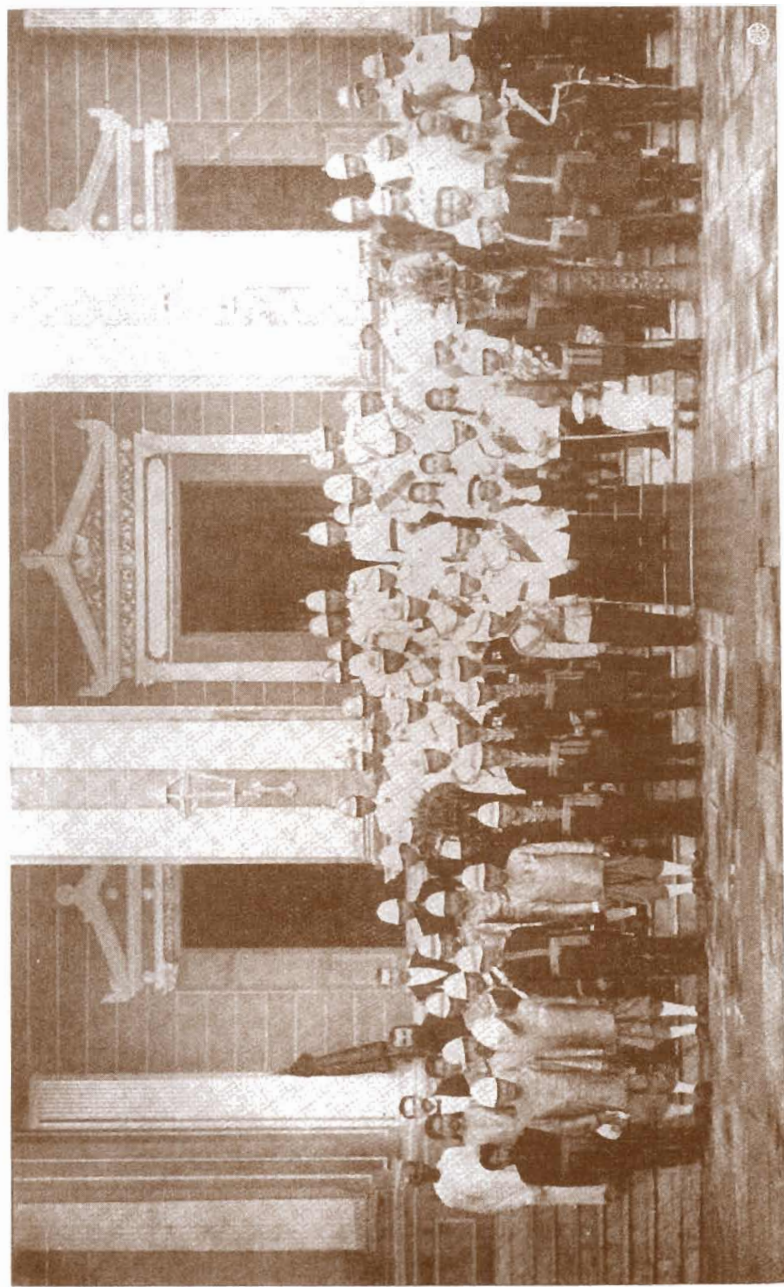
พระราชหัตถ์เตขาที่พิมพ์ในด้มุดเด็มนั ทรวงพระราชนิพนธ์เป็น
อย่างรายงานพระราชทานมายังที่ประชุมผู้ด้ำเร้จราชการรักษาพระนคร
จึงมีด้งด้มด้จ ฯ กรมพระยาเทวะวงศัวโรปการ เวदानนยงด้ำรง

พระยศเป็นพระเจ้าอนงยาเธอ กรมหลวงเทเวศร์วงศโรปกการ ซึ่งทรง
 เป็นประธาน สำหรับจะได้ประกาศให้มหาชนทราบข่าวที่เสด็จเมือง
 หนือครั้งนั้น สมเด็จพระยาเทเวศร์วงศโรปกการได้ทรงเก็บ
 ความจากพระราชหัตถ์เดชา ตั้งไปตงพิมพ์ในหนังสือราชกิจจานุเบกษา
 แต่ส่วนต้นพระราชหัตถ์เดชาทรงปวงนั้นทรงเก็บรักษาไว้ ยังหาได้เคย
 พิมพ์ไม่ คือประการหนึ่งเมื่อเสด็จเมืองหนือครั้งนั้นช่างกรูบทตาม
 เสด็จขึ้นไป ได้ถ่ายรูปต่าง ๆ เนื่องในการเสด็จครั้งนั้นมีอยู่มาก รูป
 ทรงปวงนั้นก็ยังไม่เคยพิมพ์ให้แพร่หลาย กรมการหออพระสมุด ฯ
 จึงทูลขออนุญาตต่อสมเด็จพระเจ้า ฯ กรมพระยาเทเวศร์วงศโรปกการ คิดดำ
 เนาวพระราชหัตถ์เดชามาพิมพ์ในสมุดเล่มนี้พร้อมด้วยรูป ซึ่งเด็กเห็นว่า
 เป็นสำคัญในการเสด็จเมืองหนือครั้งนั้น หวังใจว่าท่านทั้งหลายที่ได้
 สมุดเล่มนี้ไปคงจะชอบทั่วกัน.

ท. วิ.

รูปปั้นพลาทกเมืองอ่างทอง

รูปหมู่ถ่ายที่พระราชวังบางปะอิน

พระราชหัตถเลขา

เรื่องเสด็จเลยบรมมณฑลฝ่ายเหนือเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๔

(ฉบับที่ ๑)

เมืองอ่างทอง

วันที่ ๒ ตุลาคม วันโกดินทรศก ๑๒๐

ถึงกรมหลวงเทเวศร์วงษ์โรประการ

ด้วยฉันชอบออกรายงานระยะทางที่ได้ออกจากบางปิ่นในวันเวลา
 ย่ำรุ่งครึ่ง พระยาโบราณบุรานุรักษ์ปลัดเทศาภิบาลกรุงเก่าตั้งเรือมา
 ด้วย จนถึงพรหมแดนเมืองอ่างทอง พระวิเศษไชยชาญผู้ว่าราชการ
 เมืองนำดอกไม้ธูปเทียนมาต้อนรับ เปลี่ยนลงเรือมาด้วยจนถึงพิศพดา
 เหนือเมืองเดียวหนึ่งประมาณบ่าย ๔ โมง ได้ขึ้นไปยังโรงพิธีซึ่งมี
 พระสังฆราชากรมการแตรราษฎรคอยพร้อมอยู่ในที่นั้น ผู้ว่าราชการเมือง
 อ่านคำต้อนรับ ฉันได้มอบพระแตรราชาวุธเสร็จแล้ว แตรแจกตรา
 แตรรับราษฎรดูเป็นทศนชมยินดีกันมาก มีความปรารถนาจะให้รับ
 ประเคนทกอย่างบรรดาสัตว์ที่ได้ล่อมา จนเวลาบ่ายค่ำจึงได้เลิก ตาม
 ระยะทางที่มาตลอดทั้งในแขวงกรุงเก่าแต่แขวงอ่างทอง ราษฎรได้
 ต้อนรับด้วยความจงรักภักดีเป็นอันมาก

ในเขตรแขวงกรุงเก่าไม่มีใครจะเห็นแปลกเพราะเคยเห็นอยู่เนือง ๆ
 แต่ตำนานแต่เกาะมหาพราหมณ์ขึ้นมาคนเดียวเป็นอันมาก คือเกาะ
 มหาพราหมณ์เองนั้นไม่มีร่องรอยว่าเป็นเกาะเลย คงแต่ชื่อเท่านั้น
 เพราะน้ำได้ตกไปเสียทางคดของบ้านกุ่มนั้น ถ้าไม่ได้แก้ไขอย่างไรเลย

ไม่เข้าแม่น้ำตอนนั้นจะเด็ดตลอด แต่ในเมืองอ่างทองซึ่งฉันไม่เห็น
 นานแล้วถ้าไม่บอกก็ไม่รู้จัก บ้านเรือนแน่นหนาตลอด ๒ ฝั่งน้ำ มีวัด
 แต่บ้านเรือนทั่วว่าการเมืองทั่วว่าการอำเภอ ซึ่งสร้างขึ้นใหม่ ๆ มาก
 ทั้งโรงเรียนตาดครึกครื้น เดียวกันกำลังตั้งโรงเรียนจักรแต่ยังไม่แล้ว
 หดวงอุดรภักษ์พานิช^๒ เป็นผู้ทำขึ้น คิดจะปรุงเรือนขาย ด้วยคนต้อง
 การเรือนใหม่ ๆ มาก ที่พิสัยพดทำเป็นแพใหญ่ยาวโดยประณีต
 มีความสบายมาก เวลาค่ำมีการมหรสพแตกตามประทีปจุดดอกไม้เพลิง
 ครึกครื้น ตมพืดเย็นดี มียุ่งมากกว่าที่กรุงเทพฯ แต่ไม่สู้ขมุก
 การทงปวงเป็นที่เรียนร้อยดีดวกดีหมดทุกอย่าง

สยามินทร์

๑ พระวิเศษไชยชาญ (ขอบ เปาโรหิตย์) คราวนั้นได้เลื่อนเป็น
 พระยาอินทรวชิต ต่อมาเลื่อนเป็นพระยาจำเริญยศดี แล้วเป็นพระยา
 กำแหงสงครามสมุหเทศาภิบาลมณฑลนครราชสีมา เดียวกันเป็นพระยา
 ราชนฤด

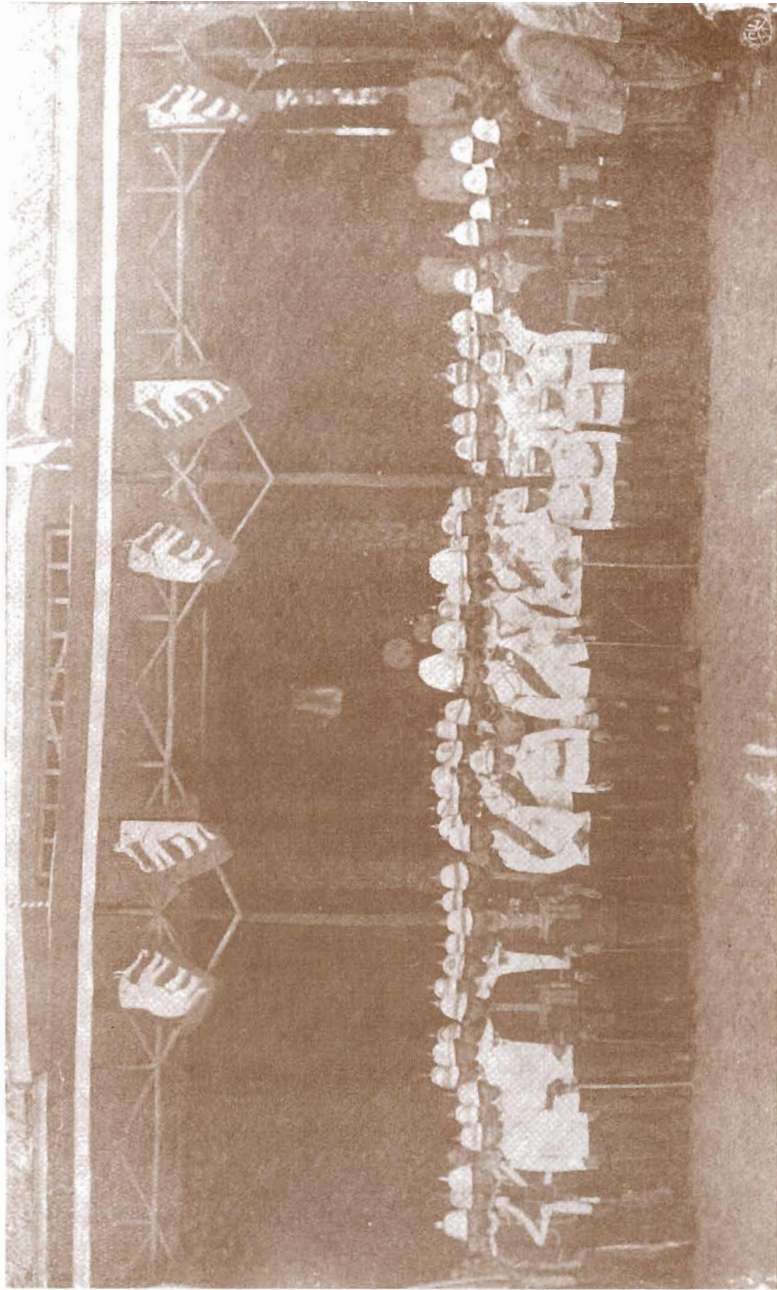
๒ หดวงอุดรภักษ์พานิช (เต็ง) นายห้างกิมเต็งหัต

จากปรกติก็มีเผาปูนมาก เพราะรับคิตามาจากเมืองตพบุรี เป็นทางที่
ต้องลงไปกรุงเทพ ๆ ง่าย พระยาราชพงษานุรักษ์^๒ เทศภิบาล
มณฑลนครสวรรค์ลงมาจับอยู่ในที่นี้ด้วย การพดด้พดดาเหมือนกันกับ
เมืองอ่างทอง เว้นแต่บ่อบกไม่มีต้วน แต่ไม่ด้ประณีตเหมือนเมืองอ่าง
ทอง ซึ่งพระวิเศษไชยชาญออกจะเป็นช่างอยู่ แต่ในที่นี้ไม่มีขุขเตย

สยามินทร์

๑ พระอนุรักษภูเบศร์ (โคม) ต่อมาเป็นพระเกรียงไกรกระ
บวรยุทธ

๒ พระยาราชพงษานุรักษ์^๒ แห่ง บุนนาค ต่อมาได้เลื่อนเป็น
พระยาไกรเพชรรัตนสงคราม

รูปหมู่ถ่ายที่เมืองอ่างทอง

(ฉบับที่ ๓)

บ้านดรรพยา

วันที่ ๕ ตุลาคม ร.ศ. ๑๒๐

ถึงกรมหลวงเทเวศร์วงษ์วโรปการ

ด้วยอนุฉันทน์รายงานซึ่งได้บอกไปแต่ก่อน วันนี้เวลา ๓ โมงเช้า ได้ออกจากเมืองสิงห์มาถึงพัลลภตามบ้านดรรพยาเวลาย่ำค่ำ ตามระยะทางก็คล้ายกันกับเมืองพรหมต่างแต่ตั้งค้อยสูงขึ้น ที่ว่าการเมืองอินทรีย้ายไปตั้งฝั่งตะวันออก เข้าแขวงเมืองไชยนาท พระยาสุรบริดินทร^๑ ไปเปเลี่ยนตงเรือ เขาว่าน้ำนั้นน้อยกว่าปากตายันศอกเศษ เพราะฉนั้นพัลลภตามซึ่งทำริมฝั่งจึงได้ตั้งสูงกว่าเรือมาก มีอำเภอกำนันแตราชฏรมาหามาก กำตังแจกเดมาอยู่ฝนตกหนักประมาณสัก ๔ ชั่วโมงจึงได้หยุด มีสัตว์ต่างๆ มาก มียุงชุมแต่ไม่เหมือนที่เดา การท่งปวงเรียบร้อยเปนปรกติดี

สยามินทร์

๑ พระยาสุรบริดินทร (ตั้ง)

(ฉบับที่ ๔)

เมืองไชยนาท

วันที่ ๖ ตุลาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๐

ถึงกรมหลวงเทเวศร์วงษ์วโรประการ

ด้วยฉันได้รับหนังสือฉบับเด็กตั้งวันที่ ๔ นั้นแล้ว อนุสนธิรายงาน
 วันที่ ได้ออกจากบ้านสรรพยาเวธา & โมงเช้า เพราะระยะทางไกล
 กำหนดเรือเมตต์เดิน ๕ ชั่วโมง แต่เมื่อมากไม่ถึง ๕ ชั่วโมง บ่ายโมงเศษ
 ได้มาถึง พัดพัดตาทหนักซึ่งจะคงทว่ากรใหม่ อันได้ยกเส้า
 เป็นโครงขึ้นไว้แล้ว เป็นท่าเตใจถ่มอนแต่ด้านซ้ายเท่า มีบ้านเรือน
 คัดคอกันขึ้นไปข้างเหนือหน้า แต่ริมตลิ่งเป็นที่น้ำจนแตรับแดดบ้ายร้อน
 จืดไม่สบาย แต่ที่ว่าการเดิมซึ่งยังคงอยู่บัดนี้คงอยู่ได้แหลม เป็นที่ซึ่ง
 พระยาประชาชนชาวไทย ได้มาตั้งอยู่เท่า ซึ่งย้ายใหม่เพราะว่ามีหาด
 บังหน้า แต่ยังไม่สู้เหมาะ ถ้ากระไรจะคิดย้ายใหม่ ระยะทางที่
 ขึ้นมาอยู่ข้างจะเงียบดังตั้งไปกว่าเมืองพรหมเมืองอินทรีซึ่งว่าเงียบอยู่
 แล้วจนออก มีคนแต่ริมหน้า ภูเข่าไปก็เพ่นปือ ถึงริมแม่น้ำพอ
 มีที่ว่างไม่มีเจ้าของบ้าง เรือเด็กที่ไร้อยู่กันในที่พื้นเมืองดูไม่ใคร่มี
 เรือเหนือขึ้นต่องก็ไม่ใคร่แวะ ผลแห่งการทรุดโทรมด้วยการศึกภายนอก
 ภายในอันเมืองไชยนาทได้รับมานับด้วยร้อยปีเพิ่นอนมากนั้น ยังปรากฏ
 ไม่พิน

เวลาบ่าย ๒ โมงเศษ ได้ตั้งพิธีมอบพระแสงประจำเมือง แด
 แจกเส้ามา

เวลาบ่าย ๔ โมงตงเรือแจวต้องลงไปตวัดพระบรมธาตุ ซึ่งอยู่
 ปากน้ำเมืองสรรพฟ้าก็ได้ ได้รับความจากพระครูอินทโมฬีศรีบรมธาตุ

ว่าเชิงเทียนเมืองเก่ายังมีอยู่ในที่หลังข้างวัด แต่กรมการทงเมืองไม่มี
 ผู้ใดทราบ เพราะได้ทิ้งร้างมาแต่ช้านาน เมืองนั้นเห็นจะได้ตั้งภายหลังสมเด็จพระ
 เจ้าพระยามาธิบดีที่ ๑ ได้เมืองสุโขทัยเป็นประเทศราชขึ้นกรุง พระเจ้า
 แผ่นดินฝ่ายเหนือองค์ที่ ๑ มหาธรรมราชาเดโชไทยได้เป็นเจ้าครองเมือง
 ในทันท่อนั้นก็จะเป็นพระวรวงษ์ข้างกรุงเก่าขึ้นมาครอง เช่นสมเด็จพระ
 พระบรมราชาธิราชที่ ๒ (เจ้าสามพระยา) เป็นต้น เมืองนั้นเอาตำ
 แม่หน้าแควใหญ่แควเมืองสวรรคตเป็นคู พระบรมราชารูปแปดแแต่เด็ก
 มีคิตาจารย์อยู่ที่ฐานโพธิ์ แต่เป็นจารย์กใหม่ ๆ เป็นอักษรขอมเขียน
 ภาษาไทย ว่าด้วยการเรียโรปฏิสังขรณ์พระธาตุบอกเรือนเงิน ๒ ตั่ง
 ๓ ตั่ง แต่มักควรจะตั้งเกิดอยู่ ๒ แห่ง ก็ยังเรียกเมืองสวรรคตว่า
 เมืองแพรกคือแพรกศรีราชา ก็มักถ่าว่ามีสมเด็จพระรูปเสด็จขึ้นไป
 ในการฉลอง คำนวณตุดกอยู่ในแผ่นดินพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระ สมเด็จพระ
 พระรูปนั้นก็จะเปนมกรมพระเทพามาตย์ พระอรรคมเสือกต่างแผ่นดิน
 พระเพทราชา ซึ่งทรงผนวชเป็นรูปช้อยู่วัดคสิต นั้นเห็นจะเป็นคตัวอย่าง
 ให้เกิดสมเด็จพระรูปศิริโสภาคมหานาคนาวันขึ้นที่กรุงเทพ ฯ มีระฆัง
 ใบหนึ่งห้อยเมื่อพระพุทธศักราช ๒๒๗๐ เดียงไม่เพราะ พระครุอินท
 โมพ้อยู่ข้างจะแข็งแรงในการปฏิสังขรณ์แต่จัดการล่าเรียน กลับขึ้น
 มาโดยเรือไฟแล้วไปเดินเล่น ร้อนจัดจนเวดาค่าฝนตกแต่ไม่สู้มาก

สยามินทร์

๑ พระยาประชานคโรไทย (ฉาย)

๒ พระครุอินทโมพ (ข้าง) ได้เป็นพระราชคณเฑาะในรัชกาล
 ปัจจุบันนี้

(ฉบับที่ ๕)

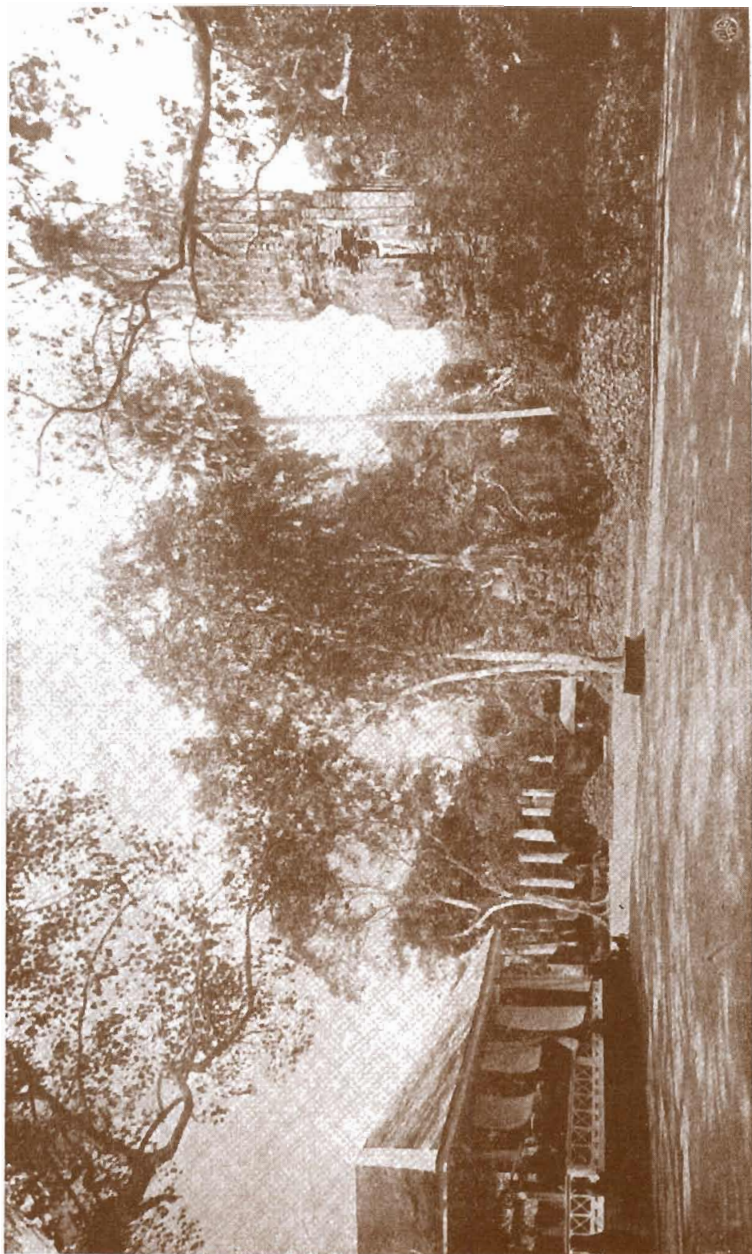
ทำนวนอนอำเภอมโนรมย์

วันที่ ๘ ตุลาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๐

ถึงกรมหลวงเทเวศร์วงษ์โรประการ

ด้วยอนุต้นธริรายงานซึ่งได้บอกมาแต่ก่อนนั้น ครนเมื่อวันที่ ๗
 เวลา ๔ โมงเช้าได้ตั้งเรือ ๒ แจว ต้องลงไปตามลำแม่น้ำไปเข้าคลอง
 แพรก ทางประมาณสักชั่วโมงหนึ่งถึงเมืองสวรรคเก่า ได้ขึ้นที่วัดพระ
 มหาธาตุ ตามระยะทางที่ไป ที่ปากคลองมีสะพานแต่ศาลาทำมันคงดี
 มีถนนเดินเข้าไปจนถึงวัดพระบรมธาตุ เป็นของหลวงประชุมพุดสินธุ์
 สร้าง ซึ่งฉันได้ให้รางวัลถวายราชกิจไว้แต่ก่อนแล้ว ต่อเข้าไป
 มีบ้านเรือนมาก มีเรือนฝากระดานซุม ตัวคนผดไม่เต็มบ้าง กำตั้งชน
 ใหม่บ้าง ช้างหลังเข้าไปเปนนภา ภูมิที่ท่ามาหากินดีกว่าเมืองไชยนาท
 ราษฎรก็ดูบริบูรณ์กว่า ในการแต่งเนื้อแต่งตัว เมืองสวรรคเป็นเมือง
 ทรอศจากเกณฑ์ข้าหลวงขึ้นต้องมาแต่เดิม เพราะอยู่ดับเข้าไป จึง
 ไม่ยับเยินเหมือนเมืองไชยนาท แต่คลองนพระตุแดงน่าแห่งชาติ แต่
 ถ้าจะต้องการน้ำ ขุดทรายในลำคลองลงไปคอกหนึ่งก็ได้น้ำ

วัดพระมหาธาตุอยู่ในตำบลบ้านซึ่งเรียกว่าบ้านพระदान อันเป็น
 ที่ตั้งวังเจ้าผู้ครองเมือง อยู่ในกต่างย่านระหว่างคูเมืองทั้ง ๒ ด้าน
 เจริญยังมีปรากฏอยู่เป็นเนินดิน ภูเขินเข้าไปจากแม่น้ำปากควันตก
 ๒๐ เส้น แต่เมืองนี้เป็นเมืองท่า ๒ ฟากน่าเช่นเมืองทงปวง แต่ปาก
 ควันออกจะยื่นเข้าไปมากน้อยเท่าใด เค้าเงื่อนหายไปเสียแล้ว บางที่
 จะได้คงอยู่แต่ปากเดียวในชนหลัง วัดพระมหาธาตุนั้นตามฝั่งมอที่ท่า
 มีเป็น ๒ คราวฤก ๓ คราว ชนเดิมที่เดี่ยวเป็นอย่างเมืองตะไคว่ ชน

รูปถ่ายสถานที่ตามหาธาตุเมืองสระบุรี

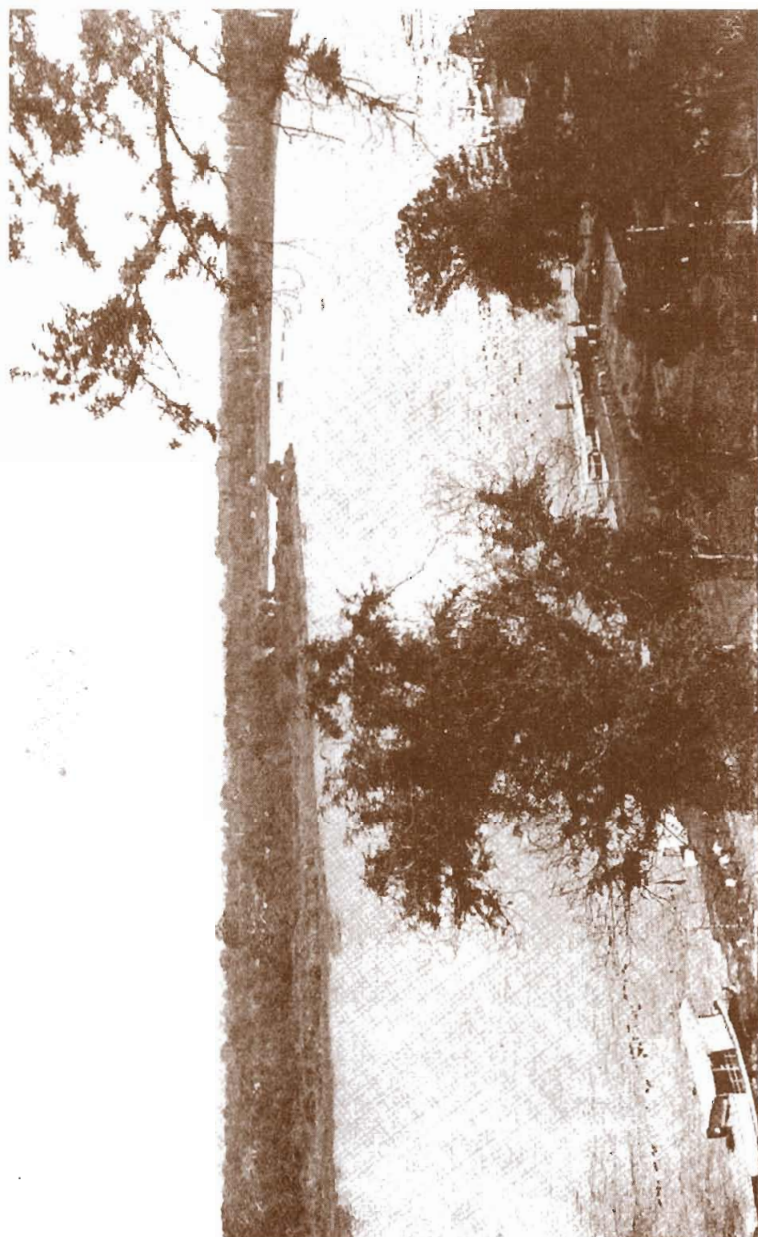
ที่ ๒ เป็นอย่างเมืองตพบรี เป็นการที่ท่าเพิ่มเติมซ้ำ ๆ กันลงไป เช่น
 ๓ คืออย่างที่เราเห็นชัดคือพระระเบียง เดิมเป็นพระศิदानั่งเว้นห้องหนึ่งมี
 ห้องหนึ่ง ครั้นภายหลังท่าแทรกลงในห้องว่างทุก ๆ ห้องเป็นพระก่ออิฐ
 แดชขยายระเบียงค่อออกไปเอาจมูมแปกต่าง อย่างเช่นวัดพระศรีรัตน
 คำสภาราม ต่ร้างพระวิหารใหญ่ขึ้นใหม่ เห็นจะเป็นครึ่งเจายพระยา
 แต่ที่จะไม่แล้ว ตัวพระมหาธาตุนักเป็นรูปสี่เหลี่ยมซ้อนกันเป็นชั้น ๆ
 ที่จะเป้นยอดเตี้ยยกค่อนน้อยไม่ใช่ปรางค์ เขาทำทางเดินเข้าไปวัดพระ
 ยาแพรก (คือเมืองนี้เรียกแพรกศรีราชา) แล้วถึงวัดอีกวัดหนึ่งซึ่ง
 ไม่มีผู้ใคร่จากขอเสียแล้ว ถัดเข้าไปจึงถึงวัดสองพี่น้องของแต่อดีตจน
 วัดสองพี่น้องนามพระปรางค์เขมรยังตั้งอยู่ไม่ตาย ในห้องปรางค์มี
 พระพุทธรูปซึ่งชำรุดค่อนต่างองค์หนึ่งค่อนชนิด หน้าตาเป็นพระชน
 นครไชยศรี บางทีจะชำรุดมาเก่าแล้ว จึงเอาหินไปซ้อนไว้ด้วยบน
 พระปรางค์ ค่อนต่างก็เห็นจะก่อประกอบ ได้ให้คนค่อนนั้นก็ไม่ว่าแต่
 พระซงฆ์ ๒ ซ้างเป็นพระแปลกค่อนมาก รูปนี้ไม่เคยเห็นใหญ่ถึงเท่า
 นี้ได้ให้ส่งไปกรุงเทพ ฯ อากากริยาที่สร้างวัดในที่นี้เหมือนเมืองตพบรี
 ทุกอย่าง คือมีพระเจดีย์รูปต่าง ๆ รายรอบ ๒ รอบ แต่พระปรางค์เพ่ง
 คามมูมแปกค่อน วัดสองพี่น้องเห็นจะไม่ใช้ต้องค่อนพี่น้องสร้าง เป็นวัด
 สองวัดติดกัน แต่เห็นกำแพงเห็นค่อนอยู่ วัดเหล่านี้ไม่เก่าเหมือนวัด
 พระมหาธาตุนัก ได้แจกเล่มราชฎีกา แต่กินเข้ากต่างวันแล้วลงเรือ
 ต้องลงไปค่อนค่อน และบ้านหาดวงค่อนนอกราชการ ซึ่งเป็นคนเก่า
 ราชการในเมืองศรีนครมาก ถัดด้วยเรือรถไฟเล็ก ขึ้นมาถึงไชยนาทเวลา
 ย่ำค่ำ วันจตุลค่อนค่อน ค่อนค่อนค่อนค่อน

วันนั้นเวลาเช้าโมงครึ่งออกเรือจากเมืองไชยนาท ได้เห็นค่อนค่อนค่อน

ซึ่งกรมหลวงดำรงชุดไม่ชำนาญ^๑ แม่น้ำทางอ้อมตกตายเป็นหย้า^๒ เขมขันธ์
 ดอนไปหมด เดี่ยวแม่น้ำไปเป็นอันมาก ซึ่งเป็นเหตุให้กรมดำรงเอง
 คิดจะห้ามไม่ให้ชุดคลองตัด ทางทวนมานักก็ของขืนมาทางตัดตนเอง
 เวลาค่ำ ๓ โมงเศษถึงบรรพมาต^๓ ขันเขามั^๔ราชฎ^๕มาอยู่^๖มาก พระ
 วิหารหลังใหญ่หลังคาพังทลายลงมาทางแถบ จำจะต้องปฏิสังขรณ์^๗
 พระเจดีย์ก็ทลายลงมาแถบหนึ่ง เห็นของเดิมที่จะเป็นไม้ ๑๒ จะก่อ
 พอกให้กลม แขนงหนึ่งตั้งอยู่ ทลายแต่ที่พอกแถบหนึ่ง พระพุทธรูป
 เมืองสระบุรีซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้เชิญ
 มาไว้ในพระอุโบสถพระวิเศษขันธ์ เมื่อมีจัดการพระแต่ดัดตราเสร็จแล้ว
 แจกเสมา^๘ราชฎ^๙แล้วลงเรือเดินทางต่อมาอีก ระยะบ้านห่างจนถึง
 คุ้งต่ำเกาะตรงคลองสระแกกรังข้ามจึงมีตลาด ที่ว่าการอำเภอเมืองมโน
 รมย์^{๑๐}โดยายลงมาต^{๑๑}เห็นออกตลาด แคนนค้อ^{๑๒}ขืนไปยิ่งเงย^{๑๓}มาก^{๑๔}ขืน ถึง
 ทำฉนวนที่ท่าพิชัยพบเวลาบ่าย ๓ โมงเศษ มี^{๑๕}ราชฎ^{๑๖}มาหา ได้แจก
 เสมา^{๑๗}เด็ก แต่มีเด็กน้อยกว่า^{๑๘}อัครราชที่^{๑๙}กะมาก ด้วยคนพลเมืองมีเพียง
 ๕๐๐๐ เท่านั้น มี^{๒๐}ฝนตกต้อง^{๒๑}พักแต่ไม่^{๒๒}สู้^{๒๓}มาก การทง^{๒๔}ปวง^{๒๕}เรียบร้อย^{๒๖}ตั้งอยู่

สยามินทร์

๑ คลองตัดนี้เรียกกันว่า "ตัดเต็นาบตี" ชุดเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๗
 เดี่ยว^๒ตกตายเป็น^๓ตาแม่น้ำไป^๔แล้ว

รูปถ่ายแม่น้ำ ถ่ายจากเขตรรรมานุด

(ฉบับที่ ๖)

เมืองนครสวรรค์

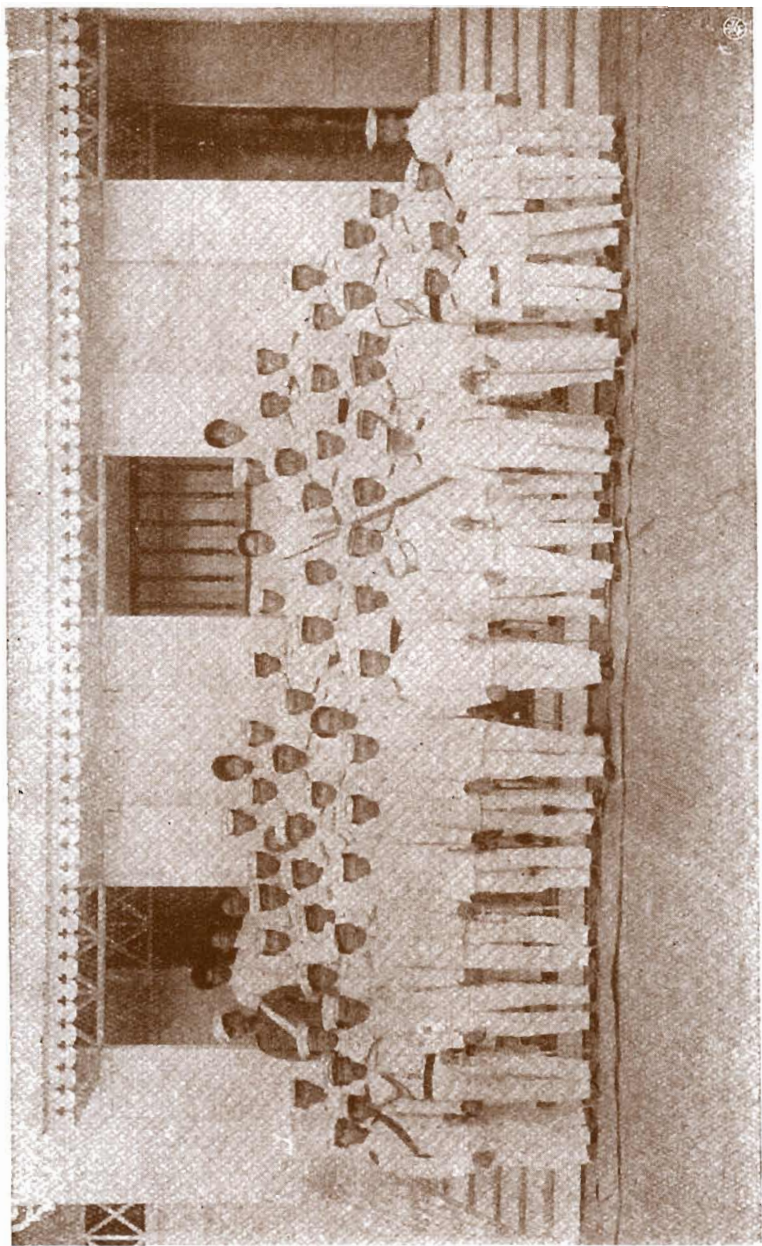
วันที่ ๓๐ ตุลาคม วันโกธินทรศก ๑๒๐

ถึงกรมหลวงเทเวศร์วงษ์โรประการ

อนุสนธิรายงานซึ่งได้บอกมาแต่ก่อน เมื่อเวลาดวงจันทร์เวลาดำ
 ๓ โมงเศษออกจากพลับพลา ไปด้วยเรือกลไฟองครักษ์ ต้องนำ
 ดงไปเข้าคลองโกรกกราก ที่ปากคลองนั้นคนเป็นคัน ช่างข้างเหนือ
 เข้าไม่ได้ เข้าได้แต่ช่างข้างใต้ ถัดปากคลองเข้าไปหน่อยหนึ่ง มีบ้าน
 เรือนแถวอยู่บ้าง เป็นที่ดูมัจฉาประมัตน์เมืองอุไทยธานี ต่อ
 เข้าไปจึงเป็นที่ดอน เป็นคันสูงบ้างต่ำบ้าง ฟากข้างขวามือเป็นป่า
 ยางโดยมาก ทางในลำคลองประมาณชั่วโมงเศษ รวมทงทอด
 หน้า ๒ ชั่วโมงจึงถึงเมืองอุไทยธานี ตั้งพลับพลาที่ชายเมืองใกล้ที่
 การซึ่งปลูกขึ้นใหม่ ทำการพิธีให้พระแสงเช่นเคยให้ในเมืองอื่น
 แดงแจกราชอิศริยาภรณ์ แจกเดมา แดวกินกลางวันในที่นั้น เว
 ดาบายลงเรือแจวมี่เรือไฟเล็กตากไปตามลำคลอง ถนนมีแต่เรือนัก
 จึงไม่ได้เห็นบ้านเรือนคอนข้างบกซึ่งชันกันอยู่เป็นดงชัน เห็นแต่ข้าง
 หาดบ้าน ไปชนททาศาสดาโควัดชวดิต ศาสนานมมีคนแน่นหนา
 แต่ถนนยังเป็นทรายอ่อนแตรางน้ำมักจะเต็ม ไม่เป็นถนนที่ทำได้ทำ เป็น
 แต่ทางคนเดิน ได้เห็นบ้านเรือนแน่นหนา ราษฎรเป็นคนบริบูรณ์โดย
 มาก ความบริบูรณ์ของเมืองขอไศรยการค้าเข้าอย่างเดีย เพราะ
 เหตุที่แผ่นดินนอกคลองนั้นออกไปเป็นทพนรามมาก มีตาห้วยซึ่งมี
 น้ำแต่ครั้งฝน ราษฎรเข้าใจไปเองในอริซึ่งจะปิดขวางน้ำไว้เองคนเข้า
 เหมือนอย่างอริเคชัน เขาไม่มีเดยจึงเป็นที่นาอุดมดีกว่าตอนข้างริม
 นาซึ่งหาไศรยนาทา เมื่อนามามากเกินไปเขาก็เดย แดงมัทซึ่ง

ตุ่มเกินไปจนทำนาไม่ได้เสียเลยก็มีโดยมาก เมืองอุไทยธานีเก่าตั้ง
 อยู่ในที่ซึ่งเป็นที่ดอน ห่างจากคดของตะแกรกรังประมาณ ๕๐๐ เส้น
 ได้ถามไม้ค้อยได้ความ แต่ตั้งเกิดโดยพระพุทธรูปซึ่งมีผู้นำมาให้
 เห็นว่าเป็นเมืองเก่ามาก คงจะเป็นชนเมืองกำแพงเพชร แต่เห็น
 จะได้ทั้งไตรมาสแต่เมื่อครั้งกรุงเดียนนเดว เพราะถนนเมื่อพม่าเผา
 ครั้งหลังที่สุด จึงได้เผาแต่บ้านอุไทยหาได้เผาเมืองอุไทยไม่ แต่ถนนมา
 จึงได้ยายเมืองมาคดของตะแกรกรัง พร้อมกันกับยกเมืองกาญจนบุรี
 จากเขาชนไก่มาตั้งปากแพรกเป็นต้น หดบเข้ามาอยู่ฝั่งตะวันออกของ
 ดิน เพราะถนนเมืองอุไทยธานีเคยยังคงอยู่ในเขตแขวงเมืองไชยนาท
 เป็นเมืองที่คงอยู่ห่างด้านที่สุด เมื่อมีราชการข้างปไตยด้านจึงเป็น
 ความลำบากที่จะคงเดินผ่าป่าไม้เตงรังไม้ยางป่าไม้ชอนดักซึ่งในระดฝน
 เดินไม่ได้มีไข้ชมมาก แต่บคนได้แก้ไขในการบชงกันรักษาโจรผู้ร้าย
 ปไตยแดน คือคงสำรวจจรจรชนไวแหวงทง ๒ ข้าเถอ ความผู้ร้าย
 ปไตยแดนเป็นการตั้งบเรียบร้อย

กลับจากคดาดแหวทวดตอโบัดถาราม อยู่ตรงกันข้าม พระครู
 อุไทยธรรมนิเทศ์ ทำแพช่อฟ้าจอดที่หน้าวัด แดวเชิญพระพุทธรูปหล่อ
 ด้วยเงิน ๒ องค์ ๆ หนึ่งหนัก ๗๐ ชั่ง องค์หนึ่งหนัก ๕๐ ชั่งมาคงไว้ให้
 แดบออกให้ด้วย เห็นว่าเป็นพระซึ่งราษฎรได้มีใจศรัทธาหล่อชนควร
 จะคงไว้ให้เขาได้สักการบูชา จึงไม่ได้รับ แดวพระ ๒ องค์นั้น
 องค์ที่หนัก ๕๐ ชั่งห่มผ้ามกตบัจจวรหล่อด้วยเงินไม่ได้มีดม แต่ปรวาง
 ไม้งามเดย อีกองค์หนึ่งผดมทองแดง เจ้าของว่าเพื่อจะให้เงาฤก
 เป็นพระอย่างแม่ลูกอิน แต่ค้อยุดได้หัน้อยหนึ่ง

รูปหมู่ถ่ายที่เมืองนครสวรรค์

ออกจากวัดมาตามดำคลองสระแกววังแล้วตัดออกทางคลองต่ำ
 เหล้ามาออกหนองชุมสุนัขแล้วออกคลองปากบาง คลองทั้ง ๒ นี้เป็น
 คลองแคบ แต่คลองหลังน้ำเชี่ยวจัด ต้องขึ้นเดินเดี่ยบบคลองมาตง
 แม่น้ำ ออกที่เกาะเทโพแต่เห็นพลับพลาท่าฉนวน กذبขึ้นมาถึง
 พลับพลาบ่าย ๔ โมงเศษ ที่พลับพลาอันจัดต้องขึ้นไปนั่งอยู่บนบก
 เวลาค่ำฝนตกหนัก แล้วตกมากบ้างน้อยบ้างไปตลอดคืนยังรุ่ง ยุงชุม
 วันหนึ่งเวลาเช้าโมงหนึ่งตรงได้ขอกเรือ พระยาประธานนครไทยได้
 ดงเรือมาด้วยจนถึงพรหมแดนเมืองพยุหีศรี พระจรรย์ยัยบริรักษ์ ปลัด
 มณฑลมารับแต่เปลี่ยนดงเรือต่อมา เวล่าย่ำค่ำจึงถึงพลับพลาเมือง
 นครสวรรค์ ตามระยะทางในแขวงเมืองพยุหีศรีได้เห็นป่าไม้ข้างฝั่ง
 ตะวันตก ข้างฝั่งตะวันออกเป็นทุ่ง มาในแดนเมืองนครสวรรค์เป็น
 ภูเขาเทือกยาวตลอดจนถึงนำที่ว่าการไม้สีข้างฝั่ง แต่ข้างตะวันตกซึ่ง
 มีเขาเทือกยาวเหมือนกันแต่ห่างฝั่ง ทาง ๒ วันในระหว่างแม่น้ำกับ
 เขาอันเป็นป่าไม้เบญจพรรณ บ้านเรือนริมฝั่งน่าห่างเพราะเป็นที่ลุ่ม ที่
 ว่าการเดือนขึ้นไปจากเมืองเดิมตั้งตรงหัวเกาะเห็น ได้เห็นเรือนชำ
 หดงต่าง ๆ สร้างขึ้นแล้วหลายหลัง แต่ที่โรงตำรวงจรรทำ ๓ หลัง
 ใหญ่โต ถนนริมน้ำแซงดีพอใช้ มีทางที่เดินไปได้ถึง ๓๕๐ เส้น เขา
 ได้จัดรถมาให้ขึ้นเป็นถุกษ์ใช้ได้ โดยสะดวกดี การพิชิตได้ไปตงทว่า
 มณฑลมีให้พระแสงคามเคียวจิ้งจอกน้ำ มีข้าราชการแต่ฝรั่งจีน
 พอค้ำมาก เวลา ๒ ทุ่มจึงได้เสร็จการ เมื่อมาถึงเป็นเวลาค่ำจึง
 ไม่ได้เห็นอะไรทั่วไป มีความสบายดีทุกอย่าง เว้นไว้แต่ยุงที่จะมาก
 ชนกว่าที่ท่าฉนวน

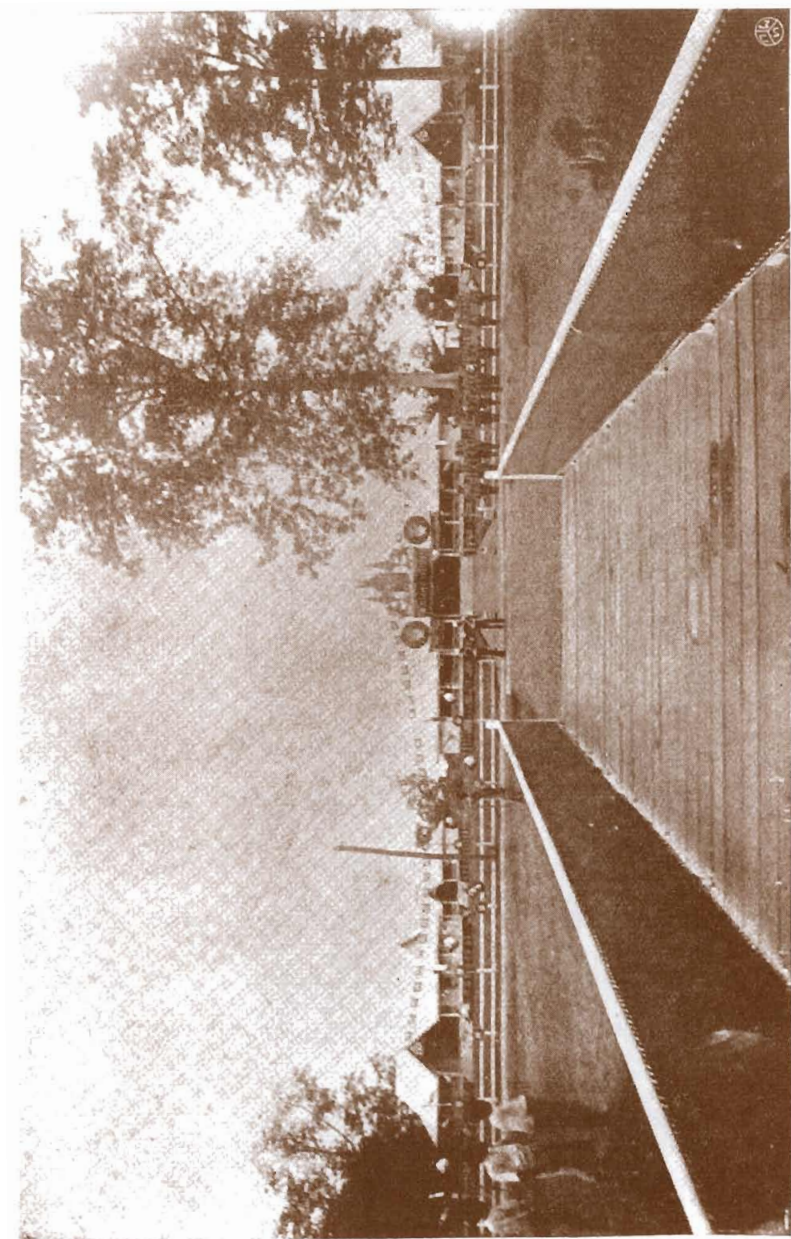
หนังสือฉบับเต็กซึ่งเข่อมมาตงวันที่ ๒ นั้นได้รับเมื่อเวลาจวนหน

ทำนวนอน

สยามินทร์

๑ พระครูอุไทยธรรมนิเทศ์ (จัน) ภายหลังได้เป็นพระครูสุนทร
มุนีเจ้าคณะจังหวัดอุไทยธานี

๒ พระจาวมัยบริรักษ์ (ฤกษ์ ฉนนคร) ภายหลังได้เป็นพระยา
ยอดเมืองขวาง

รูปโรงตำรวงูธร เมืองนครสวรรค์

(ฉบับที่ ๗)

ปากน้ำเกยไชย

วันที่ ๓๓ ตุลาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๐

ถึงกรมหลวงเทเวศวงษ์วโรประการ

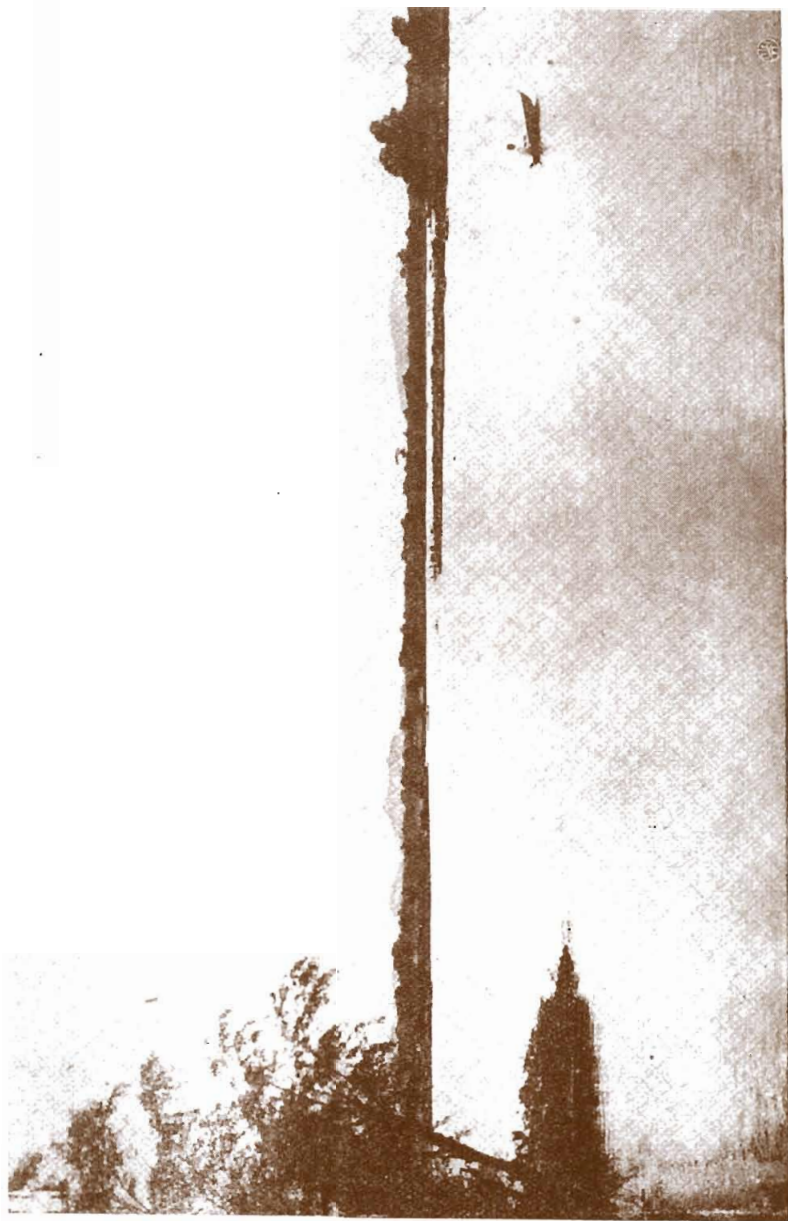
อนึ่งนรีรายงานวันนั้นเวลาเช้า ๒ โมงเศษออกจากเมืองนครสวรรค์
มาถึงที่หน้าเวทาบ่าย ๔ โมง ระยะทางที่มาตั้งแต่ออกจากพลับพลาแล้ว
ได้เห็นคนเดินไปมา สืบค้นตามถนน ริมหน้าตอดจนถึง ปากน้ำโพแดงกำ
แพง มีเรือนโรงบนฝั่งยี่ชยาวมาก ในแม่น้ำก็มีแพจอดเรียงติดกัน
ไปจนสุดตาที่จะแต่เห็นได้แค่ไกล ข้างฝ่ายแคว้นที่มานั้นแต่ ถึงว่า
ที่บนตลิ่งเป็นที่ร่มไม้ไคร้มีเย้าเรือน ก็มีแพค้าขายจอดติดเรียงกันทั้ง
๒ ฟากยี่ชยาวนับด้วยร้อยหลัง ซึ่งฉันไม่คิดเห็นเลยว่าการค้าขายจะ
ต้มบรรณเร็วได้ถึงเพียงนี้ ถ้าหากว่าจะไม่เป็นคอกกรุงเก่า ก็นับว่า
คล้ายคลึงกันมาก แต่ภูมิทำเลงามกว่า ถึงว่าต่อชนมาข้างบน
จะยังมีที่คงอยู่เช่นฉันเคยคิดเห็นฤจำได้ว่าเมืองเหนือเป็นอย่างไร คือ
มีต้นออกพงแซมอยู่ริมแม่น้ำที่บนฝั่งมีต้นไม้ใหญ่รายๆ คงอยู่ตามเดิม
โดยมาก ซึ่งฟังจะแต่เห็นเหมือนเช่นที่เคยเห็น ๓๒ ปีมาแคว้นนั้นก็ บด
มีเรือนรายๆ แต่มีต้นกุดด้วยปลูกเป็นไร่โตๆ เกิดขึ้นเป็นอันมาก
เมื่อมาถึงพลับพลาแล้วได้ตั้งเรือไฟเตี้ยต้องนำไปกดับขึ้นทางแควสุโขไทย
ก็ได้เห็นหมู่บ้านเรือนหนาแน่นกว่าแต่ก่อน แดงทั้งไร้วัดด้วยเช่นที่กล่าวมา
แล้ว

พลับพลาเดิมไม่เกาะไว้จนเมื่อจะขึ้นมา พระยาชยบุตร
ร้องว่าจะขึ้นไปถึงบางมุดนาคใกล้สัก ขอให้ทำพลับพลาจางย่าน
อีกตอนหนึ่ง กรมหลวงดำรงไม่มีท่าทางที่จะทำให้สำเร็จอย่างใดได้

จึงได้ขอแรงพระวาสุเทพ^๑ ชินมาทำ พระยาชตยทศเป็นผู้รับสั่งของ
 ได้ให้เรือจำเรือรบรทุกของชินมาถึงทัน ถึงว่าพบพตาเด็กกว่าที่อื่น
 (ซึ่งโคเกินคองการ) ก็ทำดีเป็นที่ศดวกสบายแต่เรียบร้อยมาก โดยมี
 วันทำงานเพียง ๓๐ วันเท่านั้น เจตนาเย็นคำฝนตกแต่ไม่สู้มาก ยุง
 ชุมชินกว่าเมืองนครสวรรค์แต่ชน้อยกว่าที่ฉนเคยเห็นเปนอันมาก

สยามินทร์

๑ พระวาสุเทพ (ยี่. เขา) เจ้ากรมตำรวจภูธร ภายหลังได้
 เปนพระยาวาสุเทพ

รูปเรอรับเสด็จ ฯ ทบงบรรพต

คมทูตพระกรุณา ฯ ก่อน ก็ให้รับกราบบังคมทูลไปโดยทางโทรเลข
แต่ถ้าการอันใดอันหนึ่ง ซึ่งเป็นกรรณเร็วก็ดี ฤ็าเป็นกิจไม่
สำคัญพอที่จะถึงต้องกราบบังคมทูลพระกรุณา ฯ ก็ดี เมื่อการนั้น
เป็นกิจซึ่งเคยพระราชทานพระบรมราชวินิจฉัย โดยไม่เคยต้องปลุกษา
เด่นาบตั้งแล้ว ก็ให้พร้อมกันที่ประชุมผู้สำเร็จราชการอยู่รักษาพระนคร
กรุงเทพฯ ฯ คาดการเทียบเคียงกับพระราชนิยม แดแบบอย่างที่เคย
แต่ควรแก่เหตุหนึ่งบังคับบัญชาไปให้สำเร็จแล้ว จึงกราบบังคมทูลพระ
กรุณา ฯ ออกไปภายหลัง

เมื่อการนั้นเป็นกิจที่เคยโปรดเกล้า ฯ ให้เด่นาบตั้งประชุมปลุกษา
กัน ก็ให้พร้อมกันที่ประชุมเด่นาบตั้งบังคับบัญชาไปให้ตัดออกทุกประการ
สุดแต่ให้การทศควรจะให้สำเร็จทุกอย่างทั้งปวงนั้น สำเร็จท่วไปให้ทัน
การทันเวลาอันควร อย่าให้ค้างค่างขวางขัดอยู่เดี่ยวเวลาไปโดยใช้เหตุ

แต่ข้าราชการทุกตำแหน่ง ฟังบังคับบัญชาให้เข้าใจแน่นอนตาม
พระราชกำหนดกฎหมาย แดกระทำตามทุกสิ่งทุกประการเทอญ

ประกาศมาแต่พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท ในพระบรมมหาราช
วังกรุงเทพฯ ฯ ณวันที่ ๒๔ เดือนกันยายน รัตนโกสินทรศก ๑๒๐
เป็นวันที่ ๑๒๐๐๕ ฤ็าปีที่ ๓๔ ในรัชกาลปัจจุบันนี้.

พระราชหัตถ์เลขาที่พิมพ์ในสมุดเด่นาน ทรงพระราชนิพนธ์เป็น
อย่างรายงานพระราชทานมายังที่ประชุมผู้สำเร็จราชการรักษาพระนคร
จึงมีถึงสมเด็จพระเจ้า ฯ กรมพระยาเทอดวงศ์วโรปการ เวदानันยังดำรง

เปนการสดวก พระยาพิจิตร^๑ได้เคยขึ้นไป ว่าระยะทาง ๕ วันแต่
 ทำไม่ได้ยากนัก เมื่อเวตาคลับออกมาเมื่อเช้าราชฎรตามเข้าไปริม^{๕๖}
 หนิงผู้ชายเปนอันมาก พายห้อมด้อมแต่ให้ร้องเปนการรื่นเริงครึก
 ครนมาก เมื่อมาถึงที่ว่าการอำเภอได้ขึ้นบกไปตุดตาดนด^{๕๗}ที่ใดจุดตั้ง
 ขึ้นไว้ แต่เพราะฝนตกไม่ได้หยุดตลอดวันยังค้างนอนเปน โคนนเออะ
 เอะเพราะเพิ่งทำขึ้นใหม่ เวลาค่ำมีการแห่ผ้าป่าตามความนิยมของ
 ราชฎรเปนที่สนุกสนานในตำบลนี้ เรือผ้าป่านั้นทำเปนรูปกำปั่น หนึ่ง
 น้อยกว่าที่เกยไชย ประมาณพอๆ กับเมืองนครสวรรค์ ตามคำ
 บอกเล่ากันว่ามากกว่าที่เกยไชย มาค่อนหนาเชียวจุดขึ้นกว่าที่ตอง
 มาแล้ว คนทั้งปวงที่มาเป้นที่เรียบริยชัยด้วยกันทั้งสิ้น

สยามินทร์

๑ พระยาเทพาธิบดี (อิม) ผู้ว่าราชการเมืองพิจิตร ภายหลัง
 ได้เปนสมุหเทศาภิบาลมณฑลพิษณุโลก

(ฉบับที่ ๑๙)

บ้านขม็ง

วันที่ ๓๓ ตุลาคม ร.ศ. ๑๒๐

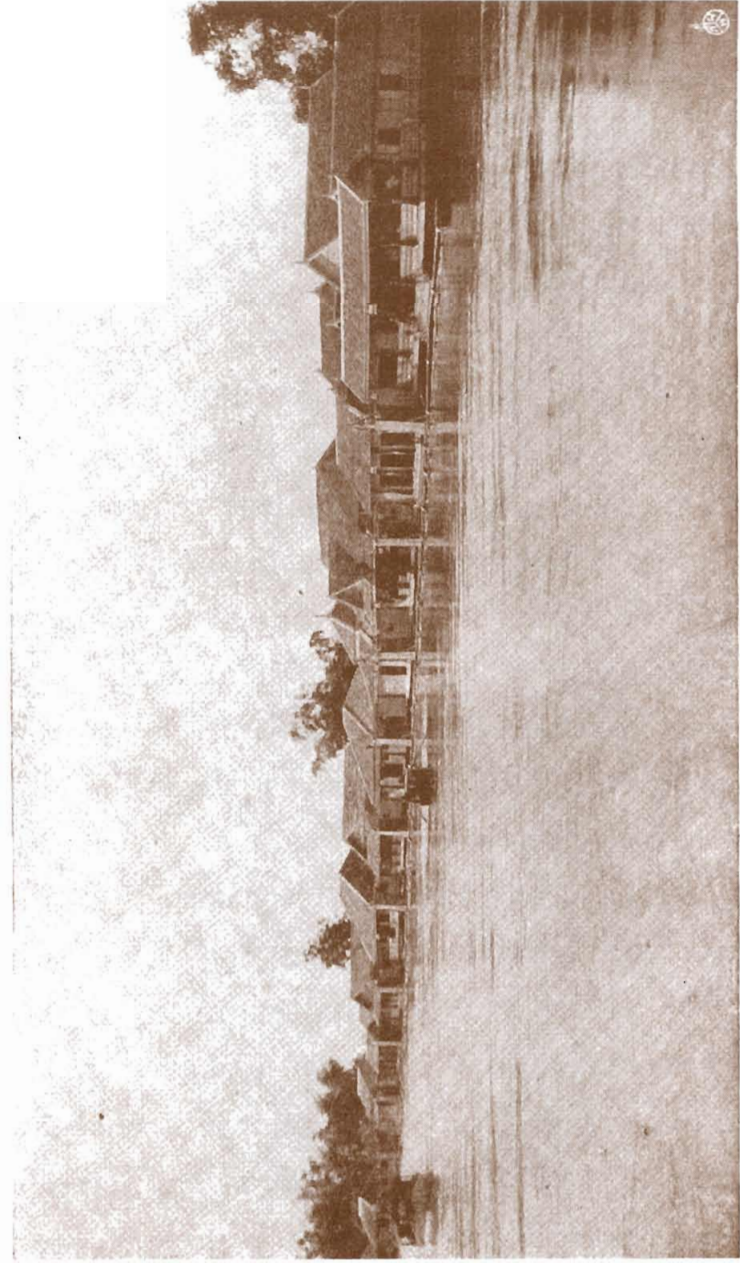
ถึงกรมหลวงเทเวศร์วงษ์วโรประการ

อนุสนธิรายงานวันนั้น ออกจากบางมุดนาควเวลาเช้า ๓ โมง ตาม
 ระยะเวลาไม่นานเขยวแรงหลายแห่ง เพราะฉนั้นจึงต้องเปลี่ยนวิถีจึง
 เรือใหม่ ใช้ผู้ขนานกับเรือกลไฟอยู่ข้างจระลอนไม้สี่สับาย แต่มั่นคงขึ้น
 ได้ขึ้นมาถึงแพที่พักบ้านขม็งเวลาพลบ แต่เรือในกระบวนมาถึงด่ามาก
 จนถึง ๒ ทุ่มแถมยามหนึ่ง ตามทางทชนมา ๒ ผังเป็นทตุมคตอด มีแต่
 คันคินริมแม่น้ำไม่สู้กว้าง แต่ลุ่มเกินไป น้ำฤกทำนาไมใครจะได้อของ
 ขึ้นไปทำขายตอน ห่างฝั่งน้ำขึ้นไปหลาย ๆ สิบเส้น ในที่ลุ่มเช่นนั้น
 น้ำใสไม่เป็นที่ปลูกพืชพรรณอันใดได้ดี เขาจึงได้ขุดคันหลังให้น้ำแม่น้ำ
 ซึ่งมีฝั้นเข้าไปเกรอะเป็นบ่ปลูกยา บนคันหลังปลูกกตด้วยมีมากจน
 ทกปี เป็นคนยกมาจากข้างในซึ่งกลายเป็นทตอนไป แดคนเมือง
 พิไชยลงมาบ้าง แต่ที่ยงเหลือว่างเปล่าอยู่มาก เพราะคนมันขยกว่าที่
 มากนัก ทนเกือบจะตรงแนวกันกับวัดราชาวาศ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระ
 พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จขึ้นไปประพาศ แต่เคยฉนั้นไม่มีผู้ใดทราบ
 เลยว่าอยู่ตำบลใด เพราะน้ำคตองแควกลงซึ่งขึ้นทางเมืองสุโขไทย
 แยกที่ตำบลบางคตอนไปออกเห็นอเมืองพิชิตรนน ได้แห่งชาติเป็นห้วง
 เป็นคตอนมาเสียช้านาน ผู้ว่าราชการเมืองกรมการเคยฉนั้นไม่มีผู้ใดเคย
 ไปเห็น ดูก็น้ำฟ้าสีดวงทเวลาเพียง ๓๕ ปี ๓๖ ปี แม่น้ำซึ่งเรือ
 อรรคราชวรเดชเคยขึ้นได้มากกลายเป็นคตอนไปตั้งนี้ ทางคตองเรียงซึ่ง
 ขึ้นมาครั้งนั้น ถึงเกิดศึกก็ไม่ใหญ่โตกว่าแต่ก่อนมากนัก เรืออรรคราช
 ยังคงกตบไม่ได้ตองตอยลงไปอยู่ตนเอง

ที่ตามต้นไม้ได้ทำพดบพตาไว้แต่เดิม เมื่อกรมทหารเรือขึ้นมา
 ตรวจระยะทางยานัก พระยาชดยุทจึงขอให้เติมพดบพตา ซึ่งเป็น
 การถูกแท้ ถ้าตามที่ระยะไว้แต่เดิมเห็นจะถึง ๒ ยาม แต่เพราะ
 มีวันกำหนดเร็วจึงได้ถอยแพพระยาศรีสุริยราชวรานุวัตร^๑ แดงกรมการ
 ลงมาจอดเรียงกันเป็นพดบพตา แพนหน้าใหญ่โต แดงรูปร่างแปลกกว่า
 ที่แพในกรุงเทพฯ ๑ ก้นห้องหีบสั้นูกต้นานมาก ดูเหมือนกับเรือหนบหนก
 เป็นที่ดัดบายค้หมด ยุงดูเหมือนจะมากแต่ก็ไม่สู้มากนัก แต่ร้อนไม่มี
 ดมเลย

สยามินทร์

๑ พระยาศรีสุริยราชวรานุวัตร (เซย กัตยานมิตร) ข้าหลวง
 เทศาภิบาลมณฑลพิษณุโลก ได้เลื่อนเป็นพระยาสุรรัศมิ์หวิดิษฐศักดิ์
 ในคราวนี้ ต่อมาได้เป็นเจ้าพระยา ๑

รูปแพพลับพลากที่บ้านชะมัง

(ฉบับที่ ๑๐)

เมืองพิจิตร

วันที่ ๑๔ ตุลาคม วันโกสอินทรศก ๑๒๐

ถึงกรมหลวงเทเวศร์วงษ์วโรประการ

อนุสนธิรายงานวันนั้น ออกเรือจากบางมุดนาคเวลาเช้า ๒ โมง
ตรง ชนมาถึงเมืองพิจิตรใหม่เวดาก่อนเที่ยง ระยะทางทชชนมาคอน
มีบ้านหนาชน แต่ต้งกว้างชนกว่าคองต่าง เมื่อพิเคราะห์ภูมิ
ประเทศทงพื้นแผ่นดิน ไม่เห็นผิอะไรกั้นกับกรงเก่า เป็นแต่ทงพื้นดิน
หลังเข้าไปนารุก ถ้าทำนาหว่านเช่นกรงเก่าก็คองทำได้ แต่ตามท
แต่เห็นใช้ทำนาบักตามคองหลัง ช่างโนไม่มีผู้ใดทำ เหตุด้วยมีคองน้อย
เท่านั้น เวดากตรงวันไปทำพิธีให้พระแสงแฉกเสมาททว่ากรมเมือง
การปลุกสร้างทน ศาสตร์อาเภศาสตร์เมือง เวื่อนกรมการผู้ว่าราชการเมือง
ปลัดยกรบัตร์ ผู้ช่วย คูก ทว่ากรมเมือง ทำแต่เด็เสร็จแต่ได้ว่าการอยู่
แล้ว ได้ไปคตทชทงไว้อย่างปรกติ ทงทว่ากรมเมืองแต่ศาสตร์เมือง
เป็นทเตรียมร้อยค้อมาก ดังแบบอย่างมันคองแล้ว เวดามายได้คองไปบั้ง
ดีไฟซึ่งอยู่หลังเมืองระยะทาง ๔๐ เด็น ถนนหน้าเมืองเตรียมร้อยค้อมี เพราะ
เป็นถนนคตได้ไว้เก่า ส่วนถนนไปบั้งดีไฟเป็นถนนพนดินชนใหม่ ฝน
เมื่อวานคตยงค้ำเป็นโคตนบั้ง ทนคตมุกเข้าไปททที่ จนเกือบจะเป
ถนนรถไฟ จึงคตงทำคตพานเรือกคตองไปจนคองนารุก บั้งคตว่าง
ใหญ่ไปจนคตหลังเมืองเก่าในตำแม่หน้าคตาง คนเมืองเก่ามาคตด้วยเรือ
จุดคตทพานเรือกนนเปอนอันมาก ลักษณะอาการของบั้งนคตก็คตจะคตย
กั้นกับคตาดชะโด มีบ้านเรือนคตงอยู่หลายคตง มีการคตยงชนมคต
ในคตนแต่กคตบมาทงคตม ทนร้อยคตคตคตงคตมมาก

สยามินทร์

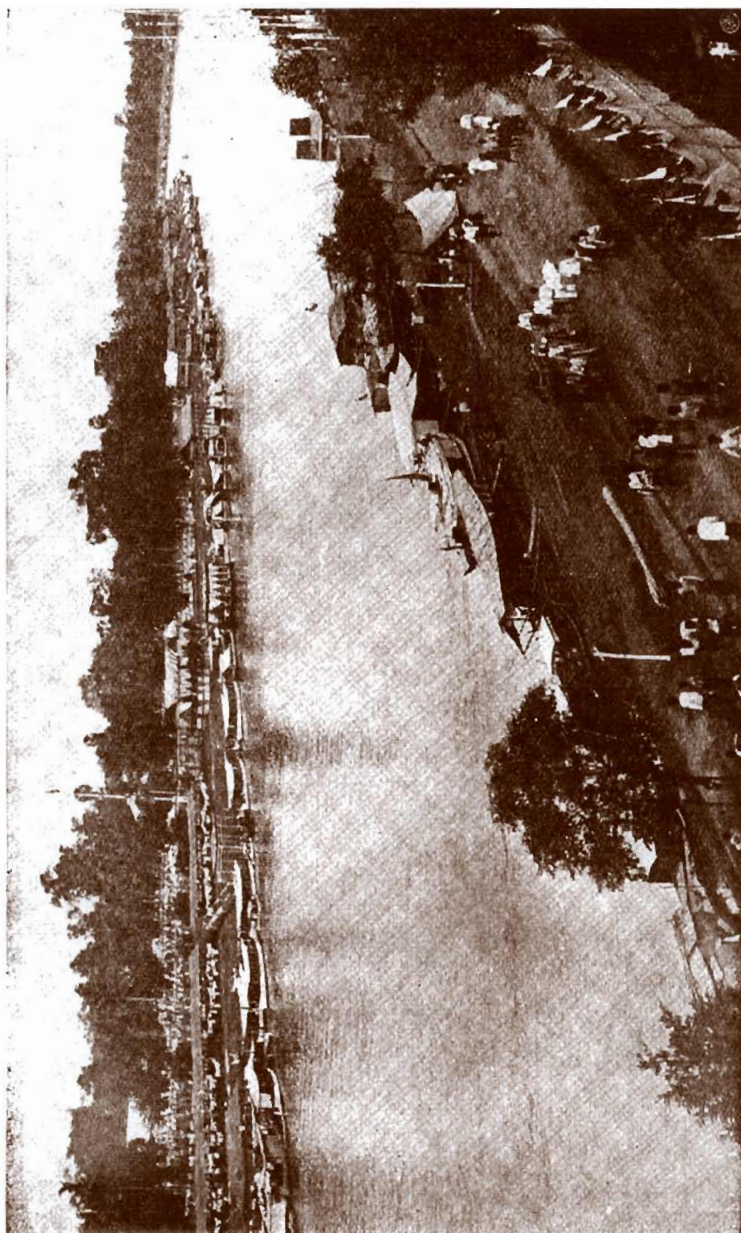
(ฉบับที่ ๑๒)

เมืองพิษณุโลก

วันที่ ๑๗ ตุลาคม วันโกธินทรศก ๑๒๐

ถึงกรมหลวงเทเวศร์วงษ์วโรปการ

อนึ่งนรีรายงานเมื่อวานนี้ เวลาเช้า ๒ โมงออกจากปากพิงขึ้นมาถึงพิษณุโลกเวลาบ่าย ๒ โมงเศษ ระยะทางที่มามีบ้านเรือนแถวคดที่ข้างในเข้าไปเป็นนาตลอดไปทนน ที่เมืองท่งต้องพักใต้ตงเรือนข้าราชการแต่ที่เล่าเรียนต่างๆ เรียงรายขึ้นมา มีโรงตลาดยี่ตึกยาว เมื่อจะว่าโดยย่อแล้ว เมืองพิษณุโลกเปลี่ยนเป็นคนละเมืองจากที่ฉันได้เคยเห็นมาแต่ก่อน ท่งที่จำภูมิฐานได้อยู่ดั่งนั้น ด้วยแม่น้ำไม่สู้แปลกเปลี่ยนไปมากนัก กว้างออกกว่าแต่ก่อนสักหน่อยหนึ่ง จุดที่ถนนหน้าคดกับเมืองพิษณุโลกซึ่งพึงจะทำแถวขึ้นใหม่คดแต่งเป็นพดด้วงตามหัวดวงเทศาภิบาลแต่ผู้ว่าราชการ กรมการเมือง รับอัยกตพานานนที่คดกับนมพินดินคดแต่งเป็นสนามแต่สวนกว้างขวาง มีเรือนฝากระดานหลังคามุงตังกี้ ๔ หลังนอกชานแต่ถึงกัน ปลูกขึ้นใหม่เพิ่มเติมอีกหลายหลัง มีเครื่องคดแต่งตเคียงแต่เครื่องประดับอันประณีตทั่วไปทุกห้องทุกแห่ง เป็นอย่างที่ดีเป็นสำบายมากเหมือนอยู่เรือนคัวเดี่ยวแต่อากาศร้อนจัดเหลือประมาณ ได้เดือนการพิชคือไปคือพรงุนเวลาบ่าย ๓ โมงเศษลงเรือข้ามไปวัดพระศรีรัตนมหาธาตุซึ่งอยู่เยื้องกันคนตะพานน้ำเด็กน้อย ตั้งเกดตดานนำวัดแคบไปกว่าแต่ก่อนสักหน่อยด้วยตถึงพงอยู่คราวหนึ่งแต่เคียวนไม่พงแล้ว เขาได้ก้อกำแพงในถนนขึ้นตตลอดนำวัด แวะเข้ามัสการพระเหลือซึ่งฉันได้ปฏิสังขรณ์แต่เมื่อยังเป็นกรมตามแต่เจ้าพระราชดำเนินขึ้นมาฉัน เขาได้ขุดตของซึ่งเคยปิดหน้าจนตถึงเกดไมใครได้วาร์ปจะเป็นอย่างไรนออก เห็นรูปชัดเจ

รูปถ่ายพลาเมืองพิศณุโลก

ดวงพระภักตร์งามอยู่เกินกว่าฉันได้เคยคเนว่าจะงาม แล้วเข้าไปมัด
 การพระชินราชซึ่งเวदानตกรักแตรคงเกยเตรียมจะบีตทอง แต่เกยเขา
 ตึงดีไม่ใช้ผ้าบังยังพอจะแสดเห็นได้ถนัด วิหารหนักท่าช่องกระจกที่
 หลังคาเด็จยัง มัดนเดื่อนบีตให้มิตฤาเปิดให้สว่างได้ตัดอด แต่เป็น
 ขรรมาที่เคยเห็นอะไรแต่เมื่อเด็ก ๆ เป็นใหญ่โตบัดนี้คยอมลงไป
 เป็นอันมาก แต่มีผู้เห็นด้วยกันหลายคน ว่าตั้งแต่ตาเหมือนหนึ่ง
 ย่อมกว่าพระชินดีห์ ทั้งจะเป็นด้วยพระชินราชคงค่า เวลาแสด
 ด้ยตาต้องพระอรุ พระชินดีห์ตั้งด้ยตาต้องที่พระสงฆ์ จึง
 เห็นย่อมกว่ากันได้ถนัด ทั้งพระชินราชนำตักกว้างกว่าพระชินดีห์
 หนึ่งหนึ่งตั้งนั้น แดได้ดูพระพุทธรูปซึ่งมีอยู่ในที่นั้น ตูก็มีด ๆ อีก
 หลายองค์ แต่เพราะพระชินราชตักว่าเดี่ยวหมดจึงตรามไป ได้
 เดินทางพระระเมียงโดยทักษิณไปวิหารพระชินดีห์ ๆ บันซึ่งฉันได้เห็นแต่
 ก่อนมีแต่แกนบวกลปนไว้บ้างนั้น บัดนี้ดำเริงเป็นองค์จนชำรุดแล้ว
 แดวิหารได้ปฏิตั้งขรณ์ขึ้นทงพระชินดีห์แดพระศรีศาสดา พระพิพิช
 ภัณฑวิจารย์ เป็นผู้ปฏิตั้งขรณ์ แต่พระพุทธรูปทั้ง ๒ พระองค์ซึ่ง
 หมายถึงจะจำลองพระชินดีห์แดพระศาสดานั่น ก็ไม่เห็นเหมือนโดย
 ไม่ควรจะหั่งดังได้ย แต่ไปดูพระวิหารพระดีถการสด้านคณออก
 ซึ่งพังลงมาหมดเหลือแต่เสาอยู่บ้างกับผนังด้านหุ้มกลอง มีพระพุท
 รุปั้นพิงฝาอยู่คไม่งามเลย ไม่ด้นกับวิหารแต่เป็นคำเถียงกันอยู่
 หนึ่งหนึ่งว่า พระดีถการสด์ที่วัดสระเกษ ไปจากพระวิหารนั้น จึงบ้นชนไว้แทน
 หนึ่งหนึ่งว่าไปจากวัดพิหารทอง พระระนงค์คนเป้นของเดิม แดใน
 บริเวณวัดนั้นมีเจดีย์แสดอยู่ต่าง ๆ เป็นอันมากอย่างวัดโมราณแต่ชำรุด

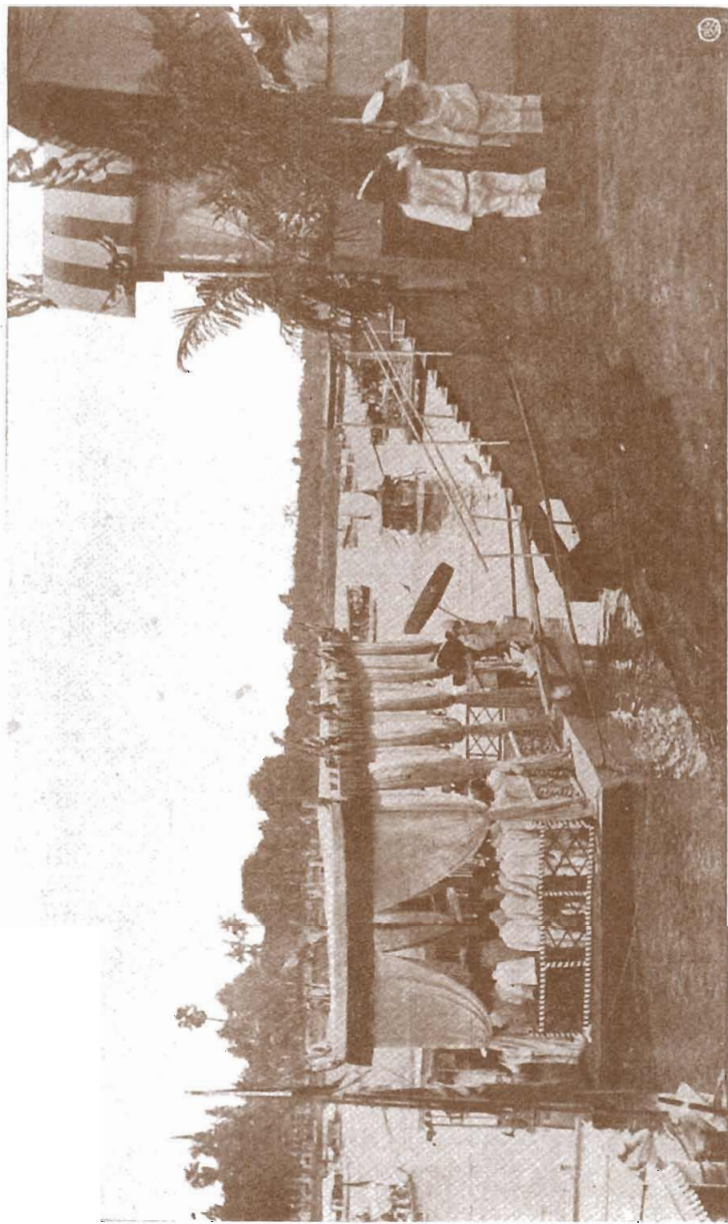

รูปวัดมหาธาตุเมืองพิษณุโลก

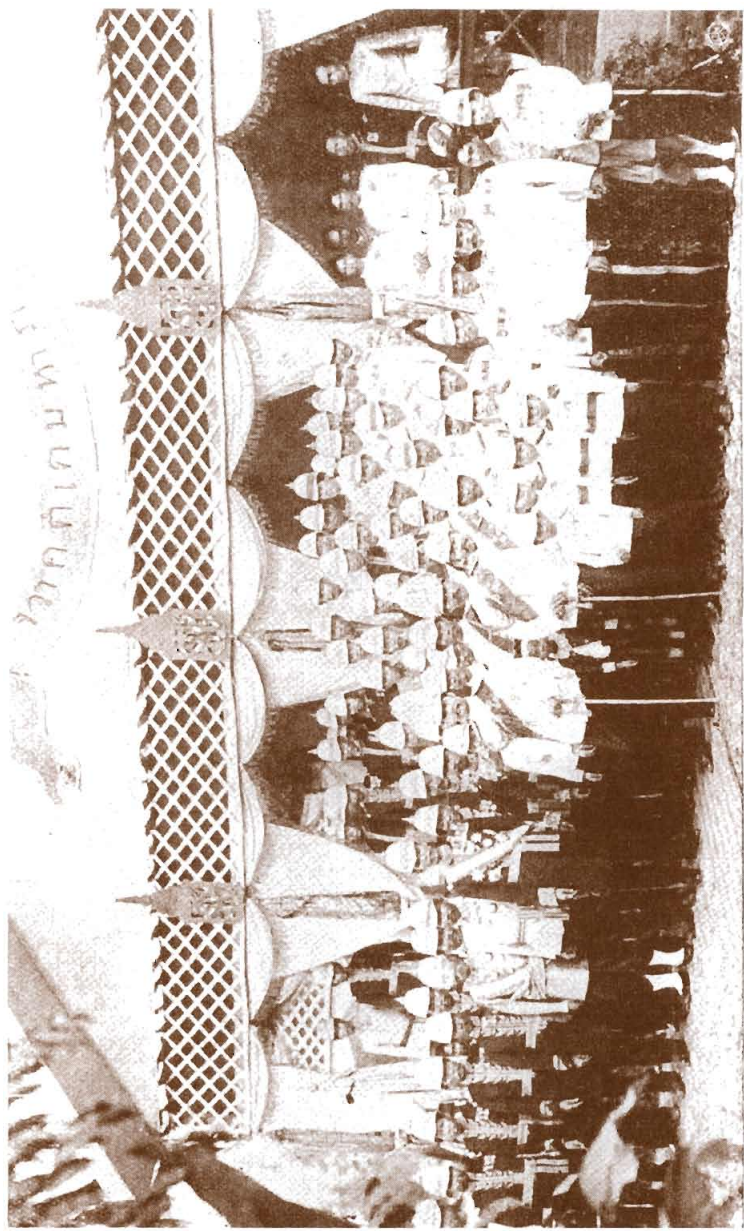
เป็นกำแพง ๒ ชั้น ชั้นนอกอยู่ข้างจะชำรุดทรุดโทรมมากเห็นพื้น
 ดินหน่อย แต่ชั้นในที่ยังเหลือตั้ง ๒ คอกเศษ ๓ คอกก็มี ที่ในวง
 หนึ่งมีรากซึ่งเข้าใจว่าเป็นพระที่นั่งโดยยาว ๒๒ วา กว้าง ๗ วา
 มีกำแพงแก้วล้อมรอบ ห้างพระที่นั่งไปข้างตะ ๕ วาโดยรอบ ไม่ได้
 ย่อมขออย่างหนึ่งอย่างใดเลย คนเห็นจะเป็นหลังยาวเหมือนพระที่
 นั่งจันทร์พิศาดเมืองฉะบuri คดีมีจะเป็นครั้งกรุงเก่า ต่อจากนั้น
 ออกไปตามด้านที่เห็นจะเป็นข้างใน มีสระยาว กว้างสระเป็นเกาะที่
 จะเป็นที่ตั้งพระที่นั่งเย็น ในสระนั้นยังมีน้ำอยู่ มีรางน้ำเข้ามา แต่จะ
 มาจากแห่งใดเพียงใดยังลงไปไม่ถึง มีต้นจิกต้นไทร ซึ่งดูแก่มาก
 จนใบเล็ก แต่กิ่งก้านคดงอ ดูเหมือนเดิมจะเป็นไม้คด ปลูกอยู่รอบ
 สระแถวรอบเกาะเป็นระยะอย่างคนปลูกไม่ใช่ตนเอง เขาว่ายังมีสระ
 ต่อออกไปอีก น่าจะมีพระที่นั่งอันใดอันหนึ่งตั้งอยู่ริมสระนั้น
 เพราะเห็นมีอิฐอยู่มาก จึงหวังจะตรวจพบแถวในครั้งนั้น จะกำหนด
 แน่ชัดเงินยังไม่ได้ แต่เป็นวังตั้งอยู่ใกล้กำแพงเมืองด้านเหนืออย่าง
 ลักษณะกรุงเก่า ได้ตั้งเครื่องตั้งเวรบูชาเจ้าผู้ครองเมืองแต่ที่สำคัญ
 คือพระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎกซึ่งเป็นผู้สร้าง ๑ พระเจ้าไกรสรราชซึ่ง
 เป็นพระมหาธรรมราชาองค์แรก ๑ พระรามేశวราชซึ่งเป็นสมเด็จพระ
 บรมไตรโลกนารถ ๑ พระอาทิตย์วงศ์ ซึ่งปรากฏพระนามว่า บรม
 ราชาหน่อพุทธางกูร ๑ พระมหาธรรมราชา ซึ่งเป็นสมเด็จพระสร
 เพ็ญ ๑ สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ๑ สมเด็จพระเอกาทศร
 มหาราช ๑ องค์หลังนั้นถือว่าเป็นที่ประสูติ นอกจากนั้นเห็นอ้อม
 กำแพงวังด้านเหนือไปลงแม่น้ำ มีบ้านพวกมิชชันนารีอเมริกันมาตั้ง
 สอนศาสนาอยู่บ้านหนึ่ง ต่อไปเป็นโรงเรียนภาษาอังกฤษซึ่งพวก
 กรมการเมืองพิศณุโลกเรียกรายกันสร้างขึ้น มีนักเรียนอยู่ ๒๐ คน

ตั้งเรือที่หน้าโรงเรียนนั้นไปวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ
 ของทตเถาถงเมื่อเวลาเช้าหน้าชาติไปหน่อยหนึ่ง เมื่อเสร็จการจุด
 เทียนไชยแล้ว ไปวัดนางพระยาซึ่งอยู่ต่อวัดมหาธาตุติดกันทีเดียว
 วัดนี้มีแต่วิหาร ไม่มีพระอุโบสถ มีโรงเรียนพิศณุโลกพิทยาคม
 ตั้งอยู่ในหน้าโรงเรียน พระสถูปมีนักเรียนมากที่คับแคบไม่พอ ออก
 จากวัดนางพระยานั้นต้องไปตั้งวัดราชบูรณะ ไม่มีบ้านเรือนคน
 วัดมีพระอุโบสถพระวิหารหลวงตั้งอยู่ใกล้พระเจดีย์อันอยู่ใกล้ถนนริมหน้า
 พระเจดีย์ของคณฐานเป็นแปดเหลี่ยมใหญ่ แต่ชำรุดมีผู้ไปสร้างพระ
 เจดีย์ใหม่ ๑๒ คอชนข้างบน ทำนองสร้างพระปราสาทบนเนินพระ
 ปฐมเจดีย์องค์นี้ ถ้าหากว่าจะไม่เป็นรูปแปดเหลี่ยมพระบรมธาตุเมือง
 ไชยนาท ก็จะต้องเคยไปถึงพระเจดีย์มอญ แต่ส่วนพระอุโบสถก็ดี
 พระวิหารก็ดี เมื่อได้เห็นแห่งใดแห่งหนึ่งแล้ว ก็นับว่าเป็นเห็นทั่วทุก
 แห่ง เพราะทำอย่างเดียวกันทั้งสิ้น ตั้งใจจะเอาอย่างพระวิหาร
 วัดมหาธาตุ พระประธานเท่าที่ตั้งใจจะเอาอย่างพระชินราชด้วยกัน
 ทั้งนี้ ไม่มีอะไรที่น่าดู มีขรรพมาศนั้นขบกดลก็บิตทองอย่างเก่า
 ก็เอาอย่างในวัดมหาธาตุแต่สู้กันไม่ได้แต่ออกจะทิ้งให้โถม มีแต่ตั้ง
 กองอย่างเก่าเหมือนที่ถพบร์ไม่มีผิดกันเลย ที่ถพบร์เชื่อว่าดำหริบแท้
 พระราชาคณะซึ่งไปอยู่วัดราชบูรณะ ตั้งถ้อยนถ้อยอยู่วัดราชบูรณะ
 เหมือนกัน

เวลาพตไปที่วัดพระมหาธาตุ บิดทองแล้วงามรุ่งโรจน์เป็น
 อันมาก ได้ถวายเป็นเครื่องบรรณาการแต่ต้นไม้ทองเงิน แต่ถวายเป็น
 ตั้งถวายแต่ตาหาได้ทรงที่พระองค์ไม่ หุ้มไว้เพียงฐาน กัดจะยังมี
 รูปเดียวไม่เห็นถนัด แต่ได้ถวายเป็นแพรคาคทรงสัพพะบาทสมเด็จพระเจ้า
 พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งพระเจ้าอัยยิกาเธอ กรมหลวงวรเสถียรสุตฯ

รูปเสด็จชมเมืองพิษณุโลก

รูปหมู่ถ่ายที่เมืองพิศณุโลก

๑. ประทานที่ได้ใช้อยู่เดิมอันเป็นเครื่องบูชา แดวดวงบายศรีซึ่งทำด้วยขรก
 บัดทองดำรับ ๑ บัดเงินดำรับ ๑ เวียนเทียน การเวียนเทียนนั้นไม่แคว
 จน ๒ ทุ่ม เพราะราษฎรนิยมกันมาก ต้องลัดดมณฑลไปพดาง ครั้น
 เวลาลัดดมณฑลจับแล้ว จุดดอกไม้เพลิง แดวมั่นหนึ่งข้าราชการเดิน
 อย่างเมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นมานั้น
 ได้เคยเป็นผจกการเดินหนึ่ง เดิมมีอยู่ดำหรับวัด รับผิดชอบเมื่อครั้ง
 ทรงผนวชเสด็จขึ้นมาเคยให้มหาดเล็กเดินดมโภช มีด้วยซึ่งเคยเดินตาม
 เสด็จมา คือพระยามหินทรเป็นพระยาบรุษ พระยาสมบัติบาล อยู่
 เป็นเจ้าหมื่นสรรเพช หาดวงดีทิธิ ข้า หาดวงดีทิธิ ร้าย ซึ่งเวदानน
 เป็นจ่ายวัดเป็นการตักตวงครั้งมาก ครั้นได้เป็นเป็น ๓ วัน ๆ แรก
 ดำรวจ วันที่ ๒ ทหาร วันที่ ๓ มหาดเล็ก ดำรวจเดินพอใช้ตักตวงมาก
 เด็กเวดา ๔ ทุ่มตามเคยอย่างแต่ก่อน

สยามินทร์

-
๑. พระพิพิธภัณฑวิจารณ์ (ฮกเซ่ง) นายอากรสุรา
 ๒. พระปารกรรมณี (เป็ถียน) เดิมเป็นพระครูอยู่วัดตามจัน
 ในกรุงเทพฯ ๑ ทรงตั้งเป็นพระราชคณะไปอยู่เมืองพิศณุโลก ครั้น
 ขราโปรดให้กลับตงมาอยู่วัดประยุรวงศ์ แด้วย้ายไปอยู่วัดปทุมคงคา
 ๓. พระราชมนั (เข้ม) ภายหลังเป็นพระเทพเมธี แดวเดือน
 เป็นพระธรรมเจดีย์ไปครองวัดพระเชตุพน ในรัชกาลปัจจุบันนั้นเดอนเป็น
 พระอุบาถักุณุปมาจารย์

(ฉบับที่ ๑๓)

เมืองพิษณุโลก

วันที่ ๑๘ ตุลาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๐

ถึงกรมหลวงเทเวศร์วงษ์โรประการ

อนุต้นรียางานวันนั้น เวลาเช้า ๒ โมงเศษลงเรือต่งลงไปขึ้นที่
 หน้าตลาด ตลาดคนเหมือนเมืองพิจิตร แต่ไม่พอจึงต้องอนุญาตให้
 ปลุกโรงค่อไปอีกทั้งข้างบนข้างล่างหลายสิบห้อง ตอนปลายไปใกล้
 ข้างโรงสุราเป็นโรงคนเข้าอยู่ไม่ได้ค้ำขาย ฝาไม้ไผ่หลังคามุงแฝก
 เข้าเดือนหนึ่งถึงก่อดำดิ่ง แวะดูโรงสุราแต่ก่อดับขึ้นมาดูโรงเรียนแผนก
 นักเรียนมี ๒๐ คนเป็นบุตรกรมการในหัวเมืองเหล่านี้ มีหน้าตาคมด้นดี
 คงจะเป็นราชากรได้ แต่โรงเรียนนัยงี้เด็กมีแต่ห้องนอนแต่ห้องเรียน
 ยดเยียดกัน จะได้ขยายค่อปี่นำ มีเรือนครูฝรั่งหลังหนึ่ง การรับรอง
 ดีมาก มีตลาดดอกไม้ใบไม้ต่งแต่ประตูเข้าไปจนถึงบนโรงเรียน มีอ่าน
 แอดเรด การแผนที่ละเอียดทั้งบาญชีจำนวนที่ดิน ในอำเภอเมืองได้ทำ
 แล้วเสร็จ เป็นกรที่ไต่เริ่มไว้ด้นักควรอุดหนุน ออกจากนั้นไปผ่าน
 หน้าบ้านเจ้าพนักงานป่าไม้แต่พักคารวจภรรยา ซึ่งยังไม่ได้ทำขึ้นใหม่
 เป็นแต่เอาไครยที่ดินอยู่ แล้วถึงคุก ที่คนทาดมมากกนด้วยดังกดี แต่
 เอาไครยคั้นถนนรอบ เพราะถนนทเมืองนคองยกตั้งเพื่อจะกั้นน้ำ เหตุ
 ฉนวนรวดดังกดีนั้นจึงตั้งขึ้นไปได้ประมาณ ๗ คอก พันทข้างในทำถนน
 เป็นตามหญ้าแต่กรว่องปลุกผักต่าง ๆ เป็นพวก ๆ ในนมีเรือนจำ
 อยู่กต่าง พันดองชน ๆ บนเป็นที่ขัง ชนต่างเป็นที่ทำงานเปิดโรง
 การซึ่งยกที่คุมขังชนดังเช่นน ดเป็นที่ให้คนโทษพ้นจากความเจ็บไข้ ใน
 ห้องที่ขังก็รักษาดีอาดหมดจด ชนต่างซึ่งเป็นที่ทำงานหนักดังแต่เย็น
 ด้บาย มีโรงทำงานโรงพึงธรรมเนียมโรงเตยงเด็ก อีกค่อนหนึ่งเป็นที่

ทำครัวแต่หมัดจดต์อาดดี การควบคุมนักโทษเป็นระเบียบเรียบร้อย
มีวัชตรวจให้ชันโทษตัวเองที่ตะคน ในที่ตักนักโทษนั้นมีโอกาสร้อง
ฎีกาโดยมากด้วยกัน มีขอดลดหย่อนผ่อนโทษเป็นพัน เพื่อจะให้เป็นการ
ประกอบกันนักบ่ได้ไปเยี่ยมถึงที่คุมขัง ได้ตั้งให้ตักโทษจำตอดตชีวิต
มีกำหนดเพียง ๒๐ ปี ๖ คน โทษ ๒๐ ปีตดเพียง ๑๕ ปี ๗ คน โทษ
ที่จำนวนจะถึงกำหนดให้พ้นโทษไปก่อนกำหนด ๓ คน ตั้งให้พ้น
โทษอีก ๕ คน นักโทษที่มีอยู่ในเวदानรวม ๓๐๔ คน ออกจากคุก
ไปที่วัดมหาธาตุมีตการพระชินราชแต่ นังชมเพตตเพตตอยู่จน ๕ โมง
เศษจึงได้กลับพดบพด

เวदानาย ๕ โมงไปตักว่ากรรมณฑล ซึ่งได้ทำโดยไม้ตักมันคง
แต่จัดระเบียบวางการเรียบร้อยตักทุกอย่าง ออกจากที่นั้นไปตามทาง
บ้านกรมการเดิมพิพากษา ตดอดจนถึงบ้อมมมกำแพงเมือง จึงได้
ตงเรือข้ามไปวัดมหาธาตุ กำแพงเมืองตงแต่กำแพงด้านเหนือตงมา
ถึงด้านใต้ยาว ๖๐ เต็นตง ๒ ฟากเท่ากัน แต่ฟากข้างตวันตตกกว้าง
ประมาณตัก ๒๐ เต็น ฟากข้างตวันออกแคบประมาณ ๓๐ เต็น ๓๓ เต็น
บ้อมตกดาวแต่เมื่อตักนั้น ทจะเป็นบ้อมที่ตสร้างคองแผ่นดินพระนารายณ์
พร้อมกันกับบ้อมวิไชยประตติชิ มีการตมโทษเวียนเทียบแต่ตดมณฑล
เช่นวันก่อน แต่จุดตอกไม้เพตตแต่มีหนึ่ง วันนั้นทหารบกทหารเรือเต็น
เวदान ๕ ทุ่มกลับพดบพด

ตขามินทร์

รูปวิหารพระพุทธชินราช

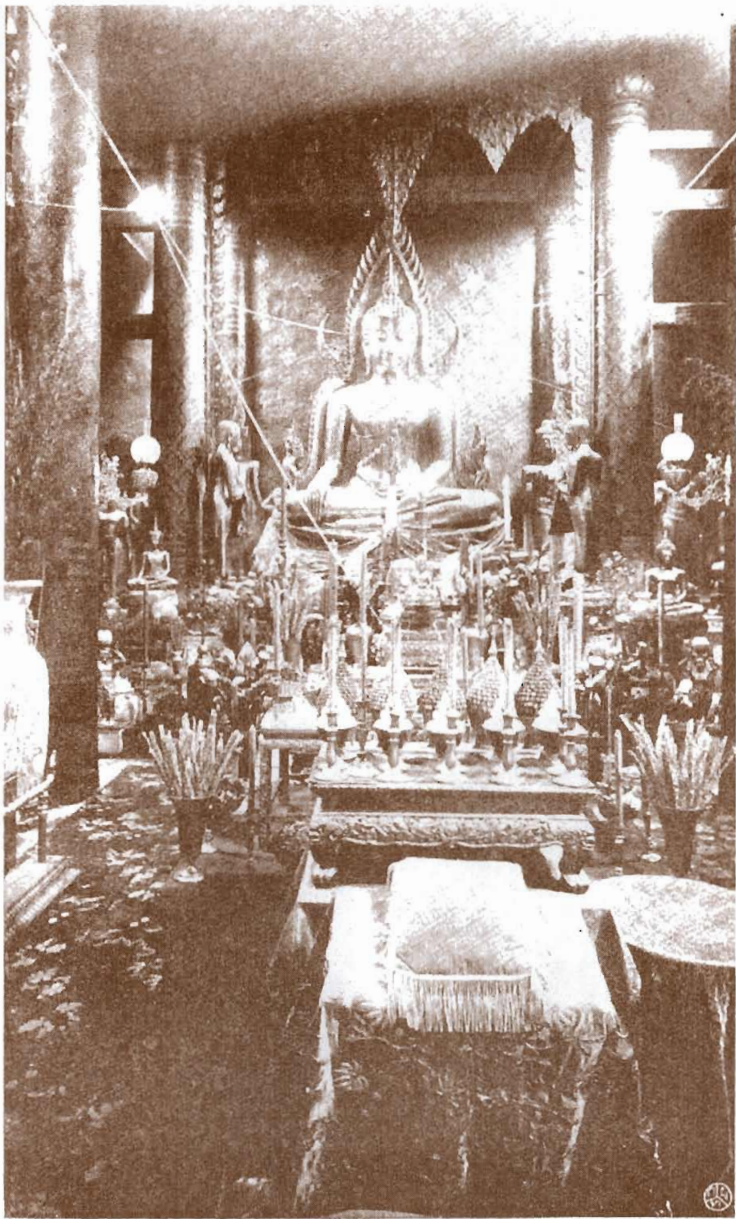
ไม่ได้นึกว่าจะเป็นดังนี้เลย เป็นเมืองที่มีแผ่นดินอุดมดี ตามระยะทาง
 ขุนมาบ้านของผู้คนมีมาก ทำนาแต่ทำไร่ไถ้อย เวลาระดู่แล้งปลูกยาสูบ
 ตามริมแม่น้ำ การซึ่งเปลี่ยนวิธีเก็บค่าที่ปลูกยาสูบอย่างใหม่ เป็นเครื่อง
 ชักนำให้ราษฎรปลูกยามากขึ้น จนเมื่อปลูกตายหนี้เหลือคนใช้จำหน่าย
 ไม่หมดราคาตกไปเป็นอันมาก กัดจว่าบางที่นั้นจะไม่ทำมากเช่นแต่ก่อน
 ตามบ้านเรือนเป็นสวนผลไม้ทั่วทุกแห่งมีดัมเป็นสำคัญ ดันดัมโอบสูงใหญ่
 เหมือนต้นมะม่วง เวลาที่มานเกินกำหนด แต่ยังมีที่เหลืออยู่บ้าง
 ต้นหนึ่งกว่า ๓๐๐ ผล มีราษฎรที่บริบูรณ์มีอันจะกินมาก ที่หัดงพดด้
 พดด้เขาจัดเป็นดำนามดำหับเดินเดิน มีบุตรภรรยาพวกกุหนบด้ ๕๐
 คนเศษทำขนมต่าง ๆ มาให้ ได้แจกผ้าขาวม้าแดงมา

อนึ่งในตามระยะทางที่ขึ้นมา พันจากเขตรบ้านคนแต่ไรไม่เป็นทุ่ง
 ว่างเปล่าอย่างข้างด่าง มีป่าไม้กระยาเดยมากตลอดทาง ที่พดด้พดด้
 ๕๕๐ มีเหมือนอย่างทอนในมณฑลนั้น เป็นที่ดบายดี

ตั้งแต่มาถึงพิศณุโลกแล้วน้ำตดตงวันละศอกบ้าง หย่อนศอกบ้าง
 ไปน้ำตดถึง ๒ ศอกเศษเกือบ ๓ ศอก มีฝนก็แต่ประปรายเล็กน้อย
 ได้กำหนดไว้ว่าเมื่อถึงอุตรดิฐจะต้งตั้งเรือไฟกดับ แต่วันนั้นเวดากตง
 วันฝนตกครึ่งหนึ่งไม่ต้งมาก เวลาค่ำตกมากหน้อยหนึ่ง บางที่นา
 จะกดับขึ้นได้ คนทงปวงเป็นที่เรียบร้อยดบายดี

สยามินทร์

๓ หุดวงประดิดิธิปฏิมา หม่อมราชวงศ์ เหมาะ บุตรหม่อมเจ้า
 ดุบุรณ ในกรมหมื่นนครวงศ์หริรักษ์ ได้เดอนเป็นพระประดิดิธิปฏิมา
 ในคราวนี้

รูปพระพุทธรชินราช

รูปบานมุขวิหารพระพุทธชินราช

(ฉบับที่ ๑๕)

เมืองพิไชย

วันที่ ๒๑ ตุลาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๐

ถึงกรมหลวงเทเวศร์วงษ์วโรประการ

อนึ่งนรีรายงานวันนี้ เวลากลาง ๒ โมงเศษออกจากเมืองพรหม
พิราม มาถึงพลับพลาซึ่งปลูกฝั่งควนคอกของเมืองพิไชยข้ามตมมา
ข้างใต้ เวลากลาง ๔ โมง

เมื่อคนนั้นฝนตกจนเกือบตลอดรุ่ง เวลากลางน้ำไม่ได้ตัดตรงแต่
ไหลอ่อนไปตักหน่อย ตามระยะทางที่มา ถ้าเป็นฝั่งข้างแหลมมีบ้าน
เรือนคนมีสวนแน่นหนาคือ แต่ถ้าเป็นฝั่งข้างคองแต่เห็นวังเป็นป่าคด
คดหนทาง ซึ่งเช่นนั้นเริ่มจะเป็นมาแต่ปากโทก เพราะคดงพงมาก
มีหนึ่งถึง ๓ วา ๔ วา ฝ่ายข้างแหลมเด้าหาดกิ่งออกมาก ๆ บางที่
หาดสูง เวลามาในเรือแต่เห็นหาดบังถึงชายคาเรือนบนคดงเดิม ระวัง
ก็เปิดน้อยอยู่เดมือ ที่ซึ่งตมเมืองพิไชยเฉพาะเข้าไปตั้งอยู่หลังหาดเช่น
ที่วาน หาดที่กต่างนักหาใช่เป็นหาดทรายอย่างเมืองราชบุรีไม่ เป็น
ดินอ่อนปนทราย จะทำถนนหนทางอะไรก็ไม่ได้ ถ้ามีฝนก็
โคลนตะเปะไปทั้งต้น ถนนที่มอยู่หนมนฝั่งคดคดทั้ง ๒ ฟากเนื่องมา
แต่เมืองพิศณุโลก เวลามาถึงฝนตกจนบ่าย ๕ โมง จึงได้หยุด แต่
ยังเป็นดอยอยู่ ได้ไปขึ้นบกที่ตพานฉนวนท้ายหาดแล้วเดินไปตามถนน
บนคดงอีกประมาณ ๘ เต้น ๙ เต้น ก็เป็นโคลนเหมือนกันแต่ไม่ถูก
ทางนั้นผ่านไปบ้านเรือนแต่ตลาดไม่ดีจะแน่นหนา โรงพิธีที่ทำไว้ว่า
เรือนผู้ว่าราชการเมือง ห่างจากออฟฟิศซึ่งตั้งอยู่หน้าเมืองมาก ได้

ทำการพิธีให้พระแสงตามเคย พระศรีตั้งคราม^๑ ฝรั่งราชการซึ่งได้
 ดึงไปไว้ที่พรมแดน เป็นลัทธิพระแสง แล้วได้แจกเส้มา ราษฎรมา
 ประชุมกันมากตั้งแต่แรกเรือมาถึง เต็มไปทั้งฝั่งปากข้างควันออก
 แล้วได้ไปประชุมกันในป่าใหญ่เหมือนอย่างเมืองอื่น ๆ เมืองพิไชย
 ภูมิที่ตั้งเมืองแต่เดิมก็จะคึกคักมั่ง แต่เมื่อหลายร้อยปีมากดับเป็นไม้
 ด้วยมีหาดบังหน้าใหญ่โต เรือเข้าที่หาดก็ยากด้วยขนาดคน เพราะฉนั้น
 การที่จะปลูกสร้างที่ว่าการเด็ทอยู่ ซึ่งเป็นของรัฐบาลตามแบบใหม่
 จึงได้ตรงรอดไว้ คงทำการอยู่ในที่ซึ่งพระยาสุรดีห์ได้ปลูกไว้แต่ก่อน เวลา
 ที่ได้เห็นภูมิฐานบ้านเรือนยังน้อย เพราะมาคิดฝืนเดี่ยจนเย็นค่ำ จะว่า
 แน่นนอนไปก็ยังไม่ได้

สยามินทร์

๑ พระศรีตั้งคราม (โพธิ์) ภายหลังได้เป็นพระยาสุรดีรัยราชวรา
 หนาคี ต่่มุหเทศาภิบาลมณฑลอุดร

(ฉบับที่ ๑๖)

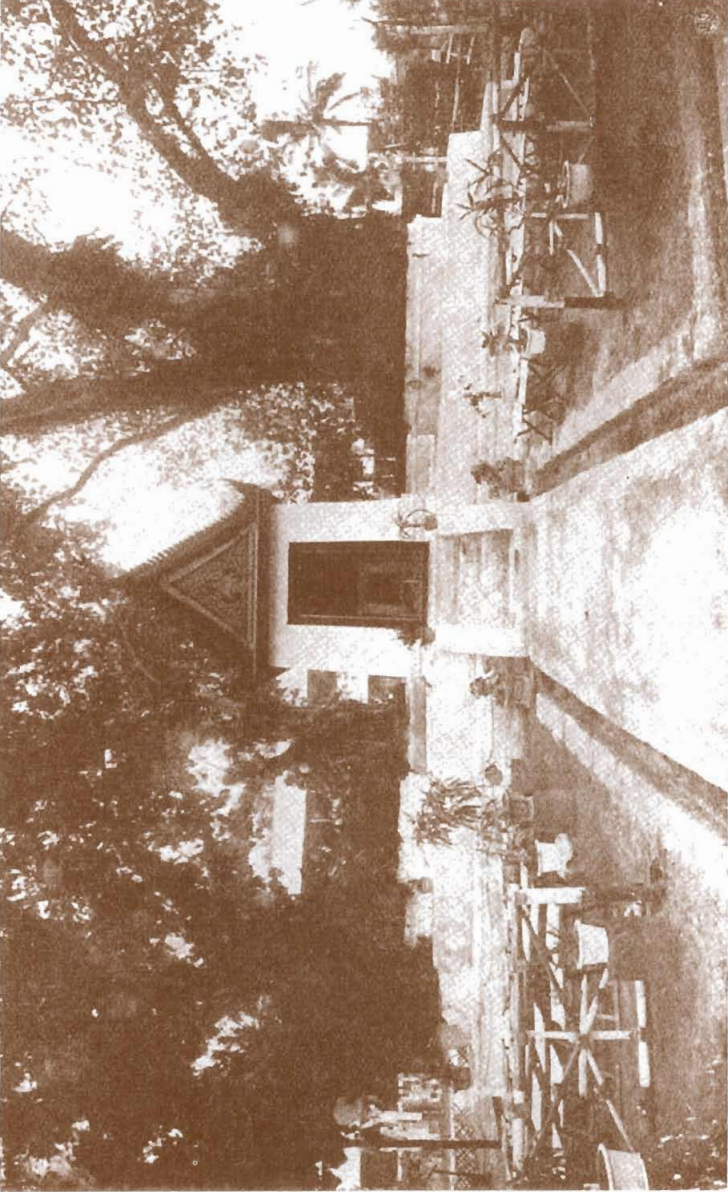
เมืองนครพนม

วันที่ ๒๒ ตุลาคม วันโกสจันทร์ศก ๑๒๐

ถึงกรมหลวงเทเวศร์วงษ์วโรประการ

อนุสนธิรายงาน เมื่อคนหม่นฝนตกเล็กน้อย ตั้งแต่เวลาด
 ๕ ทุ่มไปแต่เวรดึกเย็น ดึกเข้าหนาวเป้นลักษณะเมืองเหนือ วนหน้า
 ก็ทรงอยู่ ได้ออกเรือจากเมืองพิไชยเวลาเช้า ๓ โมง มาถึงเมือง
 นครพนมซึ่งตั้งใหม่เมื่อ ๓ ปีเศษตามตบ้านแก่ง ตั้งพบพญาเมืองทวา
 การอำเภอชนมาข้างบนตักหน้อยหนึ่ง ตั้งแต่ออกจากพตัมพดาเมือง
 พิไชยผ่านคดของกระมฝั่งคว้นตกรตรงนำเมืองพิไชย คดของนำมาจาก
 หนองมีตักไม้กระยาเดยบ้าง ฟากข้างเมืองซึ่งตั้งอยู่บนหาดเก่า อัน
 กลายเป้นตัก มีโรงโทรเลข โรงเรียน ศาลเมือง แต่ที่ว่าการ
 ทำด้วยไม้แก่นมุงตักดี เว้นไว้แต่โรงเรียนย้ายไปปลูกที่วัดโยธาทำ
 โรงเรียนนั้นเป้นของเดิมจึงมุงแฝก ในตำนานมีแพที่เป้นอย่างดีตามแบบ
 พระยาสุรดีห์ต้องด้ามแพ นอกนั้นก็เป้นแพต้ามัญ แต่มีเรือจอด
 แต่ไม่ตักมากนัก ตามคำพระยาสุรดีห์แจ้งว่าเมืองพิไชยเป้นเมืองบ่า
 รุงไม้ซัน เพราะเหตุว่าภุมิตไม่ดี จะว่าข้างปลูกคันผดไม้ก็ต
 เมืองพรหมพิรามฤาเมืองตบแต่ไม้ได้ การที่จะปลูกยาซึ่งเป้นสินค้า
 มีราคาของเมืองเหนือก็ตเมืองพิจิตรไม่ได้ เพราะที่ตักเดหาดตักถ้ำ
 หน้อยก็ไม่ท่วม ถ้านามากท่วมก็ไม่ใคร่อย่านาน ฝืนที่เป้นบ่ยกไม่
 เกรอะปลูกยากไม่งาม คนที่เมืองพิจิตรซึ่งฉันเห็นมากข้นกว่าแต่ก่อน
 นั้น ก็เป้นคนเมืองพิไชยแทบทั้งนั้น เมืองพิจิตรโจรผู้ร้ายส่งบดง
 พวกที่ท่ายาสูบหันตงไปอยู่ตักเมืองพิจิตรทงนั้น เมืองพิไชยวังรอย
 ไปกว่าแต่ก่อน ตักชนมามีบ้านเรือนเรือกสวนคตคตเนื่องกันชนมา

หาดายเดยว ค่อม่าอ๊กครวณระยะบ้านห่างออกมีป่าคั่นเป็นตอน ๆ
 ถ้าเป็นบ้านเดวมักจะเป็นหมู่ใหญ่ ๆ ในบ้านหมู่ใหญ่ ๆ เหล่านี้เห็นบ้าน
 เคาไต่ไต่ครึกครนมาก ได้ความว่าหากินในทางคตไม่ต้องมี ป่าไม้
 เหล่านี้เป็นไม้กระยาเดยทงต้น เห็นไม้ด็กอย่คตหนึ่งแต่ไม่มีโค
 ฉินได้กล่าวถึงเมืองว่า เป็นเมืองทตงใหม่มาข้างคตเดยวณ
 เมืองครอนเก่าคตงอย่ทหอยน้ำได้คตงานซึ่งมารวมมาครอน ปากนา
 ครอนอย่ได้พัลัพตางไป ถ้าเดินจากเมืองใหม่ไปถึงเมืองเก่าทาง
 วนหนึ่ง เป็นเมืองคตนมมาก เมื่อพิเศระหัดวชิตทานคตงเมืองแต่ก่อน
 คตงคามกระบวณคัก คตอวางระยะเมืองให้รายพอเดินตระเวณถึงกัน
 ถึงจะเป็นห้วยเด็กนอย้อย่างไร คตงจะคตงเมืองจับดำห้วยไว้เดยทุกแห่ง
 คตงแต่เมืองตงห่เมืองอู่ไทยธานี เมืองชุนกันเมืองครอนเป็นคตง ถ้าว่า
 โดยทางทำมาหากิน เมืองเหล่านี้เป็นเมืองที่จะทำอะไรไม่ได้ เมือง
 คตงชุนหลัง ๆ ฤททยายมา คิดทางหากินเป็นทตง
 เมื่อชุนไปบนบกคตงข้างเหตัก ซึ่งมาคตงคตเหตักให้ดู มีเป็น ๒ พวก
 พวกนาพพวกหนึ่ง พวกหาดเขยวพวกหนึ่ง พวกแรกนคตคือเมือง
 ครอนเก่า พวกหลังคคือเมืองคตง พวกหลังนี้มีคตกว่าพวกแรก เหตัก
 นาพกมคตงอ้อยแต่ไม่มาก เวณแต่บ่อพระแสงไม่มีผู้ใดอาจทำ แต่
 มักจะใช้เหตักเทคทำปตอมเดยโดยมาก มีราชฐรทมาหาเป็นดาวมาก
 แต่เป็นดาวพุงดำซึ่งดืบเขยอถ่ายมาแต่เมืองน่านเมืองแพว เพราะเขตร
 แคนคตคตอกัน แดวได้คตงเรือดองคตงไปเขานาครอน ก็เป็นคตง
 ใหญ่มีบ้านเรอนราชฐร คคือบ้านแก่งนเอง ชย่ตามดำคตงมาก
 ทำการคตงไม้กระยาเดยไม่เตงรงมีอย่ในดำคตงนนั้นเป็นอันมาก คตง
 นเจ้ากรงชนบรได้เสด็จชุนไปคตงคตงานจนคตงนามคต เมอยกชุนมาคตง
 ผางจุดคักกราช ๑๑๓๒ (พ. ศ. ๒๓๑๓) แต่หาดคตงซึ่งคตงคตงหาไม่พบ

รูปวิหารพระเหลือ

บางที่จะหายไปเสียด้วยเรื่องคดงังพัง เพราะเหตุที่เป็นทาดแต่กดับพัง
ได้นั้นไม่อัศจรรย์อะไร ได้เห็นตัวอย่างคามทางมามีอยู่หลายแห่ง

จำนวนทองซึ่งห่อพระชินราชที่ได้บอกมาแต่ก่อนนั้นยังไม่ถก
ต้อง บัดนี้ได้รายการโดยโทรเลขว่า พระรัศมีทองเบ้าครั้ง ๖๐ ซึ่ง
ไทย พระหัตถ์ขวาเบ้าหนึ่ง พระหัตถ์ซ้ายเบ้าหนึ่ง เป็นทอง ๘๐ ซึ่ง
พระเคี้ยว ๒๘ เบ้า ทอง ๓๓๒๐ ซึ่ง พระองค์ ๒๕ เบ้า ทอง ๓๐๐๐ ซึ่ง
นำศักดิ์ ๓๖ เบ้า ทอง ๑๔๔๐ ซึ่ง ยังจะห่ออีกทีหนึ่งต่อภายหลัง

ฝนตกปรปรายคงแต่เย็นมาหยุดเป็นครึ่งเป็นคราว เวลาค่ำก็ตก
อีก เป็นการดีอยู่ที่น่าจะอดเข้าไปได้อีก

การที่ออกมาพ้นจากที่เคยมาแต่เดแต่ก่อน ราษฎรมีความชื่นชม
ยินดีมาก อยากจะเห็นอยู่ด้วยกัน เป็นที่พอใจในความจงรักภักดี
ของเขาเป็นอันมาก

สยามินทร์

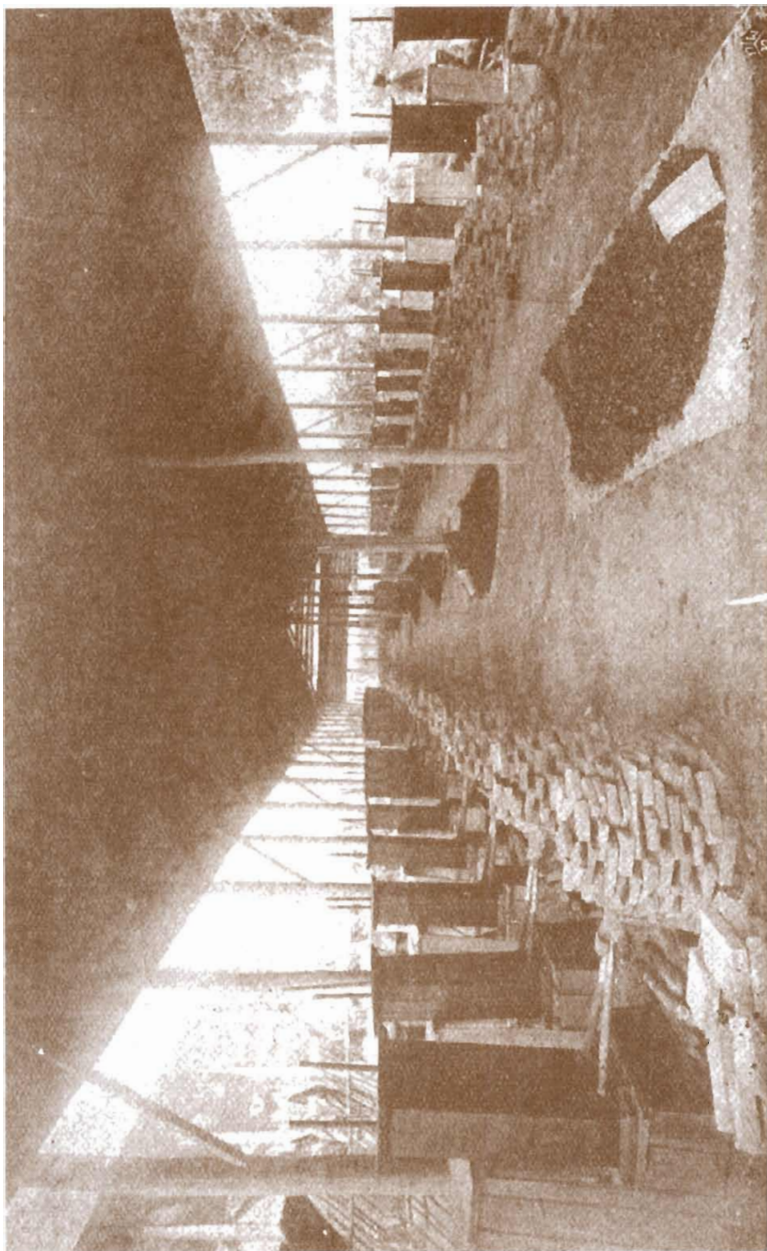
(ฉบับที่ ๑๗)

เมืองอุดรธานี

วันที่ ๒๓ ตุลาคม วันทโกสินทรศก ๑๒๐

ถึงกรมหลวงเทเวศร์วงษ์โรประการ

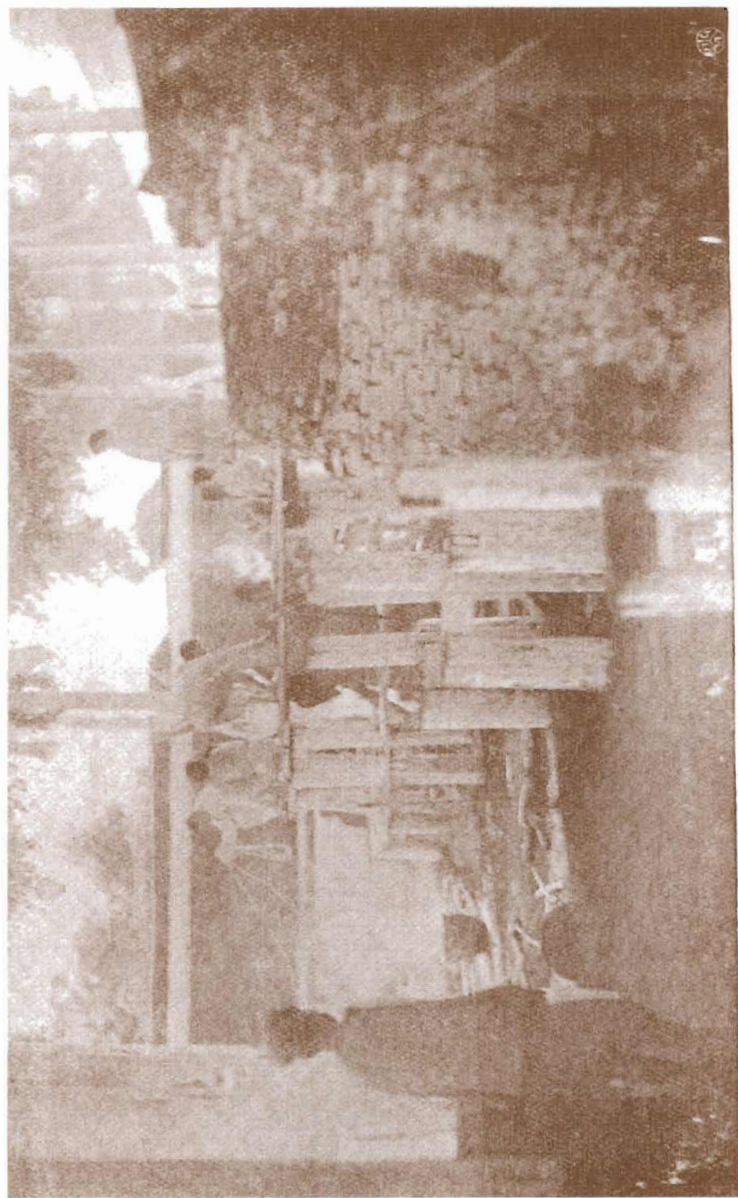
ขนส่งนิรายน ออกเรือจากเมืองนครพนมเวลาเช้า ๓ โมง ตาม
 ระยะเวลาทางน้ำฝั่งซ้ายประวณแปรมาขึ้น เมื่อเวลาใกล้เที่ยงเข้า
 เข้าไป ฝั่งตรงหน้าตั้ง ๒ วา ๗ วา ไปออกเป็นหาดชันฟากข้างหนึ่ง
 แถวแค่น้ำ ถ้าน้ำป่าโคมากหาดก็สูง น้ำป่าโคน้อยหาดก็ต่ำ ในระหว่าง
 หาดกับฝั่งภูเขาใหม่กับหาดเก่า น้ำแดงเช่นนี้แตกเป็นลูกคลื่นสูง ๆ
 ต่ำ ๆ ถ้าน้ำน้อย ๆ ท่วมถึงหว่างหาดกับฝั่งเป็นต๋ามาบ เรือชนต้อง
 เดินในต๋ามาบ เพราะน้ำในแม่น้ำเซียวจัด หาดหนึ่ง ๆ แลสุดคล้าย
 ตาจึงถึงฝั่ง แต่หาดนั้นก็ไม่ถาวรขยยืนนาน ที่น้ำกลับเซียวก็กัดหาด
 พังไปอีก มีต๋ออย่างที่จะให้เห็นได้ว่า เรือดำหนึ่งจมอยู่ในทราย
 ครึ่งดำ ด้วยหาดงอกในที่นั้น แลกลับพังเสียแล้ว เรือหนึ่งไม่
 ทันย อิกอย่างหนึ่งดำน้ำเปิดยื่นอยู่เต็มต ดังเช่นเห็นอพบดับพธาได้ทำอิฐ
 ที่ตรงนั้นตตั้งเป็นท้องคอง เมื่อทำถนนเดียบไปตามคันคองถึงหาดเก่า
 ถนนไม่เดียวไปตามคันคอง ต้องตั้งที่ต๋าประมาณสัก ๕ ศอก ๖ ศอก
 แถวจึงไปจนถึงตตั้ง คือคันคองคองคอง แต่หาดตรงนั้นพัง บ้านพระ
 ขุดศิษฐูภิปาต นำทางเข้าไปจนเกือบหมด ดินกตบไปงอกเป็นเกาะ
 ชันกลางนาใหญ่ยาวเป็นอันมากใน ๕ ปีเท่านั้น เป็นเกาะตอดคองนา
 ตายนาคัก่อนมาจนปักตายนเคยเดินริมฝั่งตวันออก ในคราวที่ฉันชม
 มานเอง เรือคองกตบมาเดินฝั่งตวันตก ขอให้กคตบ้านเราคงอยู่
 รินนา รุงชันอกปี ๑ ทตรงนั้นเป็นแม่น้ำภูเขาเข้าไปอยู่ในตอนห่างนา
 ตัก ๙ เส้น ๑๐ เส้นเช่นนี้จะทำอย่างไร จนฉันนึกออกส่งสารพระกับนัก

รูปเตาหล่อพระพุทธรูปชินราช

เรียนแต่ราษฎรน้อยๆ เราแต่เห็นพุ่มไม้วัดแต่บ้านธิบๆ แต่ในการ
 ที่จะมาคือนับนั้น ต้องมาคกแต่งซุ่มแต่ปรับนาคซึ่งไม่มีต้นไม้
 แต่ตั้งคนเดียว แดกกำลังร้อนต้องมาจากบ้านไกลเป็นหนักเป็นหนา
 วัดใดที่คงอยู่บนคดงหลังหาดคองทำตพานยาวนับด้วยเส้น ตงมาจน
 ถึงหาดทรมนา แต่กานาแดงเช่นนี้ ตพานหนักอวบหนักแห้ง แดงเข้า
 ห้างนำประมาณเส้น ๓ หรือ ๓๕ วา ถ้าจะตงเรือยงคองตงขนาดงมา
 อีก ๓๐ วา ๓๕ วา การที่จะปลุกคกไกลแต่แม่น้ำเพียง ๔ เส้น ๕ เส้น
 นั้นเป็นน้ำกตวอินทรายที่เดียว คดงตงมาก มาในเรือทอคงไม่แต่
 เห็นบ้านเรือนบนฝั่ง ที่พลบพตางของชนบนี้โตถึง ๔๓ ๔๒ คน
 ได้มาถึงพลบพตางเมืองอครดิฐเวดาบาย ๓ โมงเศษ เจ้านครน่าน ซึ่ง
 ตงมาโดยทางเรือ เจ้านครดำปาง เจ้านครเมืองแพร์ ซึ่งมาทางบก
 แดเจ้าราชการหัวเมืองคอยรับอยู่ที่ตพานนา พลบพตางคองยทใดวด
 เคาหม้อริมทางที่จะขึ้นพระแท่น ปลุกบนฝั่งซึ่งมีคนไม่วมรินจนแต่
 ไม้สด คันตมโอใหญ่ซึ่งกำลังมีตคคค คันดำโยแถมมะม่วงเป็นคัน
 พันคินทำเป็นถนนตงตงนุก ที่พลบพตาก็ทำเป็นที่สบายคกแต่งพร้อม
 ด้วยเครื่องประดับต่างๆ มีรูปภาพซึ่งทำด้วยกตด้วยไม้แต่เห็นตะไคร้
 นาทญา เป็นรูปแผนที่แต่รูปพระต่างๆ พอขุดได้ข้างคคค เจ้านาย
 เมืองข้างเหนือได้นาบุตรหลานมาหา บิดให้ตกรรยาเจ้าเมืองแพร์ได้
 นำแพร์บักคินดำหีบคคคุมพระราชยาน แดผ้าดำหีบคคคุมพระแท่น
 ศีตาอาคัน ซึ่งเขาใดวดไปเยี่ยมไว้แต่เมื่อตงไปกรุงเทพ ฯ ครังก่อน
 เพื่อจะคอย ให้เวดาที่ จะขึ้นมา นมัสการ พระแท่นซึ่งได้กำหนดไว้แล้ว ฯ
 ได้ถ่าย รูปพร้อม พระบรม วงษานวงษ์ ข้าราชการ ทงในกรุง แดหัวเมือง
 พวกจันททอาธิฐให้เครื่อง บชานคคคแต่ง ด้วยกิมช้อย แดรูปเทียนเป็นอัน
 มากมาให้

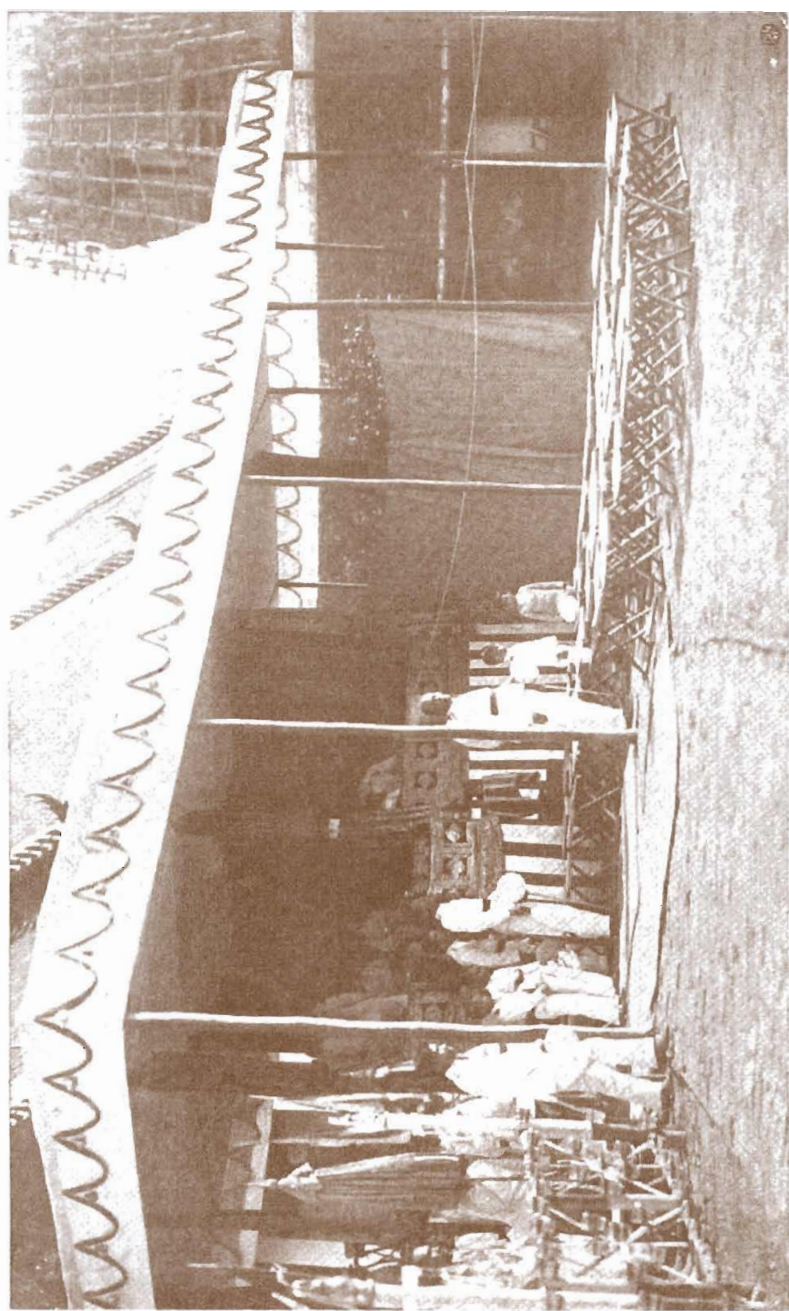
ครั้นเวลาบ่าย ๕ โมง ได้ตั้งเรือเต็กขึ้นไปตามต้วนา ซึ่งเรือ
 ตกค้างอดเรียงรายขึ้นไปเกือบ ๒๐๐ ลำ จนสุดหัวหาดข้างเหนือ แล้ว
 ขึ้นคานอนใช้ไม้ขนตักเป็นท่อนขึ้นไปถึงหาด ตังแต่คนคาน
 นน พวกจีนเรียวยกกันคานปราดตอดถนนตาดยาว ๓๐ เส้น ใช้ได้
 ๓ แถวกว้างใหญ่เต็มถนน ในตาดถนนมีเรือนแถวฝากระดาน ๒ ชั้น
 แต่ใหญ่ ๆ กว่าที่กรุงเทพฯ ๆ ที่แถวก็มาก ทิ้งทำอยู่ก็มี เป็นร้าน
 ขายของอย่างครกครัน ที่เป็นบ้านเรือนแต่ข้างก็มีบาง เขาว่าตาด
 บกทหนักกว่าที่ปากน้ำโพซึ่งฉนวนยังไม่ได้เห็น แต่ตาดเรือน น
 ด้ปากน้ำโพไม่ได้ การซึ่งตาดคิดได้ใหญ่โต เพราะพวกเมือง
 แพร่มาดงที่ท่าเตี้นอท่าอิฐขึ้นไปคั้งหนึ่ง พวกเมืองนำนดงทางดำ
 นา พวกข้างเหนือแต่คว้นออกดงข้างปากคว้นออก แต่มาประชุม
 กันค้าขายแตกเปลี่ยนอยที่หาดนน แต่ก่อนมาดินค้าข้างต่างชนมายัง
 ไม่ด้ดวกดงเช่นทุกวันนี้ แต่บัดนี้พวกถูกค้ารับช่วงกันเป็นตอน ๆ พวก
 ทนดงไปเพียงปากน้ำโพ พวกปากน้ำโพรับดินค้าจากกรุงเทพฯ ๆ
 เป็นกรวดดวกดงน เมื่อเดินไปด้ตาดแล้วดงเรือกลับมาพดัมพดา
 เวลาค่ำแต่งประทับด้วางท้วไปตามฝั่งนาแดนถนน ได้มีการเลี้ยงเจ้า
 นายแต่ข้าราชการทงในกรุงแต่หัวเมืองที่พดัมพดา
 วันที่ ๒๔ เวลาค่ำ ๓ โมง ได้ขึ้นม้าเจ้านครดำปางไปตามถนน
 รีมินา แล้วเดียวชนถนนอินทรีไปเมืองดัมเด ระยะทาง ๒๐๐ เส้น
 เศษ ตังแต่ริมนาชนไปเป็นทันท้วม แต่เป็นป่าแดง แล้วจึงถึง
 ป่าไม้ซึ่งเป็นที่รมมากกว่าแจ้ง ป่าไม้ริมถนนเขาได้ห้ามไวชาง
 ตะ ๕ เส้นไม่ใหญ่โตคค พอลออกจากป่าถึงพดัมพดาเมืองดัมเด
 แต่เห็นภเขาตงเป็นคันเทือกใหญ่ยาว ที่ปากถนนนหมบ้านเรือนคงชน
 มากหลายหลัง ตังแต่พอพนจากบ้านไป ภูมประเทศก็เปลี่ยน แต่

รูปถ่ายห้องพระพุทธรูปนราข

เหมือนประเทศชวาในมณฑลเบียงคาร์ ถนนผ่านไปไหนทั้งนั้น มีด้าย
 ฟ้าไปริมทางบ้าง ข้ามไปบ้าง เป็นนาซึ่งมีดด้วยฝ้ายให้ดินมาตามดำวาง
 เมื่อจะเปิดเขานาแห่งไหนก็ตั้งทำนบเล็กๆ ให้น้ำดินจนถึงนาได้ เมื่อ
 นามากไปก็ไซ้เปิดให้ตกไปเสียได้ คนเขาในท้องนาอันตั้งแถววงใหญ่
 งามดีฝรั่งผู้ตัดด้ายตา ตักว่าที่ชวาเป็นอันมาก แต่กระนั้นพวก
 ราษฎรยังพูดว่าบั้นฝ้ายน้อยไปไม่งามเหมือนเมื่อปักตาย การที่ฝ้ายน้อย
 ไปฤมากไป ไม่เป็นอันครายถึงทำให้เสียเขานานั้นเลย คงจะได้
 เขาย้อยเสมอ เว้นไว้แต่ถ้าฝนงามดีก็ขอเข้าก็ยิ่งใหญ่งามมากขึ้น เมื่อสุด
 ทนาถถึงหมู่บ้านซึ่งสวนเป็นสวนคันผลไม้ มีหมากเป็นต้น ปลูก
 เยี่ยดยัดกันเต็มแน่นไป ในหมู่บ้านเช่นนี้ก็ด้ายกันกับที่ชวา แต่
 ของเราก็ดีกว่า ที่สวนแต่เป็นคนไม่ผลตงต้นแต่เป็นหมู่ใหญ่ๆ กว่า
 ที่ตามริมถนนกันกรวดแต่ปลูกเรือนเป็นบ้านๆ คิดกันไป แปลกอย่าง
 เดียวแต่เพียงเรือนสูงกับเรือนต่ำเท่านั้น แต่เป็นเรือนหลังใหญ่ๆ เต้าโตๆ
 ไม่มีเรือนไม้ไผ่ เมื่อเขาในหมู่บ้านแล้วก็กลับออกท้องนา เช่นนั้น
 ไปตลอดจนถึงเขา ที่ว่าการอำเภอตั้งที่เขาจืดเป็นเขาย่อม แต่
 คงอยู่ในกลางทุ่งล้อมรอบงามดี เขาคงพดัมพดารับบทยอดเขานั้น
 ซึ่งได้ชุดเป็นรางนาเดินรอบเขา แต่มีทางชันหลายด้าย ชันได้ด้อมมา
 บนพดัมพดานนแต่เห็นแผ่นดินรอบคอบ เป็นทุ่งดงามมาก ราษฎร
 ได้ตั้งกระบวนแห่ของไฟแต่ปราสาทผึ้ง มีช่างในกระบวนนั้นถึง ๒๕ เชือก
 ราษฎรได้ขึ้นมาหาเป็นอันมาก แจกเต้ามาแต่แจกเงินตามดัมคคว
 ได้ปักหลักตรงกลางยอดเขานั่นไว้เพื่อจะสร้างดัมแต่ มีชันน้อย ด้วยคิด
 แสงชันน้อยมากในแถบนั้น แล้วจะเชิญพระเทอดซึ่งจะได้สร้างชน
 ใหม่ด้วยทองชนวนพระชินราช ซึ่งหล่อใหม่ตามแบบองค์เดิมขึ้นมาไว้
 ให้เป็นที่สักการบูชาในเมืองดัมแดนนั้น ครบกันเข้ากลางวันแล้วมีเทศน์

เรื่องพระแท่นศิลาอาสน์กนิษฐ ๑ แดงชนช้างพาดยอินทรี ของเจ้า
 นครเมืองแพรวสูง ๕ ศอกเศษ ผูกตีปกับแมงตาเขียนทอง เครื่อง
 ช้างแดเมาะหมอนดวนแต่ทำอย่างประณีต เจ้านายแต่ข้าราชการ
 ชนชาวทุ่งต้น ออกจากเขาจำศีลเพื่อจะไปดูฝ่ายต้นน้ำ ระยะทาง
 ตึก ๕๐ เส้นเศษ อินทรีที่ทำฝายนนั้นเขาก็ฉลาดทำมาก ใช้แต่เหล็ก
 ไม่ตักเล็กๆ บักเรียงตลอดขวางดำห้วยตงไปเป็นชั้นๆ ให้ลาดเขาตงไป
 คด้ายรูปตอกทกนควยตีเมเนแดงชานาบด้วยไม้ไผ่ตงดำ กรวดยกลงไม้
 กรวดทราย ฝ่ายหนักกว้างก้นหาอยู่ประมาณตึก ๖ วา ๗ วา หนา
 ช้างในตงกว่านอกฝาย ๔ ศอกเศษเกือบ ๕ ศอก ถ้ามากก็ให้ตข้าม
 ฝายไป ฝ่ายหน้าเป็นฝายเล็ก ดำห้วยกว้างประมาณตึก ๗ วา
 ๘ วา ฝายใหญ่ๆ ยังมีอีกหลายแห่ง แต่ระยะห่างไกลเวลาไม่พอ
 จะไปดู ในเมืองตัมแต่นว่ามีประมาณตึก ๓๐ ฝาย กตัมโดยทาง
 เดิมมาจนถึงแยกถนนศรีพนม จึงไต่เดียวไปตามถนนศรีพนม ถนน
 ไปในหว่างท้องนาแด่สวนจนขึ้นเขตรเมืองตัมแต ก็พอเข้าป่าเป็นแถว
 เมืองทุ่งยง ตั้งแต่เขาไบบ้านมาไต่ห้อยหนึ่งถนนแขงเป็นพีศิดาแดง
 ไปจนถึงพระแท่น ในบริเวณบึงพระแดเป็นไม้ใหญ่ๆ แต่ไม้พาย คัง
 แดบึงพระแดประมาณ ๒๐ เส้น ถึงเนินศิลาแดงซึ่งเป็นที่ตั้งวิหารพระ
 แท่น ว่าโดยที่ตั้งก็ชอบกต้อย ฟังเด้ามาแต่ก่อนเดวกว่าที่ไต่มาได้มา
 เห็น แต่เขาว่าแต่ก่อนนั้นรกคืบแคบ เดียวไต่ย้ายศาลาใหญ่ซึ่ง
 แต่เดิมตั้งอยู่บนดานพระนำวิหารออกไปเดี่ย แต่แ้วถางหมดคจคัง
 ไต่คชัน มีศาลาใหญ่น้อยหลายหลัง มีร้านตั้งเขปพอให้เห็นเป็นคัว
 อย่างซึ่งชาวบ้านมาคัง แต่ถ้านำเทศกาด ที่ร้านแดคนมาหยุดอาไศรย
 คตอดจนถึงบึงพระ แดตปฤษชนบหนึ่งใน ๒๐๐๐๐ คนพร้อมกัน
 เพ็ญเดือน ๓ ที่บริเวณพระแท่นนมกำแพงแกวดอมรอบ เป็น

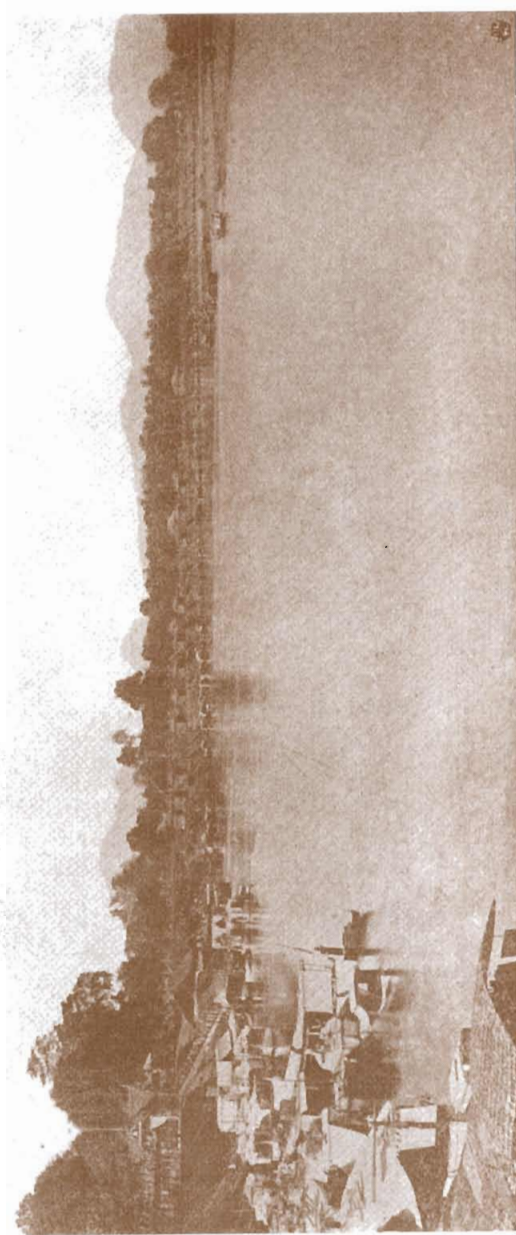

รูปทรงหลังอู่ล่องพระพุทธรูป

กำแพงหนาย่างวัดโบราณ มีวิหารใหญ่หลังหนึ่งโตกว่าวิหารพระ
 แทนดงวัง ข้างในตรงกลางวิหารมีมณฑป ในมณฑปนั้นมีแท่น
 ก่ออิฐก่อปูน อย่างแท่นตั้งพระประธานยาว ๖ ศอก กว้าง ๒
 ๕ ศอก ๔ นิ้ว ที่กลางเป็นช่องสำหรับผู้มานมัสการบรรจุเงินแต่
 เข็มตามปรกคืบหนึ่งไต่เงินอยู่ใน ๑๐๐๐ บาท แต่เข็มไต่ถึง ๒ ชั้น
 ด้านริมผนังหลังวิหารมีพระพุทธรูปของโค ต้นพุทธรูปอยู่ในกำแพง
 ข้างขวาวิหาร ข้างซ้ายวิหารมีมุขยื่นออกไปเป็นทับทิมพระโอษฐ์
 แด่ประคยักษ้อยตรงนั้น แต่เยื้องกันหน่อยหนึ่ง มีวิหารอยู่ถม
 กำแพงอีกวิหารหนึ่ง เป็นที่พระเดียงท่าย หมดเท่านั้น เขาตั้ง
 พัดบพดาไว้พันดานำพระแท่นออกมาหยุดคันทาษา ที่นั้นต้นดึกเก่า
 บ้าง ปลูกชนใหม่บ้าง กตบชนมาเป็นเวลาดาบแล้ว หลังพัด
 พดาตรงวัดข้ามมณฑปพระบาท ๒ รอย แต่ไม่ได้แฉะ ถัดวัด
 นั้นมาเป็นตำบับ พืชศิลาแดงรกมาก เวลานา ๆ ท่วม การทชน
 พระแท่นกันแต่ก่อนใช้ดินไค้คพานเป็นพน ที่ตำบับนั้นก็ไค้คพานข้าม
 แต่บดินเขาไค้คพานเป็นถนนตรงแต่หัวชนไปตลอด คพานข้ามตำบับยก
 พวกจีนเรียวยากันทำเป็นการตัดวกดีกว่าแต่ก่อนมาก มาจากพระ
 แท่น ๓๐ เส้นถึงเมืองทุ่งยง เป็นเมืองเก่ามีกำแพงเชิงเทิน แต่
 ไค้คคองคองอยู่แต่เชิงเทินแตก ซึ่งแปลกกว่าเมืองอื่นคือขุดศิลาแดงเป็น
 คู วัดมหาธาตุคงอยู่เกือบจะถึงกลางกำแพงเมือง ได้แฉะในทัน พระ
 วิหารหลวงยังคงรปอยู่ตามเดิม แต่หลวงคดั่งเมืองสุวรรณโลกมา
 ปฏิตั้งขรณ์มุงคด้วยกระเบื้องคตองตำทำภายนอกเรียบร้อยแล้ว แต่
 ภายในยังไม่สำเร็จ มีเครื่องไม้ตักกพอดไค้คเป็นของเก่าที่บ้านประค
 องค์พระมหาชาคุนนชาโรคพังตงมา ต้างชนใหม่ รูปนั้นเป็นแฉ่น
 ฟา ๓ ชั้น แต่ไปเอาพระเจดย์มอญมาตงชนข้างบน ถัดไค้คไค้คว่า

กระไรก็พอได้ แต่หลวงคตงนเป็นคนมีศรัทธามากได้ตั้งทุนทำไป
 แถวถึง ๔๐๐ ชั่ง แต่เป็นเงินเรียรายอยู่ ๖๐๐๐ บาทเศษ ออกจาก
 วัดมหาธาตุมาถึงวัดบพิตรเวฬุวันเทศ ทางขึ้นพระแท่นแต่ทำขึ้นไป
 ๓๕๐ เส้น

วันที่ ๒๕ เวลาเช้า ๓ โมงตงเรือสมจิตรหวัง เรือไฟลากขึ้น
 ไปเมืองฝางเก่า ทาง ๓ ชั่วโมงเศษ ดำแม่น้ำข้างบนนี้ มีเกาะอย่าง
 เช่นระหว่างทำอิฐกับที่วัดบพิตรเวฬุวันเทศ จนถึงไปถึงที่แก่งมีศิลาบ้าง
 กั้นนาให้ไหลอ่อนลง จึงไม่ลุ่มมาก แต่เมื่อถึงน้ำเมืองฝางก็มีหาดโค
 เมืองหนองคายฝั่งตะวันออก เห็นจะพึงเข้าไปสัก ๗ เส้น ๘ เส้นแล้ว
 พระมหาธาตุสูงห่างฝั่งน้ำอยู่ประมาณ ๕ เส้น ที่ซึ่งตงวัดนั้นเป็นเนิน
 สูงชันไปหน่อย มีกำแพง ๔ ด้านอย่างเดียวกันกับพระมหาธาตุทุ่งย
 แต่มีมุขข้างหนึ่งยื่นออกไปสำหรับพระอุโบสถ วัดข้างเหนือชื่อพระอุโบ
 สถเล็ก แดพระวิหารหลวงใหญ่ เช่นพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ พระจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัวทรงทำวัดได้มีนักแลวัดมณฑลบุรีศรีนครินทร์ พุทธมณฑล
 ก็เล็กเหมือนกัน แต่ไม่ดื้อนดับเหมือนที่เมืองฝาง พระวิหารหลวง
 ที่เมืองฝางก็เป็นลักษณะเดียวกันกับที่ทุ่งย ฉายประตูก็เป็นตาดัก
 ก้านชด แต่ที่ซึ่งเป็นภาพต่าง ๆ นั้นเป็นกระหนกใบตองบดของ พระ
 พุทธรูปในวิหารหลวงดีกว่าที่ทุ่งย ด้านหลังเป็นมุขสำหรับบูชาพระ
 เจดีย์เหมือนกันทั้ง ๒ แห่ง อย่างวิหารที่ตมุดเจดีย์ พระอุโบสถ
 ที่กล่าวมาแต่वनนี้คือที่วัดพระฝางซึ่งเจริญลงไปไว้วัดเบญจมบพิตร สุวาน
 ยังคงอยู่กัน เพราะฉนั้นพระฝางจึงได้ขาดฐาน ๆ ที่ทำขึ้นไว้ไปพดาง
 เดียวนเดวกว่าชองเดิมมากนัก ที่ตงนอยู่ในมุขหลัง ย่อเป็นกระเปาะ
 ออกไป ฉายประตูเป็นตาดักก้านชดหน้าตักต่าง ๆ เหมือนอย่าง
 บานมุข แต่ตักบานเช่นนี้ ใช้ชุดไม้ลงไปให้ตายเด่นออกมา เช่นบาน

รูปถ่ายพลาเมืองอุดรดี

วัตถุประสงค์นี้ แต่เด่นออกมามากกว่าวัตถุประสงค์นี้ ใช้ไม่หันขาดเอาจริง ๆ
 ไม่ได้สติตกตายมาทาบ ทำงามดีมาก พระมหาชาตุนั้นว่าฟังเดี่ยวคราวหนึ่ง
 แต่พระปฏิธังขรณนั้นว่าเหมือนองค์เดิม เปนแทนอิฐไม่มีตวดตาย
 ซ่อนกันขึ้นไป ๓ ชั้น แดงจึงถึงพระเจดีย์กตม ทศอระฆังได้มีตดงก
 ก็เปนนกดับบ้วยอดอัน ๆ บักฉัตรไม้ดีใหญ่โคอันโคหนัก ถ้าหากว่า
 คุเคยวนเมืองฝางไม่น่าจะเป็นเมืองใหญ่โตอันใด ฤจะเปนนกมันรบทัพศึก
 เว้นไว้แต่ผู้ตงตวงหนักดจะคอยหนีไปเมืองดาว เพราะระยะทางตงแต่
 เมืองฝางขึ้นไปจนถึงเมืองผาเดือก ซึ่งเป็นคันทางจะเดินบกไปเมืองน่าน
 แดเข้าแขวงเมืองน่านแต่นนทางเพียง ๕๐๐ เด็น แต่ที่นอกกอไผ่ริมหน้า
 ออกไปเปนนานาคุมดีทั้ง ๒ ฝั่ง เจ้านครเมืองน่านได้คามขึ้นไปรับ
 ทนหนด้วย เพราะเปนนกค้อแดน แจกเตมาเด็กแต่วดงเรือกลไฟเด็ก
 ต้องกตบดงมา ได้เห็นรอกซึ่งพอกพอกำทำอิฐพร้อมใจกันตงไว้เปนน
 หตายแห่ง ด้วยถ่ายน้ำเทงเห็นอหาคทำอิฐ กตว่าจจะเป็นอันครายแก่
 ทรัพย์ตมบคิ แต่กันไว้ไม่อยู่ เปนนานกตว่าหาคทำอิฐนั้นนานไป
 จะถูกนากคิ ต้องดงมาชัวโมงครั้งถึงพตบพตธา

อากาศที่นเวดากตางวันร้อนจัด แต่ค่อนดักหนาว ถึงกระนั้น
 ไม่เปนนเหตุที่จะห้ามกันไม่ให้คนบรรคาคชนมาหมดตงผุหญิงผู้ชาย ขึ้น
 พระแท่นตงกตางวันกตางคินไหดตังไปทุกวัน เมื่อฉนิกตบดงมา
 จากพระแท่นเวดาคำเต้ว พบคนเปนนพอก ๆ ตดอดคหนตาง ไม่ค้ำกว่า
 ต่ามต้วรอยคน คุเปนนทนิยมกนมากเตี่ยจริง ๆ

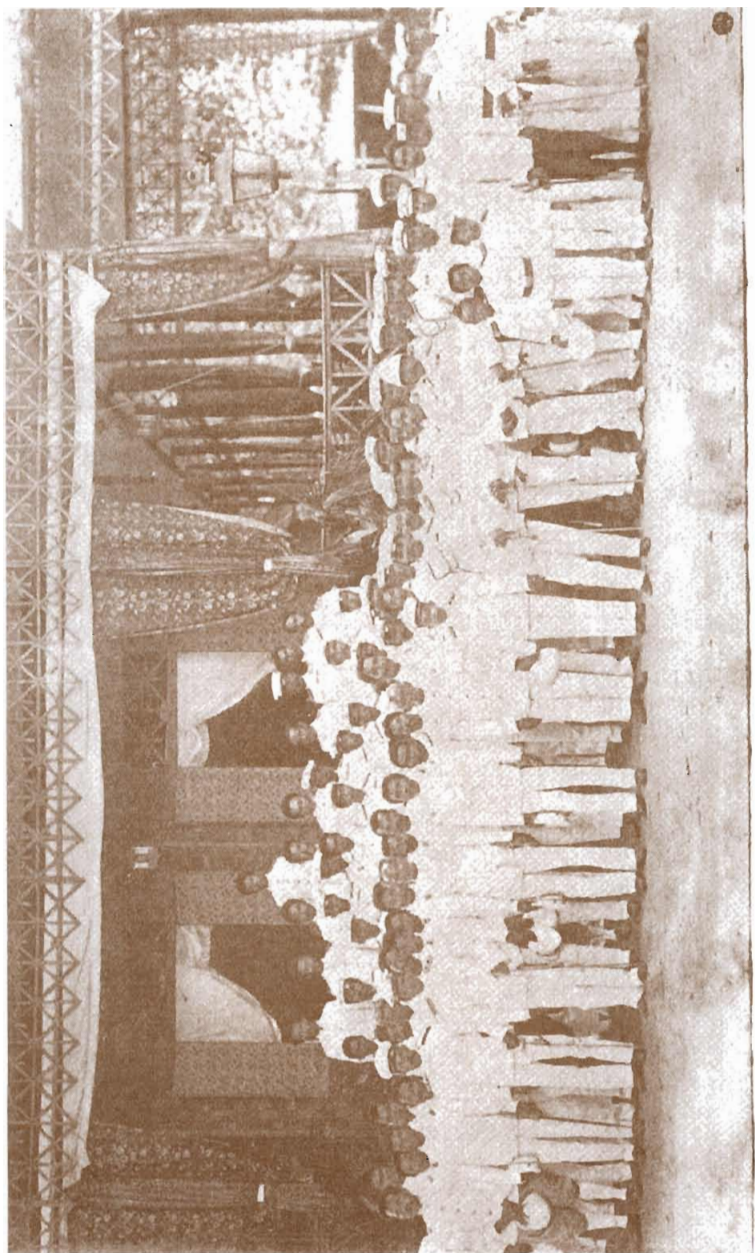
อนึ่งเมืองพิไชยนั้น โดยภมิมิฐานที่ตงไม้คัมค้แต่วงโรยตง ที่เมือง
 อุดรคิฐานความเจริญชนรวดเร็ว มีการค้ำชขายแต่มุคนมาก จนเปนน
 อำเภอก้จะไม่ใคร่พอกที่จะปกครองรักษา ฉนจึงได้ตงให้ชยตว่ากการ
 เมืองชนมาตงทพตบพตทาน แต่อำเภออุดรคิสู้ก็คงเปนนอำเภออุดรคิสูอยู่

อำเภอเมืองพิไชยก็คงเป็นอำเภอเมืองพิไชย ย้ายแต่ที่ว่าการเมืองแต่
ศาลเมืองชนมาคงทน แดพบพดที่ด้วังชนจะใช้ได้ต่อไปอีกหลายปี
กว่าการที่ปลูกสร้างใหม่จะแล้วสำเร็จ

เวลาค่ำได้ประชุมเจ้าประเทศราชแต่ข้าราชการหัวเมือง ให้สัญญา
บัตรแดแจกเครื่องราชอิสริยาภรณ์ เป็นการพริกพร้อมกันอีกครั้ง
หนึ่ง เป็นอันที่ตัดทางเดินชนมา แค้นไปจะเป็นวันถัด

อนึ่งฉันจะคองชมพระราชาคณะผู้ซึ่งมาอำนวยความสะดวกการศึกษาทางใน
มณฑลกรุงเก่า มณฑลนครสวรรค์ แดมณฑลพิษณุโลก ได้จัดการ
โดยความสามารถเป็นอันมาก ความลำบากก็มีอยู่มากหลายอย่าง
แต่ได้พยายามจัดการทั้งปวงเป็นประโยชน์จริง ตามที่จะทำได้มาก
แต่น้อยทั่วไปทุกแห่ง พระที่วางไว้ให้เป็นครูสอนก็ดีเอามาก
ทำการเต็มตามความสามารถด้วยกันทั้งสิ้น

อนึ่งฝ่ายการปกครองนั้นได้ ใ้รับเรื่องราวซึ่งชาวเหนืออดไม่
ได้เคียร้องกันมาเสมออัน ได้ตั้งใจตรวจเองบ้าง ให้ช่วยกันตรวจ
บ้าง ก็ได้ความข้อหนึ่งซึ่งร่วมกันทุกๆ ฅมบิ ว่าตั้งแต่จัดการมณฑล
มีความสุขโดยใจผู้ร้ายเบา โคกระบือปลัดขัยได้ แด่ดวงปลาดยก็ไม่ได้
ถ้าวโทษบุคคล ถ้าวโทษอธิบดีเก็บค่าที่ดินซึ่งไม่คิดเศษ คือไว้ ๓
แบ่งแต่ ๔ ส่วนไม่ทอนเศษเสียให้ ก็มีการเกณฑ์กำหนดว่าจะเกณฑ์
แต่ ๓ วัน นี้ถูกเกณฑ์จ้างคนละ ๘ วัน ๑๐ วัน เรื่องเหล่านี้เป็นอัน
ซึ่งยังไม่เข้าใจบ้างเกยจครันบ้าง เป็นฎีกาซึ่งผิดกับที่เคยเคยินมาแต่
กาลก่อน ที่จะเป็นฎีกากถ้าวโทษผู้ใหญ่บ้านว่าเกณฑ์ลูกบ้านไม่เป็น
ธรรมบ้างในมณฑลนครสวรรค์ ได้สั่งให้พิจารณา เพราะฉัน
จึงควรตั้งนิษฐานได้ว่าการปกครองซึ่งจัดขึ้นใหม่นี้ เป็นเหตุให้ราษฎร
มีความสุขสบายตชนมากนัก ความปลัดขัยกันตายที่เป็นฉกรรจ์ไม่

รูปหมู่ถ่ายที่เมืองอุตรดิตถ์

ใครมี นับว่าเป็นการตั้งบรรพชาตามหนทางที่มา

สยามินทร์

๑ พระอุตรดิษฐาภิบาล (ทับ) เดิมเป็นพระพิศาคคีรี ต่อมา
ภายหลังได้เลื่อนเป็นพระยาพิศาคคีรี ข้าหลวงประจำเมืองเกิน

๒ เจ้านครน่าน เจ้าสุริยวงศ์ผริตเดช ต่อมาได้เลื่อน
เป็นพระเจ้านครน่าน

๓ เจ้านครดำปาง เจ้าบุญวาทวงศ์มานิต

๔ เจ้านครเมืองแพะ เจ้าพิริยวิไชย

๕ ช้างพตยอินทรวัดนี้ ทรงแก้วโปรดว่าเป็นช้างหลังดี พระ
ราชทานนามว่า พตยอินทรวรมอาคัน

๖ หาดทำฮิสู่เดียนหน้ากัณฑ์ไปหมดแล้ว

(ฉบับที่ ๑๙)

เมืองพิไชย ขาดอง

วันที่ ๒๖ ตุลาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๐

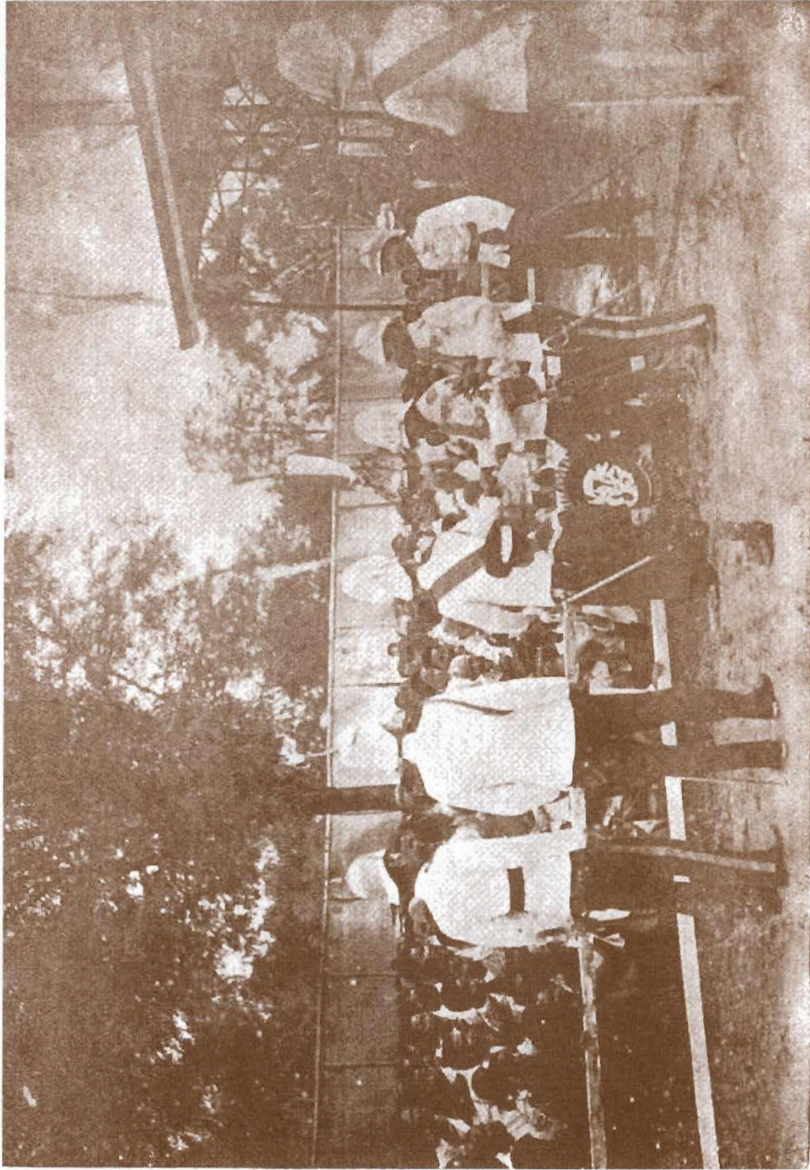
ถึงกรมหลวงเทเวศร์วงษ์วโรประการ

ด้วยฉันทนเวลาเข้าได้ออกจากเมืองอุตรดิฐ เมื่อไปวัดเตาหม้อ
 ฤทธิกษัตริย์หนึ่งเรียกว่าวัดท่าถนน เป็นวัดร้างแล้ว ฉันทนไม่มี
 อะไรที่จะศเพราะเป็นวัดสร้างใหม่ เป็นแต่ที่เคหาพระพุทธรูปดี ๆ
 มาไว้ ได้เชิญไปไว้วัดเบญจมบพิตรเดี่ยองค์หนึ่งแล้ว เหลืออยู่เป็น
 พระเกี้ยวพอใช้ ๓ องค์ แต่สัตว์ใดไม่ใคร่ใจไม่ได้เชิญลงไป กับมีหอ
 ไตรยที่ใส่เสาใหญ่รูปแปดกอยู่หลังหนึ่งเท่านั้น

เรือไฟค์องส่งดวงนำลงไปก่อนทางดิน เพราะคงแต่ชนมาอยู่ที่
 เมืองอุตรดิฐ หนักคดงอีกศอกเศษต้องแจว ออกเวลา ๓ โมงเช้าเศษ
 ถึงเมืองพิไชยเวลาบ่าย ๔ โมงเศษ ลงเรือเด็กแวะเข้าไปคุดคองคอรุม
 ซึ่งอยู่ฝั่งควนคดตรงเมืองพิไชย คดคองนี้เข้าไปถึงด้านพรมแดนเมือง
 สวรรคโลกแต่เมืองอุตรดิฐ มีไม้สักแต่ไม้กระยาเลยตงบ้าง ระยะทาง
 เข้าไปประมาณ ๒ ชั่วโมงถึงด้าน วัดเขกาซึ่งมีชื่อเตียงในพงศาวดาร
 นั้นได้อยู่ในคดคองนี้ เป็นคดคองแคบ แต่หน้าเขยวมเรือแตกแพวอก
 ทำปลาดองอยู่บ้าง เพราะปลาดอง

กดับตงมาพดับพตา พระยาอริยาไครยสุนทรจางวางเมืองสวรรค
 โลก^๑ ซึ่งชราแต่ตามีคเป็นคนโรคโภยมากองแถมคหน้ากตัวอันทราย
 ในการทชช่างมาถึง ๘๐๐ เด็น เป็นข้าหลวงเดิมในพระบาทสมเด็จพระเจ้า
 พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว บิดาถวายเป็นเครื่องกัณฑ์เทศน์ แต่เมื่อ
 ทรงผนวช เสด็จขึ้นมาเมืองสวรรคโลก

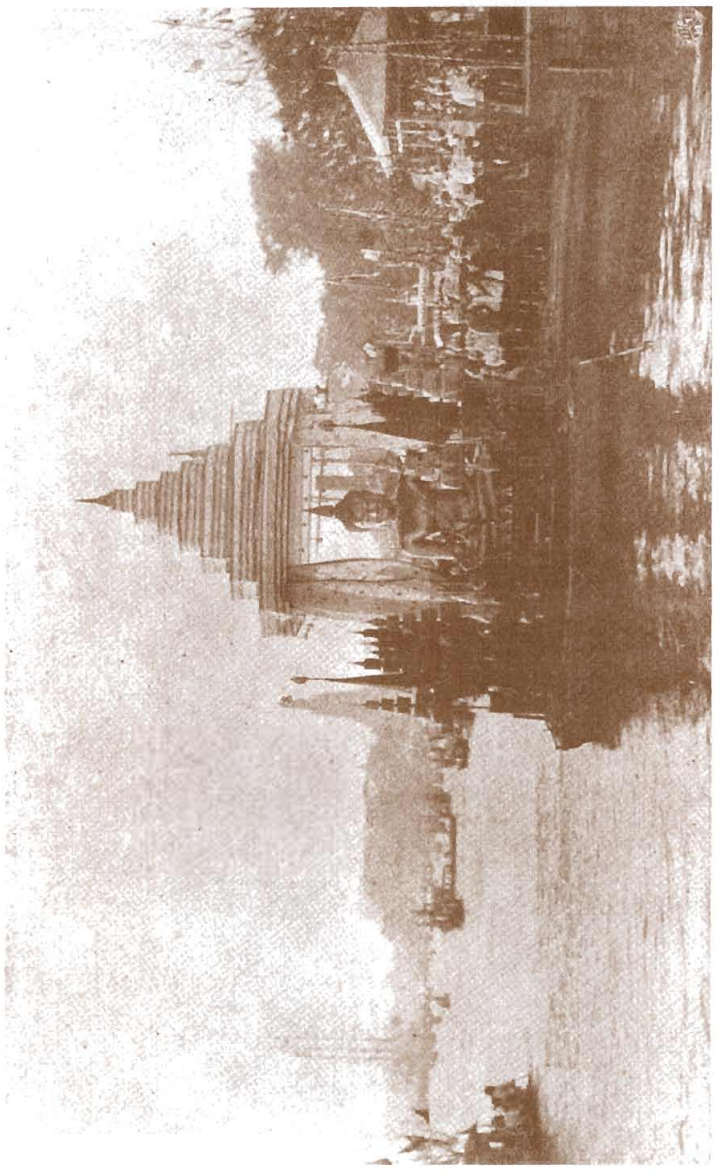
กับพวกฉันได้สร้างตพานในถนนไปเมืองสวรรคโลกยาว ๒๕ วา

รูปทรงแจกเสมาราษฎร์

รูปแม่น้ำบ้าน ที่เมืองฝาง

รูปแท่นพระพุทธรชินราชที่ทรงจำลอง

กว้าง ๓๐ ศอก ข้างแตรเวียนเดินได้ จันทน์ก็เป็นต้นคิด ได้ให้รางวัล
 เหยี่ยวราชรุจิ กับหัตถวงคตังเมืองสุวรรณคโถกซึ่งได้ปฏิบัติตั้งพระราชา
 เมืองทุ่งยง ก็ได้ให้เหยี่ยวราชรุจิเหมือนกัน
 การซึ่งส่งมาถึงเมืองพิไชยคามที่กล่าวมานั้น เขาว่าเร็วตาม
 ลักษณะเรือใหญ่ซึ่งแจวมาเช่นนั้น

สยามินทร์

๓ พระยาอภัยไศรยสุนทร (ด้วง)

(ฉบับที่ ๑๙)

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๑๙ ทรงที่เมืองพิไชยเมื่อขาด่อง ดง
วันที่ ๒๒ ตุลาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๐ ความในพระราชหัตถ์ทรง
ตอบรับข่าวที่พระอรรคชายาเธอ พระองค์เจ้าขอบรัตนนารีนาถ กรมขุน
อรรควรราชกัญญาสิ้นพระชนม์ ไม่มีรายการเรื่องแต่ได้จ้ะพาศ จึงไม่
ได้พิมพ์

(ฉบับที่ ๒๐)

เมืองพิศณุโลก ชาตอง

วันที่ ๒๗ ตุลาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๐

ถึงกรมหลวงเทเวศวงษาโรประการ

อนุสนธิรายงานซึ่งได้บอกมาแต่ก่อน วันที่ ๒๗ เวลาเช้า ๒ โมง
 ออกจากพลับพลาเมืองพิไชย เรือกตไฟจึงต้องลงมาถึงเมืองพิศณุโลก
 เวลาบ่าย ๔ โมงเศษ ได้ตั้งเรือเด็กข้ามไปดพระชินราชซึ่งห่อใหม่
 อันได้เชิญลงมาบรรทุกเรือไว้แล้ว ช่างได้ตั้งมือแต่งพระภักตร์แด
 พระองค์บ้าง ดินเมืองพิศณุโลกติดกันกับกรุงเทพ ฯ เวลาสี่โมงพิมพ์
 ช่างในกระเพาะไต่บ้าง จึงมีทองเป็นกามคิดรุงรังหลายแห่ง ทำให้งาน
 ที่จะตกแต่งนั้นมากขึ้น ได้พร้อมกันพิเคราะห์หัดพระที่ห่อใหม่ แด
 พระซึ่งตั้งอยู่ในวิหารเห็นว่าเหมือนกันมาก แดได้ปลุกต้นโพธิ์ในที่
 ซึ่งห่อพระองค์หนึ่งตามแบบแต่ก่อน เวลาค่ำได้มีการสดมภ์เทศนา
 ดัดปลกณพระบรมอัฐิพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ฯ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ใน
 วันสดวรคตที่พระวิหารพระชินราช จนเวลา ๔ ทุ่มกตบมาอยู่ที่พลับพลา
 ดังเกตุว่าวันนั้นกตางวันร้อนน้อยกว่าแต่ก่อน

วันนั้นเวลาบ่าย ๔ โมง ได้ไปทอดกฐินที่วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ
 พระปรากฏมณูศรีของกฐิน แด่กตบมาที่พระวิหารมัสการพระพุทธชิน
 ราชแจกรางวัดช่างห่อทองปวง เดือนหลวงประสิทธิ์ชิปฎิมา เป็นพระ
 ประดิธิชิปฎิมา จางวางช่างห่อชวา แด่ตั้งตำแหน่งข้าราชการหัวเมือง
 ครั้นเวลาค่ำมีการตอขกระทง เจ้านายข้าราชการทั้งในกรง
 แด่หัวเมืองทำกระทงเครื่องสดต่าง ๆ ตามที่จะทำได้ แด่มีการแห่ผ้าป่า
 ของหัวเมือง แด่ราษฎรเดินแข่งเรือตามประเพณีเมือง

สยามินทร์

(ฉบับที่ ๒๑)

บ้านขมิง ชาติอง

วันที่ ๒๙ ตุลาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๐

ถึงกรมหลวงเทเวศร์วงษ์วโรประการ

อนุดันธิรายงานวันนั้น เวลากลางวัน ๒ โมงเศษไปนมัสการตาพระ
 ชินราช เวลา ๓ โมงเช้าออกเรือจากเมืองพิศณุโลก อากาศเย็น
 คดอควัน มาถึงบ้านขมิงแขวงเมืองพิศณุโลกเวลาบ่าย ๕ โมง ทราบว่า
 ฝนตกมาก ลงเรือเล็กไปบึงขมิง บึงนั้นโดยยาวประมาณ ๕๐ เส้น
 ฤๅ ๖๐ เส้น กว้าง ๔๐ เส้นเศษ เป็นที่ตม่นาซึ่งแต่นานาน้ำแห้ง
 น้ำแห้งเป็นทุ่งหญ้าแพรก ตามที่ขอบบึงมีท่าหน้าบ้าง ข้างในเข้าไป
 ทำไม่ได้ เพราะมีช่องทางบึงตะโกแต่อื่น ๆ เมื่อเวลานามาที่ว่ม
 เรือคนเข้าจมน้ำ พระยาพิศณุโลกได้คิดขุดรางให้น้ำทางแม่น้ำไหลเข้าไป
 เพื่อจะไต่ให้คนขนเร็ว แดงได้คิดจะปิดนาทางอื่นให้ย่นนานเข้า จะเป็น
 ที่ทำนาได้ ที่นั้นไปวันนั้นที่ปากรางนาเดินไปทางพื้นแผ่นดินจนถึง
 ปากบึงซึ่งน้ำแห้งเป็นโคลน เดินโดยคพานเรือกรวมทาง ๖ เส้น
 น้ำในกตางบึงฤๅ ๔ คอกเศษ ตักว่าบึงตีไฟที่ไม้มีต้นนั้น มีทางคน
 เดินออกจากบึงในเวदानาแห้ง ซึ่งในเวदानาเป็นคดอง ทางหนึ่ง
 เรียกว่าป่าคำ ทางหนึ่งเรียกว่าป่ากตาง ทั้ง ๒ ทางนี้ไปคดอง
 เข้าคอก ซึ่งเป็นคดองในระหว่างแม่น้ำเก่าแต่แม่น้ำใหม่ พวกแม่
 น้ำเก่ายังได้เข้าไปไครยกินนาคดองเข้าคอกนี้ ฉนั้นได้ไปทางคดองแรก
 เพราะใกล้นาเขยวจัด ที่ปากทางฤๅปากคดองซึ่งไปนั้นว่าเดื่อชุม ไป
 หน้อยหนึ่งถึงวัดป่าคำซึ่งตั้งอยู่ปากคดองเข้าคอก ครองคดองร่วมทาง
 ปากคานเป็นทนายฤๅเป็นวังทจรเข้ใหญ่อยู่ แดงว่าคดอง กตมไม่ได้
 แดงที่พัดบพตซึ่งเขาปลุกไว้กตางบึง เพราะจวนคำ ยุงมีแต่ไม่ชุม

สยามินทร์

(ฉบับที่ ๓๒)

เมืองนครสวรรค์

วันที่ ๓๐ ตุลาคม วันโกสสินทรศก ๑๒๐

ถึงกรมหลวงเทเวศร์วงษ์โรประการ

อนุสนธิรายงาน วันหนึ่งเวตยาวิ่งตงเรือเด็กไปบั้งขมซึ่งได้ไป
 เมื่อวานนี้ เพื่อจะดูฝูงนกกระทงซึ่งมีเป็นอันมากในแขวงเมืองพิจิตร
 เรือซึ่งตงนำไปก่อนได้เห็นในตาแม่น้ำเป็นฝูงๆ ฉนั้นไม่ได้เห็น เมื่อไป
 ถึงในบั้งก็เห็นฝูงใหญ่ๆ แต่ในบั้งนั้นนับด้วยชัน ฝูงนกกระทง
 อยู่ในบั้งชวดคาดปนกันไปงามมาก แต่ยังไม่ค่อยกว่าคตของสุเอตซึ่ง
 ได้เคยเห็น แล้วไปตามลำคตของบางเจ้าคอก ตอนข้างในเป็นจอกเค็ม
 แต่ก็ยังมบ้านเรือนคตอยู่ กตบ้อออกไปข้างนอกมีบ้านเรือนคนมาก
 ดิดๆ กันไป แต่ต้องรีบกตบ้อออกมาด้วยระยะทางไกล กำหนดเรือ
 กระบวนออกเดินเวตยาโมงเช้า ได้ตงเรือประที่ปัทนากวตามมาทัน
 ที่เมืองภูมิ มาถึงพตัมพตาเมืองนครสวรรค์เวตยาบ่าย ๕ โมง ฝนตก
 ไม่มาก

สยามินทร์

(ฉบับที่ ๒๓)

เมืองนครสวรรค์ ขาดอง

วันที่ ๑ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๒๐

ถึงกรมทตวงเทวะวงษาอโรประการ

อนุต้นธริยางาน วันที่ ๓๑ ตุลาคมกำหนดว่าจะไปตลาดปาก
น้ำโพแต่ฝนตกเตี้ยแต่เช้า กัดว่าหนทางจะเปรอะเบื้อน จึงไม่ได้
ไป ชายบรพิตรมาถึงเวตา ๔ โมงเช้า ฝนตกพรำเพรื่ออยู่จนเวตาบ่าย
จึงได้หยุด

บ่าย ๕ โมงไปที่เขาบวชนาค พระยาไกรเพ็ชรรัตนสงคราม
เสียดนำซาเป็นการต้อนรับชายบรพิตรที่วัดนั้น พระครุด้วรศักดิ์นครา
จารย์ (ครุฑ) เป็นผู้จัดการปฏิด้งขรณม์มีอยู่ดำหะมากอยู่ ด้ร้างคำ
ตานาหลังใหญ่แตนดินถนนด้งด้ก ๖ คอกเค็ช ทำตพานยาวมาก
ข้ามที่แตนดินซึ่งนาทวมเป็นคนเป็นมาบไปจนถึงซาเขา ทางซังซัน
เขาก็ซ้อมแปนงซันได้ด้ดวก วิหารใหญ่ซังถูกเพ็งใหม่ก็ปฏิด้งขรณม์
มุงหลังคาแด้วแด้ร็จ ซ้อฟ้าใบระกามีพร้อมแด้วแด้ยงไม่ได้ยก ที่บน
เขาหนแตนเห็นภมูฐานเมืองนครด้วรศักดิ์ตตลอดหาดยด้น ตามเขาหน
ก็ปตูกันไม้ด้กไว้มาก

วันที่ ๑ พฤศจิกายน เวตาเช้า ๒ โมงเค็ช ดงเรือประที่บ
ที่คณาการซันไปจนถึงปากคตของบรเพ็ดในด้นำแควใหญ่ ก้ายดงเรือ
กตไฟด้ก เพราะคตองนนองว่านาฎกถึง ๓ นาฎคตมาบเข้าไปโถด
อยู่จ้งถึงบ้ง ๆ หนใหญ่มาก แตนเป็นทางที่จจะไปได้หัดยทางไม้มีถรุษก
หลง ถ้าจจะไปถึงคตองบษบงที่บางมุดนาคก็ไปได้ เวตาหน้าแด้ง
เป็นด้นำคตด้งเรือเดินเข้าออกคตอด้บ มีคนอยู่ในนหนมาก แตน
เพราะเวตาหน้า ๆ ทวมเหตือเงินหนัก จึงไม่ได้ปตูกเรือหนักแด้วได้แด้ย

อยู่แพ่งดิน แต่ทำอะไรอดแพอยู่ในที่ว่างว่างก็ไม่ได้ ต้องเข้า
 แอบอยู่ตามพุ่มไม้ด้วยพยัคฆ์ ค่อยถึงระคั้งแดงจึงจะตรงจุดอยู่ในดำ
 คดอง มีแค่ตัวเดียวซึ่งได้ใช้ปากเด้ากฏ แต่ค่าดาตงบนพนแผ่นดิน
 ดินสูงตั้ง ๓ วา แต่กระหนณาเวตนามากก็คดองขึ้นบนช่อ บังที่
 เรียกชื่อว่าบรเพ็ดนนเฉพาะถัดดำคดองเข้าไปหน่อยหนึ่งเท่านั้น ต่อเข้า
 ไปข้างในก็มีช่อเป็นค้ำบดต่าง ๆ คนที่อยู่ในนั้นก็ป่าดงต่าง นับว่า
 เป็นที่แห่งหนึ่งซึ่งดุกแดงามข้างเมืองเหนือ เขาผูกแพเล็ก ๆ ไว้
 ดำหรับให้หยุดพักเป็นที่เตย กรมการแพพวกพ่อค้าตงเรือมาเตย
 แดได้แจกเดมาในที่นั้นด้วย

เวตบ่าย ๒ โมงเศษกดับออกมาเต้วไปทางแควน้อย หยุดที่
 คพานวัดโพธาราม ตงเรือแม่ประลือขึ้นไปข้างเหนือหน้า แดเปิดย่น
 ตงเรือชดถ่อเพื่อจะดูชดถ่อเรือ แดต้องตงมาชนทหวดตาด เดินตง
 มาตามตาด พวกพ่อค้าทั้งปวงพร้อมกันจัดการตาดปรำตตอดหนทาง
 เหมือนที่ท่าอิฐ ตาดคนเป็นลักษณะเดียวกับที่ท่าอิฐ แต่โรงแถว
 เป็นชั้นเตยยาวก็ราว ๆ กัน ได้แเวที่โรงเรียนวัดโพธาราม ซึ่ง
 พระครูธรรมฐิตวงศ์ศรีเขตร^๒ สร้าง แจกเดมาในที่นั้น แดเดิน
 ต่อมาจนสุดตาดตงเรือแถวกดับมาพดับพาโดยทางในเกาะ
 ราษฎรที่นชอบแต่งตัวมาก มีแหวนค้อมหูกำไลแต่งชุม

สยามินทร์

๑ สัมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงนครสวรรค์วรพินิต เสด็จจากตบจาก
 ทรงศึกษาในยุโรป

๒ พระครูธรรมฐิตวงศ์ฯ คือ ต่อมาตงตักขาออกมารับราชการ
 ได้เป็นชนพิทักษ์กตองเขตรนายอำเภอแม่กตอง

(ฉบับที่ ๒๔)

ทำนวนแหวงเมืองมโนรมย์ ชาติอง
วันที่ ๒ พฤศจิกายน วันโกสินทรศก ๑๒๐

ถึงกรมหลวงเทวะวงษ์วโรปการ

อนุสนธิรายงาน วันนั้นเวลาเช้า ๒ โมงเศษ ไปตรวจที่ว่าการ
มณฑลแต่ศาล เจ้าหน้าทั้งปวงได้นรายงานทุกตำแหน่ง แล้ว
เดินตามถนนริมหน้าบ้านข้าหลวงต่าง ๆ ซึ่งได้สร้างขึ้นใหม่ ที่สร้าง
เป็นเรือนสองชั้นทางต้น ผิดกันกับพิศณุโลก คุกใช้กำแพงก่ออิฐ
ทำเป็นหลังเล็ก ๆ หายหลัง แล้วไปดักยหลวงซึ่งพระบาทสมเด็จพระ
พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงรับมาครั้งหลังที่สุด เจริญดินยังอยู่
โดยมากจนตลอดถึงริมแม่น้ำ ดงเรือเต็กจากที่หนักดับชนมาพัดปลว
ต่องจากพัดปลวเวลาเช้า ๕ โมง เวลาบ่าย ๒ โมงเศษถึงพัดปลว
ทำนวน ซึ่งไม่ลงไปพักเมืองไชยนาทเพราะพัดปลวที่นั้นร้อนนัก

เวลาบ่าย ๔ โมงลงเรือประทับที่ศาลาการขึ้นไปเมืองพุกทรี แวะ
ที่วัด พระปรางค์ เสด็จดู พระเมือง นครราชดีมารักษาไข้ด้วย วิชั้เหยียบ
เหล็กแดงแล้วมาเหยียบคนไข้ คามซึ่งได้รักษาพระยาอวรพุมิโกไคย
อันเจ็บแขนตายแต่ดับไปข้างหนึ่งหายเป็นปกติ พระครูพยุหานุสาถ์
ซึ่งเป็นผู้มีศิษย์หามาก เป็นเจ้าอาวาสค้ำอันรับแขวงแรงดี กลับลงมา
เวลาค่ำทุ่มหนึ่งถึงพัดปลว

สยามินทร์

๑ พระยาอวรพุมิโกไคย ทุ่ม สุวรรณสุภา

๒ พระครูพยุหานุสาถ์ (เงิน)

(ฉบับที่ ๒๕)

เมืองอ่างทอง ชาติอง

วันที่ ๔ พฤศจิกายน วันโกธินทรศก ๑๒๐

ถึงกรมหลวงเทเวศร์วชิราวุธ

อนุชนิรายงาน วันที่ ๓ เวลาเช้า ๒ โมงออกจากท่าฉนวน
 เวลาบ่าย ๕ โมงถึงวัดป่าเมือถึงที่ ดงเรือเด็กไปตามดำคตของ
 ฤๅดำวาง ซึ่งคนต้องชดแก่ไชบ้าง จนตกดำน้ำแล้ว จึงไปตาม
 ดำน้ำถึงวัดพระนอนจักรศรี วันนั้นเป็นก่อนนำกำหนดที่เขาจะให้พระ
 มีราชฎาท่อนเขาไปด้วยมาก พระตั้งมีตราราชฎาดำน้ำเท่านั้น พวกนี้
 มีความวิตกกตว่าจะไม่เข้าไป ได้ขอให้เทศาภิบาลคิดอ่านให้ได้เข้า
 ไป ด้วยเหตุว่าฉันคุ้นเคยอยู่กับพวกชาวบ้านนั้น อนึ่งแต่ได้ปฏิตั้ง
 ธรรมเนียมพระแถววิหารแล้วดำเร็ว ก็ยังไม่เคยมาเห็น จึงได้ช่วยจัด
 การรับรองแข่งแรงมาก คาดปรำคังแต่ทำตอดขึ้นไปจนถึงวัด ช่วย
 กันทำทางพระทงศฤหัดดี แดมานั่งคอยรับอยู่หลายร้อยคน กำแพง
 แดผนังที่ทาปูนใหม่หมดจด องค์พระที่ชำรุดบ้างเล็กน้อยก็ได้ซ่อม
 เรียบร้อยดี การทงปวงยังไม่ดีขาดหมดจด มีแต่เดี่ยยู่กัแต่กระ
 เบืองมุงหลังคา ซึ่งเป็นกระเบื้องอย่างใหม่ไม่คุ้มกัน หักง่ายแดฝน
 วิว้าง กรมหมื่นมรพงค์เดยงนาชา แดวออกจากวัดพระนอน
 จักรศรีไปตามดำน้ำชนทวดพระชาติ ซึ่งตงอยู่ห่างวัดพระนอนจักรศรี
 ๘ เค้น ๓๐ วา ทวดนั้นตงกำแพงปูนดินสูงขึ้นไปกว่าพื้นดินคอนเมือ
 ถึงที่ประมาณตัก ๖ ศอก ๗ ศอก พระชาติเป็นรูปปรางค์สูงตัก ๗ วา
 ๘ วา ด้านตวนอกเป็นพระวิหารหลวง ด้านตวนตกเป็นพระ
 อุโบสถ มีพระเจดีย์กตมเรียงรายไปอีกหลายองค์ แดที่จะมีอะไรค่อ
 พระวิหารหลวงออกไปอีกตักหลังหนึ่ง แด่ชำรุดโทรมต่นไม้ชนรก

ลักษณะอากาศที่ท่าเดื่อสุทไธ้ เป็นอย่างเดียวกันกับวัดมหาธาตุเมือง
 ดพบุรี เห็นว่าจะเป็เมืองชนเดียวกันกับเมืองตะไคว้ เมืองดังที่
 เดิมคงจะโตคงอยู่มนค่อนนี้ ไม่ใช่อยู่ที่เมืองดังที่เก่า จะเป็นเพราะที่
 ดินค่อนกับแคบไป ฤๅจะต้องการอย่างใดจึงย้ายไปตั้งที่เมืองเก่า
 อันไกลไปข้างเมืองสุวรรณี เวดตาพบค่ากตบมาถึงพัดบพตา

วันหนึ่งเวลา ๕ โมงเช้าออกจากพัดบพตาเมืองดังที่เวดตาบ่าย ๒ โมง
 ถึงพัดบพตาเมืองข้างทอง บ่าย ๔ โมงลงเรือไปตั้งที่ว่าการเมือง ค้าด
 แด่ที่ซังนักโทษ รัับรายงานแแต่ตรวจนักโทษ การรักษาพันทแแต่
 แบบธรรมนิยมหมตจตุเรียบร้อยตองระเบียบดีมาก แแต่ที่ว่าการแแต่
 ค้าดเป็นของท่าเก่า เด็กไม่พอแก่การ ไม่เป็นของถาวรมันคง ที่
 ซังนักโทษก็ยังเป็อย่างเก่า ที่อยผู้ว่าราชการเมืองก็เป็แแต่ที่พกยังไม่
 พอแก่การ ไม่เป็นที่เรียบร้อยทงต้น ทงใดทชังจะคงคตาดใหม่
 เพราะคตาดฝั่งควันคตฤกษนักคตคตังฟังเสี้ยแถวหนึ่ง คงอยู่แแต่แถวเดียว
 เถยงนาชาติเรือนพระยาอ่างทอง แแต่ดวงเรือตองนำไปคตคตาดจนคตอด
 แแต่ เข้าไปในตำแม่่นานอย ที่แม่่นานอยนปากช่องเป็นททาวน น้า
 ไหลคตบแทงซันมาเข้าปากคตองเซียวจัต ไปจนถึงแม่่นาซังเป็นตำ
 เดียวกัน แม่่นาเมืองดังที่ซังเห็นได้ว่าตรงปากช่องแม่่นานอยเมืองน
 ไม่ใช่ตัวตำแม่่นา จะเป็แแต่แม่่นา ๒ แม่่นาโกตถัน มีผู้ไปซุกคตอง
 ในระหว่างแม่่นาคือแม่่นา ต้ายนาเซียวจึงกคตออกเป็นแม่่นา มีเรือ
 เข้าไปบรรททุกเข้ามาก วัดโด้สัททวาคก็คตอยในตำแม่่นานอย เพราะ
 เหตุทหน้าในคตองระหว่าง ๒ แม่่นานเซียวมาก จึงมีคตอยรัับจ้างโยงเรือ
 คตงแแต่แม่่นานอยออกมาจนถึงแม่่นาใหญ่ เป็นผลประโยชน์มาก เพราะ
 เหตุที่เวลาไม่พอ จึงได้ซันไปเพียงพันวัดโด้สัททวาคหน้อยหนึ่ง แแต่
 กตบมาถึงพัดบพตา ที่หลังพัดบพตานเขาจัตไไว้เป็นตวนตงกตมากที่สุด แแต่

๑๒๖

เวตตากดางคั้นมีผ้าป่าทุก ๆ แห่ง แต่ที่เมืองอ่างทองหยุดการครึกครื้น
มากเพราะเป็นทโถงแด่บริบูรณ์

สยามินทร์

(ฉบับที่ ๒๖)

พระที่นั่งไธสวรรยทิพอาสน์ เกาะบางปอิน
วันที่ ๕ พฤศจิกายน วันขึ้นโกศินทรศก ๑๒๐

ถึงกรมหลวงเทเวธวงษ์วโรประการ

อนุสนธิ์รายงานวันนี้ เวลาเช้า ๒ โมงต้องเรือจากพลับพลาเมือง
ข้างทอง มาถึงวัดป่าโมกข์ทางประมาณตั้งชั่วโมงครึ่ง ได้ขึ้น
นมัสการพระนอนที่วัดป่าโมกข์ มีราษฎรมาประชุมคอยรับเป็นอันมาก
ตงเรือกลไฟได้ก่ตงตงมาทางคดของบ้านกุ่ม ออกคดของบ้านใหม่ ทางนี้
นาฏกตายน่าเชียวจัดแต่มีคตหลายแห่ง เพราะเหตุนี้ให้ตงทางคดของ
นี้แรง จึงทำให้ทางหัวคพานอ่อนไป แม่น้ำตงแต่แคบตงมาก
ซึ่งฉันได้กล่าวไว้แต่ก่อนว่าน้ำกตจะตง ตงมาหยุดพักที่วัดไชยวัฒน
นาราม ซึ่งเขาได้กล่าวไว้ให้ การที่ถางคตนี้หมดจดดีมากได้เห็น
ทวถึง องค์พระปรางค์ใหญ่ฉันไม่มีตายปูน มีรอยตะปูทั่วไปเห็น
จะหุ้มคตบุดทอง พระปรางค์ ๔ ทิศก็มีรอยตะปูอย่างเดียวกัน
เมรุทิศเมรุแทรกซึ่งยังคงอยู่ตงแปด มีพระพุทธรูปทรงเครื่องบนคตด้วยปูน
ตงชันพระประธานหน้าพระเมรุ ยังอยู่ดี คตไม่เรือนแควแต่เพดาน
ก็ยังไม่มื่อ แต่พระระเบียงซึ่งใช้แทนตำตงสร้างชำรุดพังทุกคต พระ
พุทธรูปก็หักหมด นอกตำตงออกไปมีกำแพงแก้วล้อม ๑๒ อิก
ชันหนึ่ง ชันหลังพระอุโบสถ ๆ นนพทั้งหมด เหลือแต่พระพุทธรูปดี
ซึ่งหน้าจะมี ๓ เหลือ ๒ ตงอยู่บนฐานคต มีกำแพงแก้วรอบนอกอิก
ชันหนึ่ง ถึงแนวหน้าพระอุโบสถ มีพระเจดีย์รูปเตี้ยล้อมคตด้วยรูป
เตี้ยวงกนกับทวตชุมพด ตงอยู่ในกำแพงแก้วหน้าพระอุโบสถข้างตงองค์
มีพระเจดีย์ตงอยู่ในกำแพงแก้วไม่ ๑๒ องค์หนึ่ง พระปรางค์ชกมูช
ขนาดย่อมตงอยู่นอกกำแพงแก้วชันนอกอิกองค์หนึ่ง เห็นจะตำตงเดิม

ชั้นภายหลัง การทวงผ่อนชำระไม่แล้วแต่สำเร็จทีเดียวนัก ตามเมรุทิศ
ยังมีไม่กันครากซึ่งแต่เห็นว่าไม่ได้คิดจะเอาไว้ประดับ เสาตั้งรักแต่ยังไม่
ไม่ได้ปิดทอง ถ้าจะติดก็จะเป็นแต่ไม่คิดจะปิด พวกราษฎรพากัน
มากอวยรับเป็นอันมาก ออกจากวัดไชยวัฒนารามต้องตรงมาถึงบางปะอิน
เวดabay ๒ โมงเศษ

คามระยะทางที่ไปเที่ยวครั้งนี้ ได้ความแต่ว่าเข้างามตัดตลอด
ทุกเมืองทุกตำบล ในระหว่าง ๓ ปีนี้ ไม่มีใครจะบริบูรณ์เช่นปีนี้

สยามินทร์

พิมพ์ที่โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย [๕๔๐๑-๑๔๔/๑,๐๐๐(๒)]

โทร. ๐-๒๒๑๕-๓๖๑๒, ๐-๒๒๑๔-๓๕๕๗, ๐-๒๒๑๔-๓๕๖๓

นางศรีนทิพย์ นิมิตรมงคล ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา ตุลาคม ๒๕๕๓

<http://www.cuprint.chula.ac.th>

